

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

**AZERBAYCAN'DA BAĞIMSIZLIĞA GİDEN SÜREÇTE
20 OCAK 1990 OLAYLARI VE SONUÇLARI**

Yüksek Lisans Tezi

Zeynep AKARSLAN

İstanbul 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

**AZERBAYCAN'DA BAĞIMSIZLIĞA GİDEN SÜREÇTE
20 OCAK 1990 OLAYLARI VE SONUÇLARI**

Yüksek Lisans Tezi

Zeynep AKARSLAN

Danışman: Prof. Dr. Okan YEŞİLOT

İstanbul 2018



MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Zeynep AKARSLAN'ın "Azerbaycan'da Bağımsızlığa Giden Süreçte 20 Ocak 1990 Olayları ve Sonuçları" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

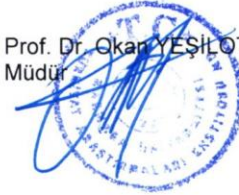
Üye : Doç. Dr. Ali SATAN
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Nesrin SARIAHMETOĞLU
Üniversitesi Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 19/07/2018 tarih ve 2018/15-05 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür



İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	III
ÖZET	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

RUSYA İLE AZERBAYCAN ARASINDA MERKEZ-EYALET İLİŞKİSİ

1.1. Rusya’da Ekim Devrimi ve Azerbaycan’ın Bağımsızlığını Kazanması.....	8
1.2. Sovyet Rusya’nın Azerbaycan’a Yeniden Müdahalesi ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin Kuruluşu	10
1.3. Azerbaycan’da Sovyet Yönetimine Karşı Ortaya Çıkan Tepkiler.....	11
1.4. Sovyet Rusya Yönetimi Altında Azerbaycan	13
1.5. Sovyet Rusya Döneminde Azerbaycan’da Nüfus.....	14
1.6. 1953-89 Arası Rusya’da Genel Durum ve Gorbaçov Dönemi Reformları	16
1.6.1. Gorbaçov İktidarına Kadar Sovyetler Birliği’nde Genel Durum	16
1.6.2. Sovyetler Birliği’nde Mihail Gorbaçov’un İktidarı ve Reformları	18
1.6.3. Perestroyka ve Glasnost	19
1.6.4. Gorbaçov ile Yeltsin Arasındaki Mücadele	21
1.6.5. Gorbaçov Dönemi Bağımsızlık Hareketleri	23
1.6.6. Kazakistan’da Aralık (Jeltoksan) Olayları.....	23
1.6.7. Tiflis Olayları (1989).....	25
1.6.8. Fergana Vadisi Olayları (Özbek-Ahıska Türkü Çatışması)	25
1.6.9. Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı ve Azerbaycan Türkleri ile Ermenilerin İlişkileri	26
1.7. Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan.....	28
1.7.1. Dağlık Karabağ’ın Jeopolitik Konumu ve Önemi	28
1.7.2. Dağlık Karabağ’ın Tarihi	29
1.7.3. Çarlık Rusya Dönemi’nde Karabağ.....	29
1.7.4. Rusya’nın Karabağ’da Gerçekleştirdiği Ermeni İskân Siyaseti	30
1.7.5. 1905 Çatışmaları.....	31
1.7.6. Ekim İhtilali Sonrası Dağlık Karabağ	32

1.7.7. Sovyet Rusya Döneminde Dağlık Karabağ	33
1.7.8. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin Kurulması.....	33
1.7.9. Dağlık Karabağ'ı Ermenistan Topraklarına Katma Çabaları ve Ermenilerin Toprak Talepleri Çerçevesinde Azerbaycan-Ermenistan İlişkisi.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

20 OCAK OLAYLARINA GİDEN SÜREÇ VE SSCB ORDUSUNUN BÖLGEYE MÜDAHALESİ

2.1.Dış Ülkelerin Ermeniler Üzerindeki Etkisi ve SSCB'nin Politikaları	37
2.2. Azerbaycan Halk Cephesinin Kurulması.....	41
2.3. Azerbaycan Halkının Olaylara Tepkisi ve Mitingler	45
2.4. Halk Cephesinin Olaylara Karşı Tavrı.....	50
2.5. Azerbaycan'da Olağanüstü Hâl Kararının Alınması ve Tepkiler	52
2.6. Televizyon Yayınının Kesilmesi ve Haber Sıkıntısı.....	57
2.7. Ordunun Şehre Girişi ve Olayın Görgü Tanıklarının Anlattıkları	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OLAYLAR SONRASI İLK TEPKİLER VE OLAYLARIN BASINA YANSIMASI

3.1. 20 Ocak Olayları Sonrası İlk Tepkiler	73
3.2. Cenaze Törenleri ve Şehitler Hıyabanı	77
3.3. Ebulfez Elçibey'in 20 Ocak Olayları ile İlgili Görüşleri	80
3.4. Haydar Aliyev'in Olayla İlgili Görüşleri ve 20 Ocak Kararları	82
3.5. Azerbaycan Basınında 20 Ocak Olayları.....	86
3.6. Türk Basınında 20 Ocak Olayları	92
3.7. Yabancı Basında 20 Ocak 1990 Olayları.....	97

SONUÇ	100
--------------------	------------

KAYNAKÇA.....	102
----------------------	------------

EKLER	113
--------------------	------------

Ek 1: Olayla İlgili Fotoğraflar	113
---------------------------------------	-----

Ek 2: Olaylar Sırasında Ölen Kişilerin Listesi.....	119
---	-----

ÖNSÖZ

Azerbaycan tarihi için bir dönüm noktası olan 20 Ocak 1990 olayları hakkında ülkemizde yapılan çalışmalar azdır. Azerbaycan'ın bağımsızlığı için önemli bir dönüm noktası olan 20 Ocak 1990 olaylarını incelemek ve Azerbaycan'da bağımsızlık yolunda yaşananları anlatmak bu konunun seçilmesinde önemli bir sebeptir.

Azerbaycan'dan edindiğimiz kaynaklara dayanarak hazırlanan çalışmada, dönemin yayın organlarında çıkan hatıratlardan ve araştırma eserlerden faydalanılmıştır. Ayrıca Türk ve dünya basınından olayın yankılarına değinilmiştir. Çalışma, giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde, I. Petro döneminden başlanarak Azerbaycan-Rusya ilişkisi incelenmiş süreç 20 Ocak 1990 olaylarına kadar getirilmiştir. Bu dönemde Azerbaycan ile Rusya arasındaki siyasi-kültürel ilişkilere değinilmiştir.

Birinci bölümde, Rusya ile Azerbaycan arasındaki merkez-eyalet ilişkisi, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması, Sovyetlerin bölgeye müdahalesi ile Gorbaçov Dönemi reformları ve Dağlık Karabağ olayları incelenmiştir.

İkinci bölümde, ilk önce 20 Ocak olaylarına giden süreç ele alınmıştır. Ermenistan'ın saldırıları, Azerbaycan'da bağımsızlık mitinglerinin başlaması, yabancı ülkelerin bölgeye karşı bakışı, Azerbaycan Halk Cephesinin kurulması ve olaylara karşı tavrı, SSCB tarafından olağanüstü hâl kararı alınması ve ordunun şehre girişinden bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde, 20 Ocak olayları sonrası ilk tepkiler, cenaze törenleri, Şehitler Hıyabanı, Haydar Aliyev ve 20 Ocak ile ilgili kararları ile olayın Türkiye, Azerbaycan ve yabancı basınına yansımaları üzerinde durulmuştur.

Çalışmam boyunca büyük emek ve sabır göstererek desteğini esirgemeyen ve bu alanda çalışmam için beni yüreklendiren kıymetli hocam Prof. Dr. Okan YEŞİLOT'a; tez jürimde bulunarak kıymetli fikirleriyle bana yol gösteren Prof. Dr. Nesrin SARIAHMETOĞLU ve Doç. Dr. Ali SATAN'a; tezimde kullandığım kaynaklara ulaşmamı sağlayan Arş. Gör. Eray DEMİRLİ'ye; tezime sağladıkları maddi destekten dolayı Türk Tarih Kurumu'na teşekkür ederim.

Tez çalışmam boyunca gösterdikleri yardım ve desteklerden dolayı Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Sekreteri Ali Murat Balkan'a; Demet Demirtaş'a, İsmail Babacan'a ve tüm enstitü personeline teşekkür ederim.

Çalışmam sırasında hiçbir yardımı esirgemeyen ve her zaman yanımda olan arkadaşlarım; Ayşegül EŞGÜL, Elif UZUNAĞAÇ, Sahure ERGÜZEL, Sema BAYKOZ, Gözde ALTUNBAŞ, Pınar KESKİN ve Sinan CODUROĞLU'na çok teşekkür ederim. Öğrencilik hayatım boyunca desteklerini hiç esirgemeyen manevi amcam Erdoğan ŞEREMET'e ve dayım Orhan ÇELİK'e müteşekkirim. Son olarak ise hayattaki en büyük şansım olan, maddi ve manevi desteklerini üzerimden eksik etmeyen babam Yaşar AKARSLAN, annem Nurten AKARSLAN, canım ağabeyim Erdi AKARSLAN ve canım kardeşim Betül AKARSLAN'a sabrı ve sevgileri için sonsuz teşekkürler, her şey için minnettarım.

Zeynep AKARSLAN

İstanbul 2018

ÖZET

Tarihi boyunca çeşitli milletlere ev sahipliği yapan Azerbaycan, hem jeopolitik konumu hem de yeraltı ve yerüstü doğal zenginlikleriyle birçok devletin mücadelesine sahne olmuştur. Türkmençay Antlaşması (1828) ile birlikte Rusya hâkimiyetine giren Azerbaycan'ın Rus işgalinden kesin olarak kurtulması ise uzun yıllar sürmüştür. Bu süreç içerisinde 1918-1920 yılları arasında kısa bir bağımsızlık dönemi yaşayan Azerbaycan, Sovyet orduları tarafından Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin bir parçası hâline getirilmiştir. Gorbaçov'un başlattığı perestroyka ve glasnost politikaları SSCB'ye bağlı diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Azerbaycan ve Ermenistan'da da bağımsızlık hareketlerini hızlandırmıştır. Bu dönemde Dağlık Karabağ probleminden dolayı karşı karşıya gelen Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki mücadele SSCB'nin taraflı politikaları ve Ermenilerin saldırgan tavırları sebebiyle silahlı çatışmaya dönüşmüştür. Ermenilerin gerçekleştirdiği saldırgan tutuma karşı sessiz kalmayan Azerbaycan halkının başlattığı mitingler zaman içinde milli bilinci uyandırarak bağımsızlık isteğine dönüşmüştür. SSCB ise Azerbaycan halkının bağımsızlık isteğine çok sert karşılık vermiştir. Tarihe “Kanlı Ocak” olarak geçen olayda, Sovyet Ordusu tanklarla 19 Ocak'ı 20 Ocak'a bağlayan gece Bakü'ye girmiş ve savunmasız halka karşı bir katliam gerçekleştirmiştir. Sivil halka karşı gerçekleştirilen bu katliam Azerbaycan'ın uyanışının ve bağımsızlığını kazanmasının dönüm noktasıdır.

Bu çalışmanın amacı, Azerbaycan tarihinde dönüm noktasını teşkil eden ve ülkemizde hakkında az çalışma yapılmış olan 20 Ocak 1990 olaylarını dönemin Azerbaycan kaynaklarına dayanarak incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Kanlı Ocak, 20 Ocak, Azerbaycan, SSCB, Ermenistan, Bağımsızlık.

ABSTRACT

Azerbaijan, which has hosted various nations throughout its history, has witnessed the struggle of many states both with its geopolitical position as well as its underground and overland natural richness. After entering the Russian sovereignty with the Treaty of Turkmenchay (1828), it took a long time for Azerbaijan to be absolutely free from the Russian invasion. During this period, Azerbaijan, having a short period of independence between the years 1918 and 1920; was made a part of the Union of Soviet Socialist Republics of Russia by the Soviet military. The perestroika and glasnost policies initiated by Gorbachev accelerated Azerbaijan and Armenia's independence movements like in the other republics bound to the USSR. The conflict between Azerbaijan and Armenia, which was faced with the Nagorno-Karabakh problem in this period, has turned into an armed conflict due to the sided policies of the USSR and due to Armenia's offensive attitude. The rallies initiated by the Azerbaijani people, who have not been silent against the aggressive movements that the Armenians have realized, have evolved national consciousness over time and turned into a desire for independence. The USSR responded very hard to the Azerbaijani people's desire for independence. In the incident which passed as the "Bloody January" into history, the Soviet Army entered Baku on the night connecting January 19th to January 20th and carried out a massacre against the vulnerable people. This massacre against the civilian population is the turning point of Azerbaijan's awakening and independence.

The purpose of this study is to examine the significance of the events of January 20, 1990 based on the Azerbaijani sources of the time, which constituted the breaking point in the history of Azerbaijan's independence and in which little work has been done in our country.

Key words: Bloody January, Azerbaijan, USSR, Armenia, Independence.

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geen eser
a.g.m.	: adı geen makale
a.g.t.	: adı geen tez
AHC	: Azerbaycan Halk Cephesi
bkz.	: bakınız
C.	: cilt
ev.	: eviren
d.	: doğum yılı
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DKÖC	: Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyeti
ed.	: editör
haz.	: hazırlayan
KGB	: Devlet Güvenlik Komitesi
KP	: Komünist Parti
MK	: Merkez Komite
s.	: sayfa
S.	: sayı
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Yay.	:Yayınlayan

GİRİŞ

I.Petro iktidarı ile birlikte XVIII. yüzyılda kültürel, ekonomik ve toplumsal anlamda büyük değişimlere uğrayan Rusya, izlediği Karadeniz ve Kafkasya politikaları ile kısa sürede büyük bir imparatorluk hâline geldi. I.Petro döneminde hızlanan sınırları genişletme politikası, halefleri döneminde de devam etti. Böylece Rus sınırları, Orta Asya'dan Balkanlara devamında ise Çin'e kadar uzanmış oldu.¹ Bu kadar geniş bir alana yayılan ve Rus olmayan birçok millet üzerinde hâkimiyet kuran Rusya'da yaklaşık üç asır boyunca tahtta kalan Romanov Hanedanı'na 1917 Şubat devrimi ile birlikte son verildi.²

Birinci Dünya Savaşı'nın Rusya ekonomisine getirdiği ağır yükler ve savaşın yiyecek sıkıntısı, karaborsa, enflasyon, ağır vergiler gibi olumsuz şartlarına, Rusya sınırları içerisinde yaşayan Müslümanları seferberliğe tabii tutulmasına karşı tepkiler de eklenince ülkede büyük huzursuzluk meydana geldi. Ekonomik ve idari sıkıntıların üzerine savaş sırasında alınan ağır yenilgiler halkın ve işçi sınıfının Çar hükûmetine karşı tepkilerini arttırdı.³ Ocak 1917'den itibaren başlayan grevler Şubat 1917'de son dönem Rusya tarihinin en önemli hareketi olmaya başladı. Çar II. Nikola tahttan çekilerek yerini kardeşi Mihail'e bıraktı. Ancak o da tahtı istemeyerek yönetimin Geçici Hükümet'e ait olduğunu bildirdi.⁴ Böylece üç asır boyunca Rusya'nın idaresinde yer alan Romanov Ailesi yönetimden feragat etti ve Rusya'da yeni bir dönem başladı.

Geçici Hükümet, yönetime geldikten sonra halk tarafından istenmeyen yöneticileri ve idari kadroları değiştirerek, polis ve jandarma teşkilatlarını kaldırdı. Ardından 20 Mart 1917 tarihli kararname ile bütün vatandaşların eşit olduğu ilân edildi. Böylece Rusya'da o güne kadar olmayan bir özgürlük ortamı sağlandı.⁵ Ancak Geçici Hükümet ülkede var olan mevcut sorunları çözmediği gibi, ülke genelindeki grevler ve isyanlar şiddetlenerek arttı. Bu ortamda Lenin'in "İsyan olmadan iktidarı ele geçirmek mümkün değildir!" sloganıyla sürdürdüğü etkin propaganda sayesinde Bolşevikler, 25

¹ Kezban Acar, *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi*, Nobel Yayınları, Ankara 2004, s. 293.

² Nazile Abbaslı, *Azerbaycan'da Özgürlük Mücadelesi*, Beyaz Balina Yayınları, İstanbul 2001, s. 65-66.

³ Halil Bal, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi (1914-1918) ve Kafkas İslam Ordusu*, Âlem Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 57-58.

⁴ Nadir Devlet, *Millet ile Sovyet Arasında 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul 2011, s. 41-42.

⁵ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1985, s. 267.

Ekim 1917’de Rusya’da yönetimi ele geçirdi. Böylelikle işçi ve asker hükümeti kurularak iktidar Bolşeviklerin eline geçti ve Sovyet yönetimi başlamış oldu.⁶

Sovyet yönetimi 1917’de, Rusya halkları bildirisi yayımlayarak, ülkenin bütün halklarının “kendi kaderlerini tayin etme hakkına” sahip olduklarını ilân etti. Bolşevikler, kendilerine karşı bu hakkı kullanmak isteyen milletlere karşı olumsuz bir tavır takındı. Bu olumsuz tavra rağmen Rusya sınırları içerisinde yaşayan milletler bağımsızlık için harekete geçti. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan temsilcileri bir araya gelerek gerçekleştirdikleri toplantı sonrasında bağımsızlık için birlikte hareket etmeye karar verdi. Ermenilerin Bakü’de yaptığı katliamlar sonunda bu birliktelik dağıldı.⁷

Bu gelişmelerden sonra Azerbaycan 28 Mayıs 1918’de aldığı bir kararla Azerbaycan Milli Konseyini oluşturdu. Böylece Kafkasya üzerinde kurulan yeni devletler içerisinde Bolşevik yönetimine karşı en az karşıtlığı bulunan Azerbaycan Milli Devleti kurulmuş oldu.⁸ Ancak yeni kurulan devletin içerisinde yer alan Bolşevik yanlıları, Azerbaycan’ın kurtuluşunu “eşit ve özgür toplum” propagandasına inandıkları Rusya’nın yanında görüyorlardı.⁹

Azerbaycan’ın bu dönemde içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik sıkıntılara, yöneticilerin bir kesiminin açıkça Sovyet yanlısı bir tutum sergilemesi de eklenince Azerbaycan kaçınılmaz sona hazırlandı. Kızıl Ordu’nun Azerbaycan’a yöneldiği bu dönemde siyasal çalkantılara askeri ve sivil yapının Rusya’ya karşı gerçekleştirilecek herhangi bir direnişin başarısız olacağı düşüncesi de eklenince Kızıl Ordu’ya karşı herhangi bir savunma tedbiri alınmadı.¹⁰ 27 Nisan 1920’de Azerbaycan Milli Meclisi faaliyetlerini durdurarak yönetimi “Azerbaycan’ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü her türlü hücum ve tehlikelerden korunacak” hükmünün yer aldığı kısa bir bildiri ile

⁶ Ramin Sadıkov, “Şubat Devriminden Sonra Rusya’da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimine Giden Yol”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXIX, S. 48, s. 108-116.

⁷ Ebulfez Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s. 128.

⁸ Okan Yeşilot, *Ateş Çemberinde Azerbaycan*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s. 27.

⁹ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Mili Mücadele Tarihi 1920-1945*, çev. Ekber N. Necef, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 33.

¹⁰ Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, çev. Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul 1988, s. 235.

Azerbaycan komünistlerine devretti. Böylece Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ortadan kalktı.¹¹

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ortadan kalkmasından hemen sonra Rusya, ülkede komünist partisi kurarak Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni ilân etti. Bu cumhuriyet, 12 Mart 1922'de Gürcistan ve Ermenistan'ın da aralarında bulunduğu Federal Kafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin üyesi oldu.¹² 1936'da ise Baltık ülkeleri, Kafkasya ve Türkistan'ın tamamını içine alan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği resmen kuruldu. Azerbaycan da birliği oluşturan 15 ülkeden biriydi.¹³

Azerbaycan'da Sovyet yönetime karşı ilk bağımsızlık isteği Stalin döneminde başladı. Azerbaycan Komünist Partisi içinde ortaya çıkan muhalefet hareketi Moskova yönetiminden bağımsızlık adına önemli isteklerde bulundu. Bu istekler, Sovyet Rusya'nın Rus olmayan milletleri zorla yönetmekten vazgeçip bu milletlerin yönetimine otoriter şekilde müdahale eden yöneticiler göndermemesi, halkın devlet yönetiminde aktif olarak bulunması ile KP de dâhil olmak üzere yönetim teşkilatlarının Türkleştirilmesi ve Azerbaycan'a gerçekleştirilen Rus göçlerine son verilmesiydi. Ancak, Moskova'nın bu isteklere tepkisi çok sert oldu. Stalin, yönetimin "halk düşmanlarından temizlenmesi" emrini vererek ülkede büyük bir takibat başlattı.¹⁴ Böylece herhangi bir isyan hareketinin önüne geçti. Bu müdahale SSCB'nin bölgede uygulayacağı değişim politikalarının da temelini oluşturdu.

Demokratik bir cumhuriyetler birliği olarak görülmesine rağmen SSCB, dil, din, eğitim vb. alanlarda gerçekleştirdiği propagandalarla özellikle Müslüman milletlere kültürel ve manevi baskı uyguladı. Bu propagandalardan en çok etkilenen ülkelerden biri de Azerbaycan'dı. Milletlerin eşitliği prensibi ile yola çıkan SSCB, daha sonra tek dil-tek millet siyaseti yürüttü. Bu siyasetin amacı ise kullanılan dili ve alfabeleri teke indirerek hem Müslümanların birbiriyle bağıını koparmak hem de bu geniş coğrafyada Rus kültürünü hâkim kılmaktı.¹⁵

¹¹ Anar İsgenderov, "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920)", *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin Oluşumu*, ed. Mehmet Rıhtım-Mehman Süleymanov, aktaran. Salih Savaş vd., haz. Metin Akkuş-Hasan Aktaş, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2012, s. 56.

¹² Mehmet Saray, *Quzey və Güney Azərbaycan Türklərinin Tarixi*, Şərq-Qərb, Bakı 2010, s. 311.

¹³ Ziya Musa Buniatov, "Azerbaycan", *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 320.

¹⁴ Nesrin Sarıahmetoğlu, "Azerbaycan'da Stalin Dönemi", *Stalin ve Türk Dünyası*, ed. Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2007, s. 138-139.

¹⁵ Samet Ağaoğlu, *Sovyet Rusya İmparatorluğu*, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s. 36.

SSCB, öncelikli olarak Türkistan coğrafyasındaki milletleri birbirinden ayrı cumhuriyetler hâline getirdi. Daha sonra bütün Türk dünyası gibi Arap harfleriyle okuyup yazan Türk halklarının alfabesini değiştirdi. Rus Kiril harfleriyle karışık oluşturulan yeni Latin alfabesi Türk lehçelerine bazı farklı noktalar katılarak uygulandı. Bunun amacı, halklar arasında kopukluk sağlamaktı. Türkiye'nin Latin alfabesine geçtikten sonra Türkistan coğrafyasında nüfuzunu arttırması SSCB'yi rahatsız etti. Bu yüzden 1940'lı yıllardan itibaren her Türk topluluğu için birbirinden farklı olan Kiril alfabesi uygulandı.¹⁶ Azerbaycan'da Latin alfabesinin yayılmasında Komünist Parti üyesi olan Türk yöneticiler ile hızlı dönüşümü destekleyen SSCB'nin etkisi büyüktü.¹⁷

Azerbaycan eğitim sisteminde Rusçanın önemini arttırmak için Rusça önce özel ders olarak okutulmaya başlandı. Ardından yedi-on yıllık eğitim veren okullarda Rusça zorunlu ders olarak okutuldu. Böylece eğitim dilinde çift başlılık meydana geldi. Rusça zamanla eğitimin ana dili oldu. Halk, Azerbaycan dilinde eğitim veren okullar varlığını sürdürmesine rağmen, üniversite okuyabilmek ve daha iyi bir geleceğe sahip olmak için Rusça eğitim veren okulları tercih etti.¹⁸

SSCB'nin Azerbaycan'daki en önemli hedeflerinden biri de dindi. 1917 İhtilali'nden sonraki en uygun zamanda camiler kapatılmaya başlandı. Halk İslamiyetten uzaklaştı, din adamlarının çoğu ortadan kaldırıldı. İslami örf ve adetler SSCB tarafından resmi olarak yasaklandı. Böylece Azerbaycan'da yaşayan halkın dini bilgisi önemli ölçüde zayıfladı ve halk dinden uzaklaştı.¹⁹

SSCB, Azerbaycan'ı tamamen kontrol altına aldıktan sonra Azerbaycan içinde özerk bölge konumunda olan Dağlık Karabağ, Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasında anlaşmazlığa sebep oldu. Bu anlaşmazlık zaman içinde çözülmesi imkânsız bir hâl aldı. Çünkü asıl amaç bölgeyi ele geçirmekten çok burada milli devamlılığı sağlamaktı. Bu istek hem Azerbaycan'da hem de Ermenistan'da vardı.²⁰

Rusya'nın 1921 yılında Kafkasya ötesini tamamen ele geçirmesinden sonra yapılan toprak düzenlemesinde Dağlık Karabağ Azerbaycan'a bırakılmış ve bu karar

¹⁶ Mehmet Saray, *Rusya'nın Türk İllerinde Yayılması*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1975, s. 210-212.

¹⁷ Betül Aslan, "Sovyet Rusya Hakimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak "Birleştirilmiş Türk Alfabesi"nden "Rus Kiril Alfabesine Geçirilmesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 40, Erzurum 2009, s. 360.

¹⁸ Turgut Subaşı, Sabina Abbaslı, "Sovyetler Birliği'nin Rusçayı Azerbaycan'da Hâkim Kılma Politikaları, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Vol. 3, S. 1, Bahar 2018, s. 264-266.

¹⁹ Elizabeth E. Bacon, *Esir Orta Asya*, çev. Tansu Say, Tercüman 1001 Temel Eser, Garanti Matbaacılık ve Neşriyat, İstanbul, s. 186; Saray, *Rusya'nın Türk...*, s. 322.

²⁰ Ovanes Kaçaznuni, *Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok (1923 Parti Konferansı'na Rapor)*, çev. Arif Acaloğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008, s. 40.

Ermenistan'ı rahatsız etmiştir. Yapılan toprak düzenlemesi sonunda iki ülke arasında 3 bölge tartışmalı olarak kalmıştır: Dağlık Karabağ, Zengezur ve Nahçıvan. Zengezur toprakları tamamen Ermenistan'a katılmış olsa da Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan topraklarına dâhil edilmesi Ermenistan'ın tepkisine sebep olmuştur.²¹

Zengezur'u topraklarına katan Ermenistan, bundan cesaret alarak Dağlık Karabağ'ı da alabilmek için defalarca SSCB yönetimine başvurdu. SSCB, 1923 yılında Azerbaycan'a bağlı kalması koşuluyla özerklik tanınan Dağlık Karabağ'a yönelik Ermeni isteklerini reddetti. Ermeniler içinse Dağlık Karabağ "Büyük Ermenistan" hayalini gerçekleştirmek için en önemli fırsattı. Bundan sonra Ermeniler, bölgenin kendilerine bağlanmasını sağlamak için Dağlık Karabağ'da nüfus yapısını Azerbaycan aleyhine değiştirebilmek için çalıştı.²² Bu değişim, Azerbaycan Türklerinin bölgeden zorla göç ettirilmesiyle gerçekleştirildi.

1985'te iktidara gelen Gorbaçov'un başlattığı perestroyka (yenidenkurma) ve glasnost (açıklık) politikaları SSCB'ye bağlı devletlerde bağımsızlık hareketlerini arttırdı. Bağımsızlığın kazanılması için halkları cesaretlendirecek olan aydın kesim bu politikaların getirdiği serbest ortamda ortaya çıktı. Ekonomik durgunluğun artması ve yönetimin kendilerinden bekleneni halka verememesi Baltık'ta ve Kafkas ülkelerinde isyan hareketinin başlamasına sebep oldu.

Bu ortamdan faydalanan Ermeniler, 1988 yılında Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasını talep etti. SSCB yönetimi tarafından defalarca reddedilen bu talep, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki tarihi problemi yeniden ortaya çıkardı. Erivan'da birbiri ardına başlayan mitingler, grevler ve boykotlar zaman içinde önce Dağlık Karabağ'a ardından Azerbaycan'a sıçradı.²³

SSCB, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin isteklerini reddetmesine rağmen iki ülke arasında tarafsız bir politika takip edemedi. Bu durum iki ülke ilişkilerinin kısa sürede çatışmaya dönmesine sebep oldu.

SSCB'nin 1988 yılında "Azerbaycan SSC'ne bağlı Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Sosyal ve Ekonomik Kalkınmasının Hızlandırılması" kararıyla bölgeye

²¹ Kerim Yıldız, Deborah Russo, *Azerbaycan-Ermenistan İnsan Hakları-Etnik Azınlıklar ve Kürtler*, çev. Bahar Öcal Düzgören, Scala Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 21.

²² Candan Azer, *Babadan Oğula Güney Kafkasya Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri*, Truva Yayınları, İstanbul 2011, s. 573-574; Yağub Mahmudov, Kərim Şükürov, *Qarabağ Real Tarix, Faktlar, Sənədlər*, Təhsil Nəşriyyatı, Bakı 2005, s. 86.

²³ Tadeuş Svyatoçovski, *Rusiya və Azərbaycan Sərhədanı Bölgə Keçid Dövründə*, tər. Lalə Mircəfərova, Bəylər Hacıyev, Xəzər Universitəsi Nəşriyyatı, Bakı 2000, s. 263-264.

ciddi bir bütçe ayrılması Ermenilerin faaliyetlerini kolaylaştırdı. SSCB'nin bu kararından sonra Karabağ Ermenileri, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan SSC'nden ayrılarak Ermenistan SSC'ne bağlanması için Ermenistan'da ve yurt dışında propagandalara başladı. Bu propagandalar kapsamında dünyanın birçok ülkesine DKÖC'de yaşayan kişiler adına bildiriler gönderilirken, bölgede hafif silahların stoklanmasına başlandı. Ayrıca dünyanın birçok yerinden gerilla savaşı deneyimi olan gönüllüler bölgeye geldi. Günlük olarak gerçekleştirilen eylemler zamanla çatışmaya dönüştü.²⁴ SSCB'nin bölgede yaşananları bilmesine rağmen çözüm üretmeyerek sessiz kalması ise olayların büyümesine yol açtı.

Ermeniler tarafından yeni saldırı birlikleri oluşturuldu, yeni silahlar ele geçirmek için Sovyet ordusunun askeri alanlara saldırılar gerçekleştirildi. SSCB'nin resmi belgelerine göre bu dönemde Ermeniler, “askeri sahalara 131 saldırı düzenleyerek, binlerce silah ve patlayıcı madde ile zırhlı araç ele geçirdi.”²⁵ Ermeniler bu saldırılarda elde ettikleri cephanelerle Azerbaycan şehirlerine saldırılar düzenledi.

Ermenilerin bu saldırgan tutumlarına karşılık Azerbaycan'da ilk defa Komünist Parti yönetimine karşı muhalif gruplar ortaya çıkmaya ve yeni teşkilatlar kurulmaya başladı. Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorununda SSCB yönetiminin Ermenistan'ı destekler tutumu Azerbaycan'da bağımsızlık isteğini arttırdı. Bu isteğe bağlı olarak bağımsızlık hedefiyle kitlesel bir hareket olarak Azerbaycan Halk Cephesi kuruldu.²⁶

1989 yılının yaz aylarında başlayan Ermeni saldırıları Azerbaycan'da milli bilincin oluşmasını sağladı. Bu dönemde Bakü'de çok katılımlı geniş mitingler gerçekleştirildi. Azerbaycan Türklerinin istekleri, Azerbaycan'ın Karabağ'daki egemenliğini tekrar sağlamaktı. Bu yüzden Ermenistan'a karşı AHC'nin yönettiği ekonomik bir kuşatma başlatıldı. Ermenistan ekonomisi büyük zarara sokuldu.²⁷ Aslında amaç Ermenistan'ı ekonomik olarak zorda bırakmaktan çok Ermenistan'ın Dağlık Karabağ üzerindeki isteklerinden vazgeçmesini sağlamaktı.

²⁴ Ramiz Mehdiyev, *Dağlık Karabağ Kaynakların Diliyle Tarih*, çev. Araz Aslanlı, Berikan Yayınevi, Ankara 2015, s. 152-153.

²⁵ B. Gaibov, A. Şerifov, *İlan Edilmeyen Harp*, çev. S. Mehmetova, Azerbaycan Yayınevi, Bakü 1992, s. 24.

²⁶ Aslıhan Akman, *Azerbaycan Kadim Coğrafyanın Genç Ülkesi*, İHH İnsani Yardım Vakfı, İstanbul 2005, s. 48.

²⁷ Cemalettin Taşkiran, *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 150.

Azerbaycan'da Ermenistan'ın saldırgan tutumuna karşı sessizliğini koruyan SSCB'ye karşı binlerce kişinin katılımıyla miting gerçekleştirdi. Bu mitingde Azerbaycan halkı, Ermenilere ve bölücü faaliyetlerine karşı önlem alınmasını ve Azerbaycan yönetiminin yaşananlara karşı milli duygularla hareket ederek halkını korumasını istedi.²⁸ Ancak merkezi yönetimin olaylara karşı tavır değiştirmemesi Azerbaycan'da toplumsal ve siyasi durumun gittikçe karışmasına sebep oldu.

Dağlık Karabağ merkezli olarak başlayan olaylar aslında SSCB'nin dağılmasına giden süreci de başlattı. Azerbaycan'da SSCB yanlısı yönetimin Ermenilerin sonu gelmez isteklerine ve saldırılarına karşı sessiz tutumu Azerbaycan halkının tepkisine neden oldu. Halk, önceleri Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesinin yönetimden uzaklaşmasını isterken, bu istek zamanla bağımsızlık talebine dönüştü.

SSCB, Ermenistan tarafından gerçekleştirilen saldırılara sessiz kalırken, Azerbaycan'da başlayan gösterilere karşı tepkisi ise çok sert oldu. Azerbaycan bağımsızlık tarihinde bir dönüm noktası olan 20 Ocak 1990 olayları, Azerbaycan halkının bağımsızlık isteğine karşı SSCB'nin gerçekleştirdiği kanlı bir tarihtir. Ocak 1990'da, Bakü başta olmak üzere Azerbaycan'ın her yerinde yaşanan olaylar Azerbaycan'ın milli bağımsızlık mücadelesinin temeli olmuştur.

²⁸ Ramiz Mehdiyev, *Dağlık Karabağ...*, s. 175.

BİRİNCİ BÖLÜM

RUSYA İLE AZERBAYCAN ARASINDA

MERKEZ-EYALET İLİŞKİSİ

1.1. Rusya’da Ekim Devrimi ve Azerbaycan’ın Bağımsızlığını Kazanması

1905 İhtilaliyle rejime karşı direnişlerle başa çıkmak zorunda kalan Rusya’da monarşi, 1917 yılına gelindiğinde I. Dünya Savaşı’nın ağır şartlarından dolayı güç kaybetmeye devam etti. Savaşın askeri yetersizliklerden dolayı uzaması, enflasyon, kaçakçılık ve kıtlığı da beraberinde getirdi.²⁹ Rus halkının Çarlık yönetimine karşı aldığı tavır isyancıların cesaretlenmesine sebep oldu. Ülkede yönetim aleyhine başlatılan karşıt propagandalara Rus ordusunun bir kısmının da dâhil olmasıyla birlikte Çar Nikola tahttan çekilerek yönetimi Geçici Hükümet’e bıraktı.³⁰

Bu sırada sürgünden dönen Vladimir Lenin, Geçici Hükümet’in politikalarının ülkeyi içinde bulunduğu buhrandan çıkaramayacağını iddia etmekteydi. Lenin’in Geçici Hükümet’e karşı başlattığı propaganda, iktidara geldiğinde I. Dünya Savaşı’nı bitireceğine yönelik söylemleri sayesinde Rusya halkının desteğini kazandı.³¹ Böylece Geçici Hükümet, yerini kısa sürede Bolşevik yönetimine bıraktı. Geçici Hükümet’in yönetimde olduğu sürede aldığı en dikkat çekici kararlardan biri “bütün vatandaşların eşit olduğu ve milletlerin kendi kaderlerini tayin etmesi hakkı” o güne kadar Rus idaresi altında yaşamış olan Türk halklarının da yönetime karşı milli ve politik bir mücadeleye girmelerine sebep oldu.³²

Bu gelişmelerin merkezinde olan ülkelerin biri de Azerbaycan’dı. Nadir Şah’ın ölümünden sonra ülke bütünlüğünün parçalanarak, birbirinden bağımsız küçük hanlıklara bölünmesi Rusya’nın bölgede hâkimiyet kurmasını kolaylaştırdı.³³ Rusya’nın 1813’de İran’a karşı kazandığı başarılar sonucu imzalanan Gülistan Antlaşması ile

²⁹ Goeffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Kezban Acar, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 536.

³⁰ Ramin Sadıkov, “Şubat Devriminden Sonra Rusya’da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimine Giden Yol”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXIX, S. 48, Ankara (2010), s. 102.

³¹ Acar, a.g.e., s. 291.

³² Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin...*, s. 246; Kezban Acar, *Başlangıçtan 1917...*, s. 291.

³³ Nesib Nesibli, “Azerbaycan’ın Milli Kimlik Sorunu”, *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. VII, S. 1, Ankara (2001), s. 139.

başlayan Azerbaycan hâkimiyeti, 1828’de imzalanan Türkmençay Antlaşması ile sağlamlaştı.³⁴

Birinci Dünya Savaşı, 1917 Ekim İhtilali’ne kadar Rusya’ya bağlı bir yönetim uygulanan Azerbaycan’da ekonomik, siyasi ve sosyal olumsuzlukları beraberinde getirdi. Türkiye’nin savaşa katılması Azerbaycan aydınlarında bağımsızlık inancını arttırdı. Birinci Dünya Savaşı’na katılan güçlü devletler düşünüldüğünde savaşın sonunda dünyanın haritasının değişeceği açıktı.³⁵

Rusya’da Çarlık rejiminin yıkılmasıyla yönetimi ele geçiren Bolşevikler, Bakü’de yönetimin Bakü Sovyeti’nin elini geçmesini istedi. Bu sırada Tiflis’te toplanan Güney Kafkasya’nın siyasi partileri ile temsilcileri bölgenin bağımsız bir kurul tarafından yönetilmesine dair karar aldı. Maverayı Kafkasya Komiserliği adı altında oluşturulan bu komisyonla Azerbaycan’da yönetim Bakü merkezli Bakü Sovyeti ve Azerbaycan’ın diğer şehirlerini içine alan Maverayı Kafkasya Komiserliği olarak ikiye ayrıldı.³⁶

Bu sırada Azerbaycan’da Mehmet Emin Resulzade³⁷ önderliğinde kurulan Musavat Partisi³⁸ etrafında toplanan Azerbaycan aydınları, Bakü’de ilk defa toplanan Kafkasya Müslümanları Kongresi’nde muhtariyet fikrini ortaya attı. Daha sonra Moskova’da toplanan Bütün Kafkasya Müslümanları Kongresi’nde muhtariyet fikrinin

³⁴ Okan Yeşilot, *Ateş Çemberinde...*, s. 45-47; Ahmet Karaca, “Azerbaycan’da Bağımsızlık Hareketleri”, *Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, haz. İmran Baba, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 161-162.

³⁵ Cemil Hasanlı, *Azerbaycan Tarihi 1918-1920*, çev. Aslan Erturun, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1988, s. 25.

³⁶ Almaz İbrahimova, “İstiklâlin İlânı Öncesinde Azerbaycan’da Siyasî Durum (1917-1918)”, *Büyük Devletler Kışkacında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, ed. Qiyas Şükürov, Vasif Qafarov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 12-13; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 459.

³⁷ Mehmet Emin Resulzade (1884-1955): 31 Ocak 1884’te Bakü’nün Novhanı Köyünde doğdu. Her ne kadar Bakü teknik okuluna kaydoldu ise de tahsil ve terbiyesini ailesinin yanında aldı. Kendi isteği ile yazarlığa atıldı. İlk yazısını 1903’de Tiflis’te çıkan *Şark-ı Rus* gazetesinde yazdı. Daha sonra sırasıyla Bakü’de çıkan *Hayat*, *Füyuzat*, *Terakki*, *İrşad* gazete ve dergilerinde yazdı. Bir dönem sosyalist eğilimli *Tekamül* dergisinin yazı işleri müdürlüğünü yaptı. Siyasi faaliyetlerine ise 1904’de Azerbaycanlı Genç İnkılapçılar topluluğuyla başladı. İki yakın arkadaşıyla birlikte Çarlık Rusya’ya karşı kendi bağımsız görüşlerini savundukları Himmet Partisini kurdu. Parti ile aynı adı taşıyan *Himmet* gazetesi ise yalnızca 6 sayı çıktı. Resulzade bir dönem İran’da bulundu ancak Rus elçiliğinin isteği üzerine sınır dışı edilerek İstanbul’a geldi. İstanbul’da bulunduğu dönemde Türk Ocağı vasıtasıyla siyasi faaliyetlerini sürdürdü. *Türk Yurdu* dergisinde yazılar yazdı. Rusya’da 1913 yılında Çarlık tarafından ilan edilen ayla Azerbaycan’a döndü. 1917 yılında gerçekleştirilen Kafkasya Müslümanları Kongresinde Türk halklarının kendi milli devletlerini kurarak bağımsız olması gerektiği fikrini savundu. 1917’de Musavat Partisi genel başkanı oldu. 1918 yılında kurulan bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanı oldu. 1920’de Rusya’nın Azerbaycan’ın bağımsızlığına son vermesi üzerine Bakü’den ayrıldı. Faaliyetlerine yurt dışında devam etti. 1955’te Ankara’da vefat etti. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Sebahattin Şimşir, *Mehmet Emin Resulzade’nin Türkiye’deki Hayatı, Faaliyetler ve Düşünceleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995.

³⁸ Musavat Partisi: 1911 yılında “bağımsızlığını kazanan milletlerin bağımsızlığını korumasına, bağımsızlığını kaybetmiş Müslüman ülkelerin ise bağımsızlığını kazanmasına yardımcı olmak” üzere Bakü’de kuruldu. Milletlerin bağımsızlığı fikrini ilk kez dile getirmiş olan parti Türk Birliğinin savunucusudur. “Musavat” Partisinin Kuruluşu”, *Azerbaycan*, C. XV, S. 167 (2), Şubat (1966), s. 12-18; Mehmed Emin Resulzade, *Kafkasya Türkleri*, haz. Yavuz Akpınar vd., Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993, s. 61.

yinelenmesi Rusya'ya bağlı yaşayan halkların Bolşevik yönetiminden beklentilerinin açık bir göstergesiydi.³⁹

Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde bu gelişmeler yaşanırken Bakü'de büyük karışıklıklarla baş ediliyordu. Bolşevik yönetimi altında olan Bakü'de iâşe sıkıntısının yaşanması halkın en temel ihtiyaçlarını karşılayamamasına sebep oldu. Özellikle Müslüman halkın hayatını zorlaştıran yiyecek sıkıntısına Rus askerlerinin başıboş hareket etmeleri, halkın evlerine zorla girmeleri ve hırsızlık da eklenince Bakü'de yönetime karşı isyan havası hâkim olmaya başladı.⁴⁰

Azerbaycan'ın içinde bulunduğu karışık siyasi ortamda halkı kısa sürede yanına çekmeyi başaran Müsavat Partisi, 1917 yılında gerçekleştirilen toplantıda Azerbaycan halkının büyük desteğini aldı.⁴¹ Bu sırada Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın bir araya gelmesiyle kurulan Maverayı Kafkas Komitesi'nin dağılmasıyla Azerbaycan temsilcileri içinde bulunduklarını durumu değerlendirerek Azerbaycan Milli Şurasını kurdu.⁴² 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan halkına duyurulan "Azerbaycan halkı kendi hâkimiyetine malik, müstakil bir devlettir ve yönetim şekli halk cumhuriyetidir" kararlarıyla Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti.⁴³

1.2. Sovyet Rusya'nın Azerbaycan'a Yeniden Müdahalesi ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kuruluşu

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettiği dönemde kendi iç savaşıyla ilgilenmek zorunda olan Bolşevikler, Azerbaycan'daki duruma müdahale edemedi. Ama Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanı yasal olarak tanınmadı. Sovyet Rusya, Azerbaycan ile ilişkilerini geliştirmek yerine siyasi partiler içinde yürüttüğü gizli propagandalarla ülkedeki Bolşevik yanlılarını kendi tarafına çekmeye çalıştı. Rusya'daki iç savaş Bolşeviklerin lehine değişim gösterene kadar Azerbaycan'a doğrudan müdahalede

³⁹ Mehmet Emin Resulzade, *Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti)*, haz. Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Sabahattin Çağın, Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul 1990, s. 29-31.

⁴⁰ Bal, a.g.e.,s. 82-83; Hüsamettin Tuğaç, *Bir Neslin Dramı Kafkas Cephesinden Çarlık Rusyasında Tutsaklıktan Anılar*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1975, s. 175-176; Ronald Grigor Suny, *Bakü Komünü Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf*, Belge Yayınları, İstanbul 1990, s. 183-185.

⁴¹ Mehmet Emin Resulzade, *Azerbaycan Problemi*, çev. Perihan Mete, Sebahattin Şimşir, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1996, s. 19.

⁴² Bal, a.g.e.,s. 173.

⁴³ Mirza Bala Mehmetzade, *Milli Azerbaycan Hareketi*, haz. Ahmet Karaca, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1991, s. 89; Bal, a.g.e., s. 173.

bulunamayan Sovyet Rusya, Azerbaycan Hükümeti'ne karşı yürüttüğü baskı politikasını o dönemde halk tarafından kabul gören aydın kişiler üzerinden gerçekleştirdi.⁴⁴

Azerbaycan uzun yıllar boyunca Rusya'nın pamuk, tütün ve petrol ambarı olarak kullanıldı.⁴⁵Bu sebepten Bolşevik lideri Lenin, "Bakü'nün Rusya'nın ayrılmaz bir parçası olduğunu ve muhakkak Rusya'nın kontrolünde kalması gerektiğini" ifade etti.⁴⁶ Bakü'nün kontrol altında tutulması Azerbaycan petrollerine hâkim olmak demektir. Bolşeviklerin Kafkasları "Doğu'nun Anahtarı" olarak görmesi ve Azerbaycan'ın kurtuluşunu Rusya'nın yanında gören kesimi kullanarak gerçekleştirdikleri propagandalar neticesinde Azerbaycan'ın Rusya tarafından işgali kolaylaştı. Sovyet işgalini kolaylaştıran bir diğer faktör ise, Azerbaycan'daki Ermeni ve Rusların hem siyasi karışıklığa sebep olması hem de Bolşevik ordusu içinde yer almasıydı.⁴⁷

Ülkenin içinde bulunduğu karışık duruma Mehmet Emin Resulzade ve partisinin vadettiklerini yeterince gerçekleştirememesi de eklenince artan huzursuzluk hızlı bir hükümet değişikliğine sebep oldu. Bolşevik yanlısı grubun hükümeti ele almasıyla Azerbaycan'a giren Kızıl Ordu, 27 Nisan 1920'de Azerbaycan'ı işgal etti. Parlamento ve hükümet feshedilerek 28 Nisan 1920'de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu.⁴⁸

Azerbaycan'da kontrolü tamamen Kızıl Ordu'da olan ilk Sovyet Komünist hükümeti Neriman Nerimanov başkanlığında kuruldu. Sovyet Rusya Hükümeti ve Azerbaycan Sovyet Hükümeti arasında devam eden görüşmeler sonucunda ise iki ülke arasında askeri ve ticari işbirliği anlaşması imzalandı. Böylece Azerbaycan, Sovyet Rusya'nın özellikle ekonomik açıdan destekleyici bir parçası durumuna geldi.⁴⁹

1.3. Azerbaycan'da Sovyet Yönetimine Karşı Ortaya Çıkan Direniş Hareketleri

Sovyet Rusya'nın Azerbaycan'da yönetimi devralmasından yaklaşık bir ay sonra halk arasında komünist yönetime karşı muhalefet başladı. Azerbaycan'ın ekonomik olarak sömürülmeye başlanması, komünist yöneticilerin keyfi idaresi, Azerbaycan ordusunun Kızıl Ordu birliklerine benzetilmesi için yapılan girişimler Azerbaycan

⁴⁴ Qafarov, a.g.e., s. 257-259; Tahir Sünbül, *Azerbaycan Dosyası I*, Kök Yayınları, Ankara 1990, s. 98.

⁴⁵ Yasin Aslan, *Aşkarlık ve Yenidenkurma Döneminde Azerbaycan'ın Bağımsızlık Mücadelesi*, Yağmur Basın Yayın, Ankara 1992, s.2

⁴⁶ Mehmet Saray, *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, Nesil Yayınları, İstanbul 1993, s. 42; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.531.

⁴⁷ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin...*, s. 32-33; Mehmet Saray, *Azerbaycan Türkleri...*, s. 43.

⁴⁸ Ziya Musa Buniyatov, "Azerbaycan", *DİA*, C. IV, İstanbul 2001, s. 320; Qasımlı, a.g.e.,s. 35; Saray, a.g.e., s. 43; Baykara, a.g.e., s. 256-259; İsgenderov, a.g.e., s. 56.

⁴⁹ Hayit, a.g.e., s. 21.

halkının tepkisini çekti.⁵⁰ Bundan sonraki süreçte 1920-23 yılları arasında Azerbaycan'da Sovyet yönetimine karşı irili ufaklı 53 ayaklanma gerçekleşti.⁵¹

Kızıl Ordu'ya karşı ilk olarak 21 Mayıs 1920'de Terter'de başlayan ayaklanma kısa sürede Azerbaycan'ın önemli şehirlerinde de yankı buldu. Kızıl Ordu'nun başına buyruk halleri ve Azerbaycan Milli Ordu mensuplarının kendi ülkelerinde yabancı konuma düşürülmeleri Gence'de başlayacak olan büyük direniş için uygun ortamı hazırladı. Gence ayaklanmasının temel gücünü Azerbaycan askeri birlikleri oluşturuyordu.⁵² Azerbaycan halkının milli birliklerden yana tavır alması Sovyet yönetiminin zorda kalmasına sebep oldu.⁵³

Gence'de bulunan Azerbaycan askeri birliklerinin direniş için gizlice eğitimden geçirilmesi ilk etapta Kızıl Ordu'ya karşı başarılı olunmasını sağladı. Kısa sürede Ermeni mahalleleri hariç bütün Gence'nin kontrolü Azerbaycan direniş gücünün eline geçti. Ancak bu durum Sovyet güçleri ile direnişçiler arasındaki çatışmalarında artmasına sebep oldu. Direniş hareketinin gücünün farkına varan Sovyet Rusya'nın Kızıl Ordu birliklerini takviye etmesi Gence direnişinin sonunu getirdi. Şehir yeniden Sovyet Rusya'nın eline geçti.⁵⁴

Azerbaycan'da Sovyet Rusya'ya karşı 1920-1923 yılları arasında gerçekleştirilen diğer ayaklanmalar, Karabağ, Zakatala, Şeki, Şamahı ve Aksu, Göyçay, Aktaş, Kuba, Şamhor, Salyan, Hacıkabul ve Kürdemir, Tovuz ve Kazak, Nahçıvan, Lenkeran ve Astara'nın ortak noktası direnişlerin Sovyet Rusya tarafından güç kullanılarak ortadan kaldırılmasıydı. Çünkü halk ve direniş güçleri Sovyet ordusuna karşı kendini savunacak yeterli askeri donanımına sahip değildi. Ayaklanmalar, plansız olarak gerçekleştirilmesi, tek bir merkez tarafından yönetilmemesi ve gerekli dış desteğin sağlanamamasından dolayı kısa sürede bastırıldı.⁵⁵ Böylece Sovyet Rusya Azerbaycan'daki hâkimiyetini bir kez daha pekiştirdi.

⁵⁰ Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten...*, s. 247.

⁵¹ Ahmet Karaca, *Azerbaycan'ın Yakın Tarihine Kısa Bir Bakış*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1982, s. 17.

⁵² Mehmet Emin Resulzade, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, Entiyat Edebiyatı, Bakü 1990, s. 70-71.

⁵³ Qasımlı, *a.g.e.*, s. 32-33; Saray, *a.g.e.*, s. 95-97; Fezail İbrahimli, "Cumhuriyetin Çöküşünün Ardından Azerbaycan'da Siyasal Baskı ve Tutuklamalar", *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, ed. Qiyas Şükürov, Vasif Qafarov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 274-275.

⁵⁴ Elçin Neciyev, "Azerbaycan'ın Sovyetler Tarafından İşgali ve Baskı Siyaseti (1920-1937)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 75-80.

⁵⁵ Qasımlı, *a.g.e.*, s. 110-141.

1.4. Sovyet Rusya Yönetimi Altında Azerbaycan

Bolşeviklerin, Rusya’da yönetimi ele geçirmesinden hemen sonra yönünü Kafkaslara çevirmesi Azerbaycan için tam bir yıkım oldu. Sovyet Rusya iktidarının kısa sürede Azerbaycan’da yaşayan ve halk üzerinde etkisi olan sosyalist aydın kesimin önemli bir bölümünü etkisi altına alması, Azerbaycan’ın içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi zor şartları kendi lehine kullanmasıyla Azerbaycan yönetimi hızlı bir şekilde Sovyet Rusya’ya geçti. Ancak devamında gerçekleşen Sovyet karşıtı halk ayaklanmaları Rusya’nın bölgede tutunmasının kolay olmadığını bir göstergesiydi. Bu yüzden Sovyet Rusya halk direnişlerini bastırdıktan sonrada bölgede sıkı tedbirler almaya başladı.

Sovyet Rusya, halk direnişlerini ortadan kaldırıldıktan sonra Azerbaycan’da baskı siyasetini başlattı. Bunun için, yönetimde kadrolaşmayı engellemek ve komünist partinin ön plana çıkarak yerini sağlamlaştırmasını sağlamak için idari kadrolarda sık sık değişikliğe gidildi.⁵⁶ Azerbaycan’ın kısa süren bağımsızlık döneminde yönetici kadro içinde yer alan aydınlar ülkeyi hızla terk etmek zorunda kaldı. Azerbaycan’da kalan aydın, yazar, öğretmen yani “bütün düşünen beyinler” Sovyet Rusya tarafından en ağır biçimde cezalandırıldı.⁵⁷ Böylece Sovyet Rusya’nın temsilcisi Komünist Parti Azerbaycan’da tek yetkili konumuna geldi.

Aynı dönemde ülkede gerçekleştirilen müsadere operasyonları ile evler arandı ve kimi zaman halkın sadece evine kimi zamansa tüm mülküne el konuldu. Böylece mağdur duruma düşürülen halkın, özellikle köylerde birbirine düşürülerek iç savaşın eşiğine getirilmesiyle Bolşevik yönetiminin en küçük yerleşim birimine dahi rahatlıkla yerleşmesi sağlandı.⁵⁸

Sovyet ideolojisinin temelini oluşturan Marksizm, insanın her türlü doğaüstü inançlara bağlanmasını yani dini reddediyor ve ahyon olarak görüyordu. Ateizm, Sovyet Rusya’nın Marksist ideolojisinin temelini oluşturunuyordu.⁵⁹ Sovyet yönetimi, Azerbaycan’da dine karşı bir savaş başlattı.⁶⁰ 1924’den itibaren şeriat mahkemeleri kaldırıldı, aradan geçen dört yılın sonunda Azerbaycan topraklarındaki bütün dini okul ve medreseler kapatıldı. Müslüman din adamlarının ekonomik özgürlüklerini sağladıkları vakıflara el konuldu. Son olarak yapılan din aleyhtarı propaganda ile

⁵⁶ Neciyev, “a.g.t.”, s. 281.

⁵⁷ Bünyadov, a.g.e., s. 8-9.

⁵⁸ İbrahimli, a.g.e., s. 276-278.

⁵⁹ Ebulfez Süleymanov, “Sovyetler Döneminde Azerbaycan’da Milli Kimlik Arayışları”, *Azerbaycanlı Genç Bilim Adamları I. Sempozyumu Bildirileri*, haz. Vügar İmanov, Azerbaycan Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul 2005, s. 310-311.

⁶⁰ Qasimli, a.g.e., s. 274.

camilerin neredeyse tamamı kapatılarak Müslüman din adamları devrim karşıtı propaganda yapmakla suçlandı. Böylece, Müslüman halka karşı din üzerinden bir takibat başlatıldı.⁶¹

XIX. yüzyılın başlarında imzalanan Gülistan ve Türkmençay Antlaşmaları ile Azerbaycan'ın tamamen Rusya hâkimiyetine girmesi eğitim alanındaki reformları da beraberinde getirdi. İlk olarak Azerbaycan'da var olan İran etkisini kırmak ve Fars dilinin yaygınlığını azaltmak için yerel dilin kullanımı özendirildi. Azerbaycan Türkçesinin kullanımını teşvik eden ders kitapları ve sözlüklerin basılmasıyla Rus okullarında Azerbaycan Türkçesi dersinin okutulma propagandası ise Sovyet Rusya döneminden itibaren değişmeye başladı.⁶²

Azerbaycan topraklarında Fars etkisini kırmaya yönelik olarak ilerleyen dil politikası zamanla Rusçanın teşvik edilerek Sovyet Rusya'ya bağlı diğer ulusların kendi dillerini kullanımını sınırlandırmasıyla devam etti. Öyle ki, Rus ve Ortodoks olmayan bir kişi kendini geliştirerek toplumda saygın bir konuma yükselmek istiyorsa Lenin'in ifadesiyle “yüce ve güçlü Rus dilini” öğrenmeliydi.⁶³

Bu dönemde halkın etnik menşeyini gösteren her şeye yasaklar koyuldu. Bir kültür soykırımı gerçekleştirilerek etnik kimlik Türk'ten Azerbaycanlıya, kullanılan dil Türk Dili'nden Azerbaycan Dili'ne dönüştürüldü. Kullanılan alfabe ise önce Latin harflerine ardından Kiril alfabesine dönüştürülerek Azerbaycan'ı Türk dünyasından uzaklaştırma politikası adım adım gerçekleştirildi.⁶⁴

1.5. Sovyet Rusya Döneminde Azerbaycan'da Nüfus

Jeopolitik konumu açısından tarih boyunca önemli millet ve devletlere ev sahipliği yapmış olan Azerbaycan, etnik olarak çok uluslu bir yapıya sahiptir. Bu sebepten, Azerbaycan Anayasası'nda millet kavramı yerine “Azerbaycan Halkı” kavramı kullanılmaktadır. Bu kavram Azerbaycan topraklarında yaşayan, Azerbaycan Türkleri, Ahıska Türkleri, Tatarlar, Ruslar, Gürcüler, Ermeniler, Avarlar, Lezgiler, Yahudiler, Kürtler ve diğerleri olmak üzere birçok etnik unsura karşılık gelmektedir.⁶⁵

⁶¹ Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier Quelquejay, *Süfi ve Komiser Rusya'da İslam Tarikatları*, çev. Osman Türer, Akçağ Yayınları, Ankara 1988, s. 56-57.

⁶² Gönül Aliyeva, “SSCB Döneminde Azerbaycan'da Dil Planlaması”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 111-112.

⁶³ Mehmet Yalçın Yılmaz, “İşgal Dönemi Türkistan'da Rus Dil Planlaması ve Cedid Hareketi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 24, Sonbahar (2014), s. 343.

⁶⁴ Nesib Nesibli, “Azerbaycan'ın Milli...”, s. 143-144.

⁶⁵ Elnur Ağayev, “Azerbaycan'ın Etnik Yapısı”, *Yeni Türkiye*, C. IX, S: 53 [Türk Dünyası Özel Sayısı I], Ankara (2013), s. 1031-1032.

I.Petro'nun dış politikada takip ettiği etkin siyasetle başlayan Rus yayılmacılığı⁶⁶, 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşmaları ile Kafkasya'da Rus etkinliğinin artmasına sebep oldu. Bu antlaşmalar ile Kafkasya'daki konumunu güçlendiren Rusya, kuzey ve güney olarak ikiye bölünmüş durumda olan Azerbaycan'ın kuzeyini tamamen kontrol altına aldı.

Bundan sonra Azerbaycan üzerinde etkin bir nüfus politikası uygulanarak bölgenin nüfus dengesi Rusya lehine değiştirildi. Rusya'nın himayesi sonucunda Ermeniler, özellikle Dağlık Karabağ kesimine yerleştirilerek bölgenin nüfus yapısı yeniden şekillendirildi. Öyle ki, 1917 yılında gelindiğinde Karabağ'da Ermeni nüfusu toplam nüfusun %46'sını oluşturuyordu.⁶⁷

XIX. yüzyılın sonlarında Bakü'de petrolün bulunarak şehrin uluslararası alanda öneminin arttığı sırada ülkede; Azerbaycan Türkleri, Ruslar ve Ermeniler üç büyük nüfus⁶⁸ grubunu oluşturuyorlardı.⁶⁹

Rusya, Kafkasya ve Azerbaycan'daki iskân siyasetine özellikle dikkat etmiş ve kendi topraklarında sorun çıkaran dini gruplarda dâhil olmak üzere, önemli ölçüde bir Rus nüfusu Azerbaycan topraklarına yerleştirmiştir. Göç ettirdiği halka para yardımları yapmış ve hayatlarını daha kolay sürdürebilmeleri için yeni köyler kurmuştur. Bu durum Sovyet Rusya döneminde de aynı şekilde devam etmiştir.⁷⁰ Rusya'nın Azerbaycan'da nüfusunu arttırmak için gerçekleştirdiği bu propagandaların temelinde ise bölgede petrolün bulunması ve petrol sanayisinin hızlı gelişimi vardır.⁷¹

Rusya, Güney Kafkasya'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin sayısını azaltıp Ermeni nüfusu arttırmak için birkaç kez nüfus düzenlemesi yaptı. Tamamı Azerbaycan

⁶⁶ Çar Petro'nun Kafkasya siyasetinin temelini, sıcak denizlere inmek ve Hindistan ile ticari ilişkilerin geliştirilmesi oluşturmaktadır. Hindistan ile ticaretin kapılarını açacak olan ise İran ya da Türkistan hâkimiyetidir. Özellikle Türkistan coğrafyası, ulaşım yolları ve Kazaklar ile Petro'nun her zaman ilgi odağı olmuş ve bunun için *Sibirya Resminin Kitabı* adlı bir çalışmada hazırlatmıştır. Avrupa ile doğu ülkeleri arasındaki ticaret yollarını, özellikle ipek ticaretini kontrol altına almak isteyen Rusya, Kafkaslar ve İran'daki gelişmeleri yakından takip ediyordu. Çünkü Osmanlı'nın bölgedeki hâkimiyeti sonlandırılmadıkça Ruslar sıcak denizlere inemeyecek, Volga-Hazar yollarına ulaşması imkânsız hale gelecek ve Kafkaslar ile iletişimi zamanla kesintiye uğrayacaktı. Bu şartlar altında başlayan Rus yayılmacılığı, Çar Petro'nun vasiyeti olarak yüzyıllar boyunca etti. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Okan Yeşilot, *Şah'ın Ülkesinde: Rus Çarı I. Petro'nun İran Elçisi Artemiy Volinskiy'nin Kafkasya Raporu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.

⁶⁷ Elçin Ahmedov, "Ermenistan'ın Etnik Temizlik, Soykırım ve Saldırganlık Politikasının Aşamaları", *Azerbaycan ve Dağlık Karabağ Üzerine Analizler*, haz. Cavid Kasımlı, İsa Arslan, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2005, s. 98.

⁶⁸ Azerbaycan Türkleri, XIX. yüzyılın sonu ile XX. Yüzyılın başlarında Güney Kafkasya'nın en önemli etnik grubunu oluşturmaktaydı. Nüfusun %43,1'ni Müslümanlar, %23,3'nü Ermeniler, %21,4'nü Gürcüler oluşturmaktaydı. Azerbaycan genel nüfusunun ise, %75,4'nü Azerbaycan Türkleri, %17,2'sini Ermeniler, %0,16'sını Gürcüler ve %6,7'sini ülkede yaşayan diğer etnik gruplar oluşturmaktaydı. Kerim Şükürov, "Cumhuriyet Döneminde Azerbaycan'ın Yüzölçümü ve Demografik Durumu (1918-1920)", *Büyük Devletler Kışkırcısında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, ed. Qiyas Şükürov, Vasif Qafarov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 285.

⁶⁹ Beşir Mustafayev, "İlk Cumhuriyet Döneminde Azerbaycan Petrolünün Ermeni Faaliyetlerindeki Rolü (1918-1920)", *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. I, Nisan (2012), s. 63.

⁷⁰ Ağayev, "a.g.m.", s. 1037-1038.

⁷¹ Rasim Musabeyov, "Azerbaycan'daki Etnik Azınlıklar", *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel Sayısı*, C. VII, S. I, İlkbahar (2001), s. 178.

Türklerinden oluşan Nahçıvan'ın Erivan yönetimiyle birleştirilerek bölgede nüfus kırımını gerçekleştirilmesi, Ermeniler için kurulan yeni köylerin yanında Türkiye ve İran'dan getirilen Ermenilerin Müslüman köylerine yerleştirilmesi bilinçli olarak gerçekleştirilen nüfus düzenlemeleriydi.⁷²

Ermeniler, Güney Kafkasya'nın hem idari hem de politik anlamda Rusya'nın güvenli bölgesi olması için Karabağ'da dâhil olmak üzere çeşitli bölgelerine yerleştirilerek Azerbaycan'da Türk halkın nüfusunun kırılması için etkin unsur olarak kullanılmıştır.⁷³ Özellikle Karabağ bölgesine yerleştirilen Ermeni nüfusu⁷⁴, ileride Azerbaycan ile Ermenistan arasında savaşa sebep olacak Dağlık Karabağ probleminin temelini oluşturacaktır.

1.6. 1953-89 Arası Rusya'da Genel Durum ve Gorbaçov Dönemi Reformları

1.6.1. Gorbaçov İktidarına Kadar Sovyetler Birliği'nde Genel Durum

1953'de Stalin'in ölümünden sonra Komünist Parti genel sekreterliğine getirilen en güçlü aday Malenkov'un görevinden istifa etmesinden sonra "birinci parti sekreteri" unvanıyla bu görevi devralan Kruşçev ile birlikte Sovyetler Birliği'nde yeni bir dönem başladı.⁷⁵

Kruşçev iktidara geldikten sonra ancak 1989'da ortaya çıkacak olan gizli konuşmasında Stalin'in iktidar olduğu döneme dair eleştirilerini dile getirdi. Amacı geçmişte gerçekleşmiş olan tüm suçların Stalin'e yüklenmesi olan bu konuşmanın sonunda Kruşçev, kendine hatırı sayılır bir taraftar grubu kazandı. Böylece 1957'de parti içinde Stalin taraftarlarının kendisine karşı gerçekleştirilecek olan yönetimden uzaklaştırılması isteğini bertaraf etti.⁷⁶ Ancak, Stalin döneminde kurulan komünist uydu devletler içinde Stalin karşıtı bu konuşmanın etkileri olumsuz yönde oldu. Çok geçmeden Baltık ve Doğu Avrupa komünist ülkelerinde Sovyetler Birliği'ne karşı

⁷² Vefa Guliyeva, "Rusların Ermenileri Güney Kafkasya'ya Yerleştirme Siyaseti ve Azerbaycan Topraklarının Parçalanması", çev. Semra Alyılmaz, *Karadeniz Araştırmaları*, S. II, Yaz (2004), s. 9.

⁷³ Hayri Çapraz, "19. Yüzyılda Rusya'nın Karabağ Politikası", *Belgi*, S. III, Kış (2012/1), s. 235.

⁷⁴ SSCB'nin son döneminde gerçekleştirilen nüfus sayımına göre bölgedeki nüfusun etnik dağılımı şu şekildedir: nüfusun % 82.7'sini Azerbaycan Türkleri, neredeyse aynı orana sahip olarak, %5.6'sını Ruslar ve Ermeniler, %2.4'ü Lezgiler ve %3'nü diğer etnik gruplar oluşturmaktadır. Rehman Seferov, "Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Nüfusunun Etnik Yapısındaki Değişimler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. XVII, Konya (2005), s. 400-401.

⁷⁵ Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, çev. Figen Dereli, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2016, s. 586.

⁷⁶ Paul Bushkovitch, *Rusya'nın Kısa Tarihi*, çev. Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2016, s. 383-386.

ayaklanmalar başladı. Polonya, Doğu Almanya ve Macaristan'da ortaya çıkan ayaklanmalar Sovyet ordusu tarafından bastırıldı.⁷⁷

1960'lı yılların başından itibaren dünyada geleneksel ağır sanayi ürünlerinden, modern ve teknolojik ürünlerin üretimine doğru başlayan hızlı dönüşüm, tüketicinin taleplerine dayanan bir ekonomi politikasına sahip olmayan Sovyetler Birliği için önemli bir kriz hâline geldi.⁷⁸ 1964 yılında Sovyet yönetimini elinde bulunduran Komünist Parti içinde yaşanan gerilimlerin sonunda Kruşçev'in yönetimden uzaklaştırılarak yerine daha sonraları "Durgun Stalinizm" dönemi olarak adlandırılacak olan Brejnev'in gelmesi beraberinde ekonomik ve sosyal alanlarda yeni düzenlemeleri de getirdi. Ancak tüm bunlar 1970'lerden itibaren Sovyetler Birliği'nde baş meydana gelen sosyal, ekonomik ve siyasi krizlerin sürekli hâle gelmesinin önüne geçemedi.⁷⁹

Brejnev, iktidarda kaldığı süre boyunca Sovyetler Birliği'nin ekonomik olarak sahip olduğu potansiyeli geliştirmek için çalıştı. Bunun için öncelikli olarak Sovyetlerin asıl üretim kaynağı olan tarıma yöneldi.⁸⁰ Brejnev döneminin ilk yıllarında tarımda gerçekleştirilen atılımlarla ekonomide sağlanan gelişmelere doğalgaz, petrol ve nükleer enerji eklendi. Böylece muazzam bir büyüme sağlayan Sovyetler Birliği, askeri alanda da ABD'ye yakın bir güç olmayı başardı. Ancak tüm bu gelişmeler 1970'lerin ortasından itibaren duraksadı. Sovyet ekonomisi, gündelik yaşamında ağır şartlar altında çalışan Sovyet toplumunun ihtiyaçlarına yeterli gelmedi.⁸¹

Brejnev'in 1982'deki ölümünden sonra yönetim Yuri Andropov'a geçti. Andropov iktidarı ile Sovyetler Birliği'nde başlayan reform hareketleri onun da ani ölümü üzerine kesintiye uğradı. Daha sonra Andropov'un yerini alan Çernenko'nun iktidarı ise çok daha kısa sürdü.⁸² 1985'de Çernenko'nun ölümünden sonra yönetime getirilen Mihail Gorbaçov⁸³ ise uzun yıllar Komünist Parti içinde önemli görevler aldı.

⁷⁷ George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, çev. Doğukan Mızrak-Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 532; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul, s. 468-482.

⁷⁸ Paul Kennedy, *Yirmibirinci Yüzyıla Hazırlanırken*, çev. Fikret Üçcan, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1995, s. 300.

⁷⁹ Fırat Purtaş, *Bağımsız Devletler Topluluğu*, Barış Kitap Basım Yayın, Ankara 2005, s. 30-32; Mihail Gorbaçov, *Perestroika Ülkemiz ve Dünya İçin Yeni Düşünce*, çev. Kasım Yargıcı, Güneş Yayınları, İstanbul 1988, s. 19; Kennedy, *a.g.e.*, s. 298-300.

⁸⁰ Leonid Brejnev, *SBKP M.K Genel Sekreteri Leonid İliç Brejnev'in 70 Yılı*, çev. Halim Güven, Temel Yayınlar, Ankara 1977, s. 10.

⁸¹ Bushkovitch, *a.g.e.*, s. 393-394.

⁸² Purtaş, *a.g.e.*, s. 32.

⁸³ Mihail Sergeyeviç Gorbaçov (1931-): Sovyetler Birliği'nin son lideri. Stavropol'un Privolneye kentinde doğdu. Moskova Üniversitesi hukuk fakültesini bitirdi. 1952 yılında Sovyetler Birliği Komünist Parti üyesi oldu. 1966-68 yılları arasında Stavropol parti teşkilatı birinci sekreteri görevini yürüttü. 1980 yılında politbüro üyesi seçildi. Çernenko'nun ölümünden sonra Komünist Parti Genel Sekreterliği'ne getirildi. Büyük umutlarla başlattığı perestroika ve glasnost politikalarının istenileni vermemesi üzerine başarısız bir darbe girişimiyle karşı karşıya kaldı. SSCB'ye bağlı halkların bağımsızlık isteklerinden dolayı ülke genelindeki karışıklıkların devam etmesi üzerine

Gorbaçov'un iktidara gelişi Sovyet sistemin de meydana gelecek olan yeniliklerin habercisiydi.⁸⁴

1.6.2. Sovyetler Birliği'nde Mihail Gorbaçov'un İktidarı ve Reformları

Gorbaçov, Sovyet Rusya'nın köylüleri zorla kolektif çiftlik sistemine soktuğu ve bu sistemin beraberinde getirdiği açlık, kıtlık ve baskı ortamında doğdu ve iyi bir eğitim aldıktan sonra iktidara geldi.⁸⁵ Bu durum, Gorbaçov'un yönetime geldikten sonra ilk reformlarını ekonomi alanında gerçekleştirmesine sebep oldu. Bundan sonra ülkede ekonominin iyileşmesi için verimliliği ve ürün kalitesini arttırıcı tedbirler alınmaya başlandı. Böylece perestroykanın ortaya çıkması için gerekli ortam hazırlanmış oldu.⁸⁶

Gorbaçov yönetime geldikten sonra kendinden önce yönetimde bulunan ve KGB şefi olduğu dönemde kendisini fark ederek ön plana çıkmasını sağlayan Andropov'un izinden gitti.⁸⁷ Andropov döneminden Gorbaçov'a miras kalan ilke ise disiplindi.⁸⁸ Uzun yıllar bürokraside görev yapmış olan Gorbaçov, Sovyetler Birliği'nin tıkanan yönlerini görüyordu. Ona göre, 1970'lerin ortasından itibaren Sovyetler Birliği güç kaybetmeye başladı. Ekonomik büyümedeki yavaşlama ve kapalı toplum olma özelliği üretimde ve ürün kalitesinde ilerleyen teknolojiye ayak uyduramama ülkenin kan kaybetmesine neden oluyordu. Ekonominin temelini ağır sanayi ürünlerinin oluşturması ve bunlar için gerekli yüksek bütçeli projelerin dünyada hızla büyüyen ileri teknolojik ve bilimsel yöntemlerden uzak olması, ülkeyi zora sokuyordu. Tüm bunlar bir süre sonra ekonominin tıkanmasına sebep oldu. Bu durum toplumsal problemleri de beraberinde getirdi. Sovyetlerde büyüme oranının yavaşlaması, devlet tarafından toplum için sağlanan barınma, sağlık ve eğitim hizmetlerindeki aksaklıkları da beraberinde getiriyordu. Sovyetler Birliği'nin kurulmasından sonra toplumda adım adım oluşturulan ve benimsetilmeye çalışılan Sovyet ideolojisi ve değerleri de eski önemini kaybetmeye başladı.⁸⁹

Eski bir KGB'li olan Andropov'da yönetimde olduğu zaman zarfında iş saatlerinin aksamaması ve çalışanların görev başında olup olmadıklarını denetlemek

1991'de görevinden istifa etti. Hacı Niftali Şıxlar, *Dünyamızın 20 Yanvar Faciəsi*, Müəllim Neşriyyatı, Bakı 2010, s. 57-58.

⁸⁴ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Çöküş*, çev. Gül Keskil, Gülsev Pakkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s. 38.

⁸⁵ Martin Walker, "Mihail Gorbaçov'un Yükselişi", *Gorbaçov'un Rusyası*, çev. Abdullah Yılmaz, haz. Cem Akas, Sevin Okyay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, s. 15.

⁸⁶ Purtaş, *a.g.e.*, s. 32-33.

⁸⁷ Walker, *a.g.e.*, s. 27-28.

⁸⁸ *a.g.e.*, s. 44.

⁸⁹ Mihail Gorbaçov, *a.g.e.*, s. 19-22.

için polisleri görevlendirerek sürekli bir denetim ortamı kurmuştu.⁹⁰ 1985'ten itibaren Gorbaçov da disiplini örnek aldığı Andropov'un izinden giderek Sovyet toplumunun daha sıkı çalışmasını sağlayacak idari kararlar üzerine çalıştı. Bu yüzden emek dışı elde edilen tüm gelirlere son verme kampanyalarına başladı.⁹¹ Tüm bunlara rağmen bazı idari kademelerde dâhil olmak üzere kanuna karşı duyarsızlıklar, toplumun içinde bulunduğu durumu görmezden gelme, eleştirilere kulak tıkama, rüşvet ve haksızlıklar arttı. Göz kamaştırıcı ve yüksek bütçeli kampanyalar bile bir süre sonra üstü örtülmeye çalışılan gerçekler için yeterli olmadı. Çalışan halk, içinde bulunduğu duruma ve iktidarın kötüye kullanımına, gereksiz harcamalara ve haksız oluşturulan servetlere tepki gösterdi.⁹² Gorbaçov ise iktidarıyla Sovyetler Birliği'nde yeni bir dönem vaat ediyordu. Sovyet sisteminin temel ilkelerini değiştirmeden ülkeyi modernleştirme girişimi olarak "glasnost" ve "perestroyka" olarak adlandırılan siyasi ve ekonomik reformlar 1987'den itibaren başladı.⁹³

1.6.3. Perestroyka ve Glasnost

Gorbaçov ile Sovyet sistemi bütün sorunlarıyla birlikte yeniden yapılanma fikrini geliştirmeye başladı. Bunun için ekonomi başta olmak üzere, sosyal-kültürel, demokrasi ve dış politika konuları yeniden değerlendirilerek Komünist Parti'nin olağan Genel Kurulu'ndan önce kapsamlı çalışmalara başlandı. Yapılan bu ön çalışma Gorbaçov ile başlayan perestroyka reformunun temelini oluşturur nitelikteydi. Bu çalışmanın sonucunda Sovyet sisteminde öncelik olarak revize edilmesi gereken konu ekonomiydi. Ekonomi acil olarak düzeltilmeli, disipline edilmeli ve teknolojik soyutlanmalarla ortaya çıkmış olan geri kalmışlıktan kurtarılmalıydı.⁹⁴

Bir başka açıdan bakıldığında Sovyetler Birliği çok uluslu federal yapıya sahip bir devlettir. Bu yüzden başta Lenin olmak üzere Sovyetler Birliği'nin kurucuları komünist sistem içerisinde milliyetçilik düşüncelerinin yok olacağını düşünüyorlardı. Ancak Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasına kadar milliyetler politikasının beklendiği gibi işlemediği ve milliyetçilik duygularının yok olmadığı fark edilemedi. Sovyetler Birliği sosyalist bir devlet olmasına rağmen demokrasinin asıl unsurunu

⁹⁰ Walker, *a.g.e.*, s. 44.

⁹¹ Purtaş, *a.g.e.*, s. 33.

⁹² Gorbaçov, *a.g.e.*, s. 23.

⁹³ Purtaş, *a.g.e.*, s. 33; Gorbaçov, *a.g.e.*, s. 63-66.

⁹⁴ Gorbaçov, *a.g.e.*, s. 27-28.

oluşturan çoğulculuk ve halkın katılımı unsurları yoktu. Halk; istihdam, barınma, kültür ihtiyaçları karşılanan ancak gün geçtikçe yönetimden uzaklaştırılan bir unsurdu.⁹⁵

Perestroykanın bir reform olarak ortaya çıkmasının bir diğer nedeni ise Sovyet toplumunun sürekli olarak kısıtlanması ve yönetime karşı ortaya çıkacak olan herhangi bir olumsuz tutumun parti tarafından bastırılmasıydı. Ancak zaman içinde toplum içerisinde okuma yazma oranının artması, halkın bilinçlenmesi, bilim ve teknoloji ile ilgilenmeye başlaması toplumsal yapıda değişikliği de beraberinde getirdi. Bu durum ise Komünist Parti üyelerinin daha çok şehirlerden ve okumuş kesimden seçilmesiyle birlikte partinin yapısına da yansdı.⁹⁶ Zaten Gorbaçov da “Parti, şuanda toplumda gerçekleşmekte olan sürecin gerisinde kalmamalıdır...”⁹⁷ diyerek 1988 yılında gerçekleştirilen Sovyetler Birliği Komünist Parti XIX. Parti Kongresi’nde yaptığı konuşmasında perestroykayı, ilk olarak ekonominin daha sonra ise siyasi sistemin, devlet teşkilatının ve hükümet organlarının yeniden yapılandırması olarak halka duyurdu. XIX. Parti Kongresi esnasında alınan yeni seçim sistemi, anayasa değişiklikleri ve başkanlık sistemine geçiş gibi önemli kararlar doğrultusunda Sovyetler Birliği’nde uzun yıllardır var olan tek parti iktidarı da zayıflatılmış oldu.⁹⁸

Gorbaçov’a göre perestroyka bir devrimdir. Sovyet halkının hayati önceliklerine cevap veren ve toplumu nitelik bakımından üst seviyelere çıkarmak için çalışan, sosyal ve politik düşüncelerde köklü değişiklikler yapılmasını gerektiren bir devrim.⁹⁹

Glasnost, perestroykanın destekleyicisi olarak hem yönetici kadro içerisindeki reform karşıtı kesimin duruma müdahil olmasını engellemek hem de Sovyet halkının reform döneminin tüm süreçlerine katılmasını sağlamak amacıyla ortaya çıktı. Çünkü Sovyetler Birliği’nde var olan ekonomik durgunluk aşılması gereken ilk sorundu ve bunun için halk desteğinin alınması şarttı.¹⁰⁰

Gorbaçov yönetime geldiği sırada Sovyetler Birliği ile Batılı devletlerin arası iyice açılmış durumdaydı. Bazı devletler kısa süre içerisinde Sovyetler Birliği’ni bilim ve teknoloji alanında geri bırakacaktı. Bu durum ise Sovyetler Birliği’nin dünya kamuoyundaki saygınlığını kaybetmesine neden olacaktı.¹⁰¹

⁹⁵ Mediha Akarslan, *Değişen Dünya Dengeleri Rusya Federasyonu Yakın Çevre Politikası ve Türk Cumhuriyetleri*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1994, s. 52-55.

⁹⁶ Akarslan, *a.g.e.*, s. 60-61; Gorbaçov, *a.g.e.*, s. 22-25.

⁹⁷ Basile Kerblay, “Gorbaçov’un Politikalarının Genel Çizgileri”, *Gorbaçov’un Rusyası*, çev. Osman Akınhay, haz. Cem Akas, Sevin Okyay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, s. 69.

⁹⁸ Purtaş, *a.g.e.*, s. 37.

⁹⁹ Gorbaçov, *a.g.e.*, s. 52-56.

¹⁰⁰ Purtaş, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁰¹ Yaşar Onay, *Batı’ya Direnen Devlet Rusya*, Yeni yüzyıl Yayınları, İstanbul 2008, s.234.

Komünist Parti'nin denetimindeki basın, gerçekleri halka yansıtmıyor ve parti lehine propaganda yapıyordu. Öyle ki, 1986'da yaşanan Çernobil faciası dahi basında hak ettiği gibi yer almamış ve basın organları güvenirliliklerini kaybetmişti.¹⁰² Glasnost politikası tüm bu gelişmelere karşı gerçeklerin halktan saklanmasıdan ziyade açık açık anlatılması adına ortaya çıktı. Böylece, Lenin'den itibaren uzun yıllar boyunca halk tarafından bilinmesi ya da konuşması hoş görülmeyen konular su yüzüne çıktı.¹⁰³

1988'e gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin içinde bulunduğu umutsuz durumun yalnızca ekonomik sorunların üstesinden gelinerek aşılamayacağını fark eden Gorbaçov, perestroyka ve glasnost olarak adlandırdığı reformlarının ağırlık noktasını ekonomiden politikaya çekti. Böylece Sovyet sisteminin demokratikleşmesi sağlanacaktı.¹⁰⁴

Gorbaçov, glasnost ve perestroyka ile Sovyet halklarının desteğini almayı amaçlıyordu ancak beklenen olmadı. Demokratikleşme fikri birçok milleti sınırları içinde barındıran Sovyetler Birliği için tam bir yıkım oldu. Halk arasında demokratikleşme fikri hızla yayılırken ilk tepkiler Rus halkının bedelini maddi ve manevi olarak ağır ödediği bir hâl alan Afganistan Savaşı'na karşı ortaya çıktı. Halkı rahatlatmak adına yapılan her girişim ise isyanın daha da büyümesine sebep oldu.¹⁰⁵

Gorbaçov'un açıklık politikası beklenen sonuçları vermedi. Bu dönemde, Stalin döneminde başlayan milliyetler politikası başarısız olunca özellikle Baltık ülkeleri milliyetçi hareketlere başladı. Yıllarca Sovyet baskısı altında yaşamış toplumlar glasnostun etkisiyle düşüncelerini özgürce dile getirirken, bayraklarını, ulusal marşlarını ve dillerini özgürce kullanabilmek için ayaklanmaya başladı.¹⁰⁶ Aynı dönemde Kafkasya'da yaşayan halklar arasında başlayan gerilim, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ilişkilerinin kopma noktasına gelmesi glasnost ve perestroykanın bekleneni vermediğinin açık bir göstergesiydi.¹⁰⁷

1.6.4. Gorbaçov ile Yeltsin Arasındaki Mücadele

Mihail Gorbaçov, Çernenko'nun ölümünden sonra iktidara geldiğinde beraberinde kendi kadrosunu da getirdi. Bu kişiler arasında dikkat çeken isim ise

¹⁰² Purtaş, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁰³ Onay, *a.g.e.*, s. 234.

¹⁰⁴ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Çöküş*, çev. Gül Keskil - Gülsev Pakkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s. 51-52.

¹⁰⁵ Onay, *a.g.e.*, s.236-237.

¹⁰⁶ Brzezinski, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁰⁷ Onay, *a.g.e.*, s.239.

Moskova Parti Teşkilatının başına atadığı Boris Yeltsin'di.¹⁰⁸ Gorbaçov tarafından büyük umutlarla başlatılan reformlar istenen sonucu bir türlü vermedi. Ortaya atılan perestroyka ve glasnost Sovyet bayrağı altında yaşayan halkların düşünce ve eleştirilerini sesli dile getirip devlete olan bağlılıklarının artması amacıyla ziyade bağımsızlık duygularını körükledi.

Yaşanan olumsuz gelişmeler Gorbaçov'un reformlarının daha da radikal hale gelmesine sebep oldu. Ancak Yeltsin başta olmak üzere reformların daha hızlı ve etkili şekilde gerçekleştirilmesini isteyen parti içindeki komünist kesim baskıyı arttırdı.¹⁰⁹ Bu dönemde Gorbaçov ile Yeltsin'in arası, Yeltsin'in 1987'de Moskova'daki görevinden Gorbaçov tarafından alınmasından dolayı açıldı.¹¹⁰ Bundan sonra Gorbaçov'un en güçlü rakibi konumuna gelen Yeltsin, XIX. Komünist Parti Kongresi'nde Gorbaçov'un reformlarına sert eleştiriler getirdi.¹¹¹ Böylece Gorbaçov ile Yeltsin arasındaki rekabet ve anlaşmazlık hızlı şekilde büyüdü.

Sovyetler Birliği, XIX. Parti Kongresi sırasında, Yüksek Sovyet üyelerini seçmek için Halk Temsilcileri Meclisi kurulmasını kararlaştırdı. Boris Yeltsin'in de bir başkasının yerini alması sonucu üye olarak yer aldığı bu meclis ile birlikte Sovyet tarihinde bir ilk olarak muhalefet grubu kurulmuş oldu.¹¹²

Gorbaçov, ekonomide başlattığı yeniliklerle birlikte Avrupa ile ilişkileri iyileştirme üzerine girişimlerde bulundu. Soğuk Savaş bitiren uygulamaları kararlılıkla uygulayarak Afganistan'dan çekilmesi, Doğu Avrupa'daki Sovyet hegemonyasından kaçınılması ve bu ülkelerin özgür bırakılmasının sonuçları da ağır oldu. Reformlar nedeniyle çıkarları zarar gören gruplar Gorbaçov'a karşı zaten var olan muhalefetlerini giderek arttırdı.¹¹³ Yeltsin'de bu grubun içindeydi.

Baltık ülkelerinde milliyetçilik dalgaları hızla yayılırken Yeltsin'in daha da ön plana çıkmasında Gorbaçov'a karşı savunduğu fikirlerin de etkisi vardı. Yeltsin, Gorbaçov reformlarının hızını ve etkisini eleştirirken artık SSCB'nin kendi haklarını koruması gerektiğini ve ihtiyaçlarına göre hareket etmesinin gerekliliğini savunuyordu.¹¹⁴

¹⁰⁸ Bushkovitch, *Rusya'nın Kısa ...*, s. 428.

¹⁰⁹ Riasanovsky, *a.g.e.*, s. 651.

¹¹⁰ Bushkovitch, *a.g.e.*, s. 431.

¹¹¹ N. Filiz İrge, *Sovyetler'den Rusya Federasyonu'na (Balkanlar- Orta Asya- Kafkaslar) Kapitalist Kuşatma*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 231.

¹¹² Purtaş, *a.g.e.*, s. 39.

¹¹³ Zeynep Dağı, *Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika Rusya'nın Dönüşümü*, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 93-95.

¹¹⁴ Bushkovitch, *a.g.e.*, s. 431.

Reformlara karşı oluşan tepkiyle birlikte artan “milliyetçi söylem”, Gorbaçov ile iktidar mücadelesine giren Yeltsin’in de katkısıyla “önce Ruslar” düşüncesini güçlendirdi. Böylece ekonomik reformların sebep olduğu sosyal kriz sonucunda Sovyetler Birliği hızlı bir dağılma sürecine girdi. Yeltsin, Gorbaçov’a karşı gerçekleştirilecek olan darbe girişiminde, darbeye karşı duruşundan dolayı toplumun desteğini arkasına aldı. Bu durum Rusya’da Yeltsin’e iktidar yolunu açtı.¹¹⁵

1.6.5. Gorbaçov Dönemi Bağımsızlık Hareketleri

1980’lerden itibaren SSCB’de başlayan ekonomik sıkıntılar Gorbaçov’un aldığı tüm tedbirlere rağmen engellenemedi. Ekonomik krizin büyümesi beraberinde siyasi krizi getirdi. Bu durum merkezi yönetimin zayıflamasına neden oldu. Azerbaycan Türkleri ile Ermenilerin, Gürcüler ile Osetlerin, Ahıska Türkleri ile Özbeklerin ve Kırgızlar ile Özbeklerin kendi aralarındaki etnik çatışmalarının zaman içinde büyümesi SSCB’nin dağılmasının en önemli faktörlerinden oldu. Gorbaçov’un etnik çatışmaları ve milliyetçilik hareketlerini bastırmak için silahlı güçleri kullanması olayların daha da büyümesi ve kanlı bir hâle gelmesine neden oldu.¹¹⁶

Glasnost ve perestroykanın ilk feryadı Almatı’da gerçekleşti. İkincisi ise Dağlık Karabağ’da yaşananlardı. Bu hareketlerin hiçbirisi kendiliğinden gerçekleşmedi. Erivan’da planlanan Moskova’da uygulandı.

1.6.6. Kazakistan’da Aralık (Jeltoksan) Olayları

Asya ile Avrupa arasında merkezi konumda ve geniş topraklara sahip olan Kazakistan’ın, tarih boyunca en önemli komşularından biri Rusya idi. Nüfusu, askeri gücü ve yüzölçümü ile Avrasya’nın en önemli devletlerinden biri olan Kazakistan tarihinde önemli devletlerden biri olan Altın Orda Devleti’nin yıkılmasıyla birlikte küçük bir prenslik olan Rusya güçlenmeye başladı.¹¹⁷ Rusya’nın 1552’de Altın Orda Devleti’nin mirasçısı Kazan Hanlığını, 1556’da ise Astrahan Hanlığı’nı alması ile sınırdaş olan Kazaklar ile Ruslar arasında ilk anlaşmazlıklar bu dönemde başladı.¹¹⁸

¹¹⁵ Dağı, a.g.e., s. 96-99.

¹¹⁶ Emil Şadihanov, “Sovyetler Birliği’nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri”, *Sosyoloji Konferansları*, S. 33, (2006), s. 2.

¹¹⁷ Zeyneş İsmail, *Kazak Türkleri*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 58, 65.

¹¹⁸ Abdulvahap Kara, “Kazakistan’da 1986 Almatı Olaylarının İç Yüzü ve Etkileri”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, s. 7.

1854’de bütün Kazak toprakları Rus hâkimiyetine girdi. Bundan sonra bölgeye yerleştirilmeye başlanan Rus nüfusuna karşı ilk isyanlar 1916 yılında patlak verdi.¹¹⁹ 1917 Ekim Devrimi’nden sonra Kazak Türkleri “Otonom Kazak Cumhuriyeti’ni kurmak için “Alaş-Orda Partisi” etrafında toplanarak Aralık ayı sonunda bağımsızlığını ilan etti.¹²⁰ Ancak Ekim 1919’da Sovyet Rusya Kazakistan’daki bağımsız yönetime el koydu. 26 Ağustos 1920’de “Kırgız (Kazak) Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti” ilan edildi.¹²¹

Rusya, Kazakistan’da yönetimde olduğu süre boyunca Kazakistan’ı klasik sömürgecilik anlayışıyla yönetti. Ülke nüfusunun temelini oluşturan Kazak halkı Rusya tarafından alınan kararlara uymak zorunda kaldı. Bu durum Kazaklar ile bölgeye yerleştirilen Ruslar arasındaki sosyal ilişkileri de olumsuz yönde etkiledi.¹²²

SSCB iktidarına gelen Gorbaçov için Kazakistan, SSCB yönetimine bağlı bir eyalet statüsünde idi. Bu yüzden yönetim kadrolarında yapılan değişiklikler için Kazakistan halkının fikri sorulmadı. 1986 yılında Kazak lideri Din Muhammed Konayev’in yerine Kazakistan dışından Gennady Kolbin’in atanması halk tarafından tepkiyle karşılandı. Gorbaçov’un böyle bir karar almasında 1970’lerden itibaren Kazak Türklerinin milli tarih ve kültürlerine sahip çıkmasının da etkisi vardı. Bu görev için Kolbin’in seçilmesi ise Rus olmayan toplumları nasıl idare edeceğini bilmesiyle doğrudan alakalıydı.¹²³

Gorbaçov’un aldığı bu karar Kazak gençleri tarafından tepkiyle karşılandı. Tarihe “Jeltoksan” yani Aralık olayları olarak geçen hadiseler, Kazakistan’ın “yeniden doğuşunun” temelini attı. Sovyet güvenlik birimlerinin başlarda gayet sakin, barışçıl ve demokratik ilerleyen gösterileri sert bir biçimde bastırması ve Kazakları işten, üniversitelerden ve memuriyetlerinden atması olayların alevlenmesine sebep oldu. Sonunda SSCB geri adım atmak zorunda kaldı. Tüm halkı milliyetçi olmakla suçlamanın yanlış olduğunu söyleyerek Kolbin’i görevden aldı. 1986’da gerçekleşen bu olay SSCB’nin Gorbaçov tarafından da yok kabul edilen milliyetler meselesinin aslında bu siyasetle çözülemeyecek olduğunun bir kanıtıdır.¹²⁴ Almatı’da gerçekleşen bu

¹¹⁹ Kürşad Karacagil, “Kazakistan’ın Bağımsızlığının Ayak Sesleri: Almatı Olayları (1986)”, *History Studies International Journal of History*, Volume: 6, Issue: 1, January (2014), s. 101.

¹²⁰ Mehmet Saray, *Kazakların Uyanışı*, TİKA Yayınları, Ankara 2004, s. 144-146.

¹²¹ Kayyum Kesici, *Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 189-190.

¹²² Karacagil, “a.g.m.”, s. 102; Kesici, a.g.e., İstanbul 2003, s. 224.

¹²³ Abdulvahap Kara, *Kazakistan’ın Yeniden Doğuşu 1986 Aralık Olayları*, Ufukötesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 38-41; Karacagil, “a.g.m.”, s. 102.

¹²⁴ Abdulvahap Kara, Okan Yeşilot, *Avrasya’nın Yükselen Yıldızı Kazakistan*, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 2011, s. 41.

olaylar, SSCB içerisinde milliyetçilik hareketlerinin hızla yayılması ve SSCB'nin dağılmasını hızlandıran unsurlardan biri oldu.

1.6.7. Tiflis Olayları (1989)

Rusya'da Çarlık rejiminin yıkılmasından sonra kurulan Sovyet yönetimi, birçok ulusun yönetimiyle birlikte etnik problemleri de devraldı. Sovyet yönetiminin iktidara geldiği dönemde diğer tüm halklar gibi Abhazlarda geleceğe yönelik yeni arayışlar içine girdi. Ancak Abhazlar, "Abhaz Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" ni ilan etmek yerine 1919'da Gürcistan içerisinde özerk statü kazandı. Daha sonra Sovyet Rusya duruma müdahale etti ve Aralık 1921'de imzalanan birlik anlaşmasıyla Abhazya SSC ve Gürcistan SSC kendi aralarında askeri, ticari, politik ve ekonomik bir birlik oluşturduklarını ilan etti. 1931 yılında ise Abhazya'nın statüsü değiştirilerek Gürcistan SSC'ye bağlı özerk bölgeye dönüştürüldü.¹²⁵

Gorbaçov'un 1989 yılında uyguladığı perestroyka ve glasnost politikalarının etkisiyle SSCB'ye bağlı diğer ülkeler gibi Gürcistan SSC'de de etnik sorunlara dayalı olaylar meydana geldi. Abhaz halkının anayasaya aykırı bir şekilde Gürcistan SSC'den ayrılmak istemesi ve bu durumu Sovyetler Birliği'ne bildirerek bağımsızlık talep etmesi siyasi çatışmaya sebep oldu. Gürcü halkın Abhazların bu isteğine karşı düzenlediği mitinglerde halka karşı sert tedbirlerin alınması ve kimyasal gazların kullanılması olayları daha da alevlendirdi. Gürcü halkının, Nisan 1989'da Tiflis'te gerçekleştirdiği miting askeri güç kullanılarak dağıtıldı. Bu olaylar, Gürcistan halkının SSCB'ye bağlı diğer cumhuriyetler içinde ayrılma talebinde bulunan ilk millet olmasına sebep oldu.¹²⁶

1.6.8. Fergana Vadisi Olayları (Özbek-Ahıska Türkü Çatışması)

SSCB'de etnik çatışmaların en önemlilerinden birisi de Özbekistan'ın Fergana Vadisi'nde yaşandı. Özbek halkının dini inancı ve milliyetçilik duyguları Orta Asya'da yaşayan diğer yerli halklara göre daha gelişmişti. Bu yüzden Sovyetler Birliği'nin ateizm üzerine kurulu yönetim anlayışı Özbekler üzerinde hedeflenen seviyede etkili olmadı. Özbekistan'daki etnik çatışmalar, Özbeklerle bölgeye zorla göç ettirilen Ahıska Türkleri arasında yaşandı.¹²⁷

¹²⁵ Araz Aslanlı, "Bölgesel ve Küresel Dengeler Açısından Abhazya Sorunu", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 5, Çorum (2005), s. 119-121.

¹²⁶ Şadihanov, "a.g.m.", s. 12-13.

¹²⁷ "a.g.m.", s. 14-15.

Stalin, 1944 yılında Ahıska Türklerini yüzyıllardır yaşadığı köy ve kasabalarından ayırdı. Ahıska Türklerinin eski yerleşim yerlerine Ermeni ve Gürcüler yerleştirilirken, bölgenin asıl sahibi olan Ahıska Türkleri, Özbekistan, Kazakistan ve Sibirya'ya sürüldü.¹²⁸

Özbekler ile Ahıska Türkleri arasındaki çatışma Mayıs 1989'da iki grubun gençleri arasındaki küçük bir tartışmayla başladı. Olay hızla büyüyerek, Haziran ayında kan döküldü. Olaylar kısa süre içerisinde ise bütün Özbekistan'a yayıldı, sonunda yüzlerce insan öldü, binlercesi de yaralandı.¹²⁹ Ahıska Türkleri Özbekistan'dan da sürüldü.

1.6.9. Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı ve Azerbaycan Türkleri ile Ermenilerin İlişkileri

Gülistan Antlaşması (1813), Azerbaycan tarihi için tam bir yıkım oldu. Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra Azerbaycan, kuzey ve güney Azerbaycan olmak üzere ikiye bölündü. 1828 Türkmençay Antlaşması ile Rusya, Kafkasya'ya kalıcı olarak yerleşti. Bundan sonra Rusya, Ermenileri bölgede kalıcı olarak yerleşmesini sağlayacak “uydu toplum” olarak kullandı. Ermeniler ise yüzyıllardır gerçekleştirmek istedikleri “Büyük Ermenistan” hayalleri için gereken desteği buldu.¹³⁰

Rusya'nın hâkimiyeti altında gelişen ve güçlenen Ermeni toplumunun, Osmanlı Devleti'nde de Türkmençay Anlaşması ile başlayan göç hareketliliği 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile devam etti. Bu durum, Kafkasya'da bulunan Ermeni nüfusunun artmasını sağladı.¹³¹

Ermeniler tarafından 1890 yılında kurulan “Taşnaksütyun Partisi”¹³², Büyük Ermenistan hayalini gerçekleştirmek için Osmanlı topraklarına yöneldi. Çünkü Ermeniler, tarihsel süreç içinde sürekli iyi ilişkiler kurdukları Rusya ile ilişkilerinin bozulmasını istemedi. Kafkaslarda etnik çatışmalar ve milli uyanış hareketlerinin

¹²⁸ Yunus Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Pozitif Matbaacılık, Ankara 2001, s. 53.

¹²⁹ Zeyrek, *a.g.e.*, s. 78-79; Şadihanov, “a.g.m.”, s. 14-15.

¹³⁰ Aygün Attar (Haşimzâde), *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005, s. 31.

¹³¹ Nesrin Sarıahmetoğlu, *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 205-206.

¹³² Taşnaksütyun Partisi: Büyük Ermenistan'ı kurmak hedefiyle Kafkaslarda mezalim uygulayarak komünist rejimin Azerbaycan'da kurulması için büyük mücadeleler sergilediler. Taşnaklar, Müslümanlara karşı ilk girişimlerini Ermeni kiliseleri üzerinden gerçekleştirmişlerdir. Osmanlı Devleti topraklarında da aktif siyasetler de bulunmuşlardır. Beşir Mustafayev, “Rus ve Ermeni Tehdidine Karşı Kuzey Azerbaycan'da Kurulan İlk Türk Siyasi Teşekküller”, *Yeni Türkiye*, S. 60, Summary 2014, s. 2-4.

başladığı 1905 yılında bir Azerbaycan Türkü'nün Ermeniler tarafından öldürülmesiyle olaylar kanlı çatışmaya dönüştü.¹³³

Ermenileri 1905'e kadar destekleyen Rusya, Ermenilerin zaman içerisindeki ekonomik, siyasi ve toplumsal gelişimini kendi açısından tehdit olarak görmeye başladı. Bu yüzden 1905 yılında Türkler ile Ermeniler arasında meydana gelen kanlı çatışmaları görmezden gelerek Kafkasya'da barış ortamının bozulmasına müdahale etmedi.¹³⁴

Rusya'da 1917 yılında yaşanan Ekim Devrimi ile Taşnaksütyun Partisi, Kafkasya'da daha geniş faaliyetlere başladı. Özellikle Osmanlı topraklarından Kafkaslara göç eden Ermenileri silahlandırılarak, Lenin tarafından Kafkasya Komiseri tayin edilen Stepan Şaumyan'ın¹³⁵ desteği ile Azerbaycan halkına karşı saldırı girişimlerine başlandı.¹³⁶

Azerbaycan'ın 1918'de bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Sovyet Rusya, bağımsız Azerbaycan'ı yeniden kendi topraklarına bağlamak için Ermeni çeteleri ile işbirliği yaptı. Azerbaycan ve Ermenistan'ın Sovyet Rusya hâkimiyetine alınmasından sonra ise Rus yönetimi iki ülke arasındaki problemlere el koydu. Karabağ toprakları üzerinde devam eden Türk-Ermeni çatışmalarına çözüm olarak Karabağ'da otonom bir yönetim kuruldu.¹³⁷

1922'de Ermenistan'ın Sovyet Cumhuriyeti hâline getirilmesinden sonra Ermeniler, Sovyet Rusya tarafından genişleme politikasının aracı olarak kullanıldı. 1930'dan itibaren gerçekleştirilen propagandalarla Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti'nin

¹³³ Araz Aslanlı, *Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 23.

¹³⁴ Hüsamettin Yıldırım, *Rus-Türk-Ermeni Münasebetleri (1914-1918)*, Kök Yayınları, Ankara 1990, s. 39.

¹³⁵ Stepan Şaumyan (1878-1918): 13 Eylül 1878'de Tiflis'te doğdu. 1889'da Tiflis'te fen bilimleri eğitimi veren bir okulda okurken aynı zamanda gizli ihtilalci öğrenci derneklerine katıldı. Onun başkanlığında kurulmuş olan Tsaktsan(Gökkuşluğu) Derneği, ihtilal fikirlerinin yayılmasında büyük rol oynadı. Bununla kalmayan Şaumyan, Tiflis'te sürgünde bulunan ihtilalci Rus Marksistlerle tanıştı. Onların eserlerini okuyarak anlamaya çalıştı. 1898'de Riga Politeknik Enstitüsü'nün kimya bölümüne girdi, fakat maddi problemler dolayısıyla Tiflis'e dönmek zorunda kaldı. Enstitüde Çarlık Rusya'sı aleyhine gerçekleştirilen propagandalardan sorumlu tutularak Kafkasya'ya sürgün edildi. Tiflis'te Ermeni-Sosyal Demokratları İttifakını kurdu. Pek çok Bolşevik yayının basılmasında etkili oldu. 1. Dünya Savaşı yıllarında Bakü'de başkanlığını yaptığı Kafkasya Bolşevik Teşkilatı toplantılarını gerçekleştirdi. 1917 Şubat İhtilali'nden sonra Bakü Sovyeti'nin başkanı oldu. Şaumyan, Kafkasya'nın çeşitli milletlere ev sahipliği yapmasından dolayı milliyetçilik ve demokrasi taleplerinin Rusya'dan ayrılmaya kadar gideceği düşüncesiyle bu fikirlere karşı çıktı. Nesrin Sarıahmetoğlu, "Stephan Şaumyan'ın Taşnaksutyun ve Ermeni Milliyetçiliğine Bakışı", *Yeni Türkiye*, S. 60, Summary 2014, s. 3-4.

¹³⁶ Elçin Ahmedov, "Ermenistan'ın Etnik Temizlik, Soykırım ve Saldırganlık Politikasının Aşamaları", *Azerbaycan ve Dağlık Karabağ Üzerine Analizler*, haz. Cavid Kasımlı, İsa Arslan, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2005, s. 101.

¹³⁷ Savaş Yanar, *Türk Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 177; Elshan İzzatov, "Tarihten Günümüze Azeri-Ermeni İlişkilerinde Karabağ Sorunu", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Konya 2006, s. 63.

Ermenilerin ana vatanı olduğu görüşü ortaya atıldı. Böylece bölge, Türkiye’de dâhil olmak üzere birçok yerden Ermeni göçü almaya başladı.¹³⁸

Bölgedeki nüfus dengelerinin değiştirilmesi ve Rusya’nın Ermenileri destekler politikalarının devam etmesi Ermenilerin daha saldırgan bir tavır takınmasına sebep oldu. Aynı dönemde Ermenilerin Karabağ topraklarında hak iddia etmeye başlaması Azerbaycan Türkü-Ermeni çatışmalarının savaşa dönüşmesine ve uluslararası bir sorun hâline dönüşecek olan Dağlık Karabağ probleminin ortaya çıkmasına neden oldu.

1986’da Kazakistan’ın Almatı şehrinde başlayan sonrasında Gürcistan, Azerbaycan ve Özbekistan’a sıçrayan milliyetçilik olaylarının ortak noktası Gorbaçov tarafından başlatılan glasnost ve perestroyka politikalarının SSCB topraklarında yaşayan etnik unsurların milliyetçilik duygularını zirve noktasına çıkarmasıydı. Gorbaçov’a göre; “var olmayan milliyetler meselesi”, bahsedilen ülkelerdeki halkın Sovyet yönetime karşı küçük tepkiler şeklinde başlayan isyanlarının, yanlış müdahaleler sonunda hızla büyümesine ve kanlı bir hâl almasına neden oldu. Sovyetler Birliği’nin zayıfladığı döneme denk gelen bağımsızlık hareketleri birliğin dağılmasında önemli rol oynadı.

Bu etnik sorunlardan birisi de Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasında yaşanan çatışmalardı.

1.7. Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan

1.7.1. Dağlık Karabağ’ın Jeopolitik Konumu ve Önemi

Kafkasya, Karadeniz’in kuzeydoğusundaki Taman Yarımadası’ndan Hazar Denizi’nin batısında kalan Apşeron Yarımadasına kadar uzanan bölgeye verilen isimdir. Coğrafi bakımdan birçok bölgeyi ve etnik unsuru içinde barındıran Kafkasya’nın önemli bölgelerinden biri de Karabağ’dır.¹³⁹

Kafkas Dağları’nın güneydoğusundaki Karabağ, Kür ile Aras nehirleriyle Ermenistan sınırları içindeki Gökçe gölü arasında kalan dağlık bölgedir ve coğrafi olarak Azerbaycan Cumhuriyeti’nin batısında yer alır.¹⁴⁰ Karabağ’ın üst kısımları, dağlık olduğundan bölge Dağlık ya da Yukarı Karabağ olarak da adlandırılmaktadır.

¹³⁸ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları (Dün-Bugün-Yarın), İstanbul 1987, s. LXXIV-LXXV.

¹³⁹ Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1979, s. 3.

¹⁴⁰ Emine Vildan Özyılmaz, “Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15/2, (2013), s. 193-194.

Azerbaycan'ın yaklaşık %5'i kadar olan Dağlık Karabağ, maden yatakları, orman ürünleri, mineral suları ve tarıma elverişli arazileri ile önemli bir merkezdir.¹⁴¹

Karasal iklimin hâkim olduğu Dağlık Karabağ'da ekonomi sınırlı olarak yapılabilen meyve ve tahıl üreticiliği ile hayvancılığa dayanmaktadır. Bölgenin asıl önemi, sınırlı ekonomik gelirlerinden değil, Ermenistan ve İran'ı kontrol edebilecek jeopolitik öneme sahip bir noktada bulunmasından kaynaklanmaktadır.¹⁴²

1.7.2. Dağlık Karabağ'ın Tarihi

Tarih boyunca birçok devletin ve etnik unsurun yönetimi altında kalmış olan Azerbaycan, XIII. yüzyılda gerçekleşen Moğol istilasına kadar Selçuklu Türklerinin idaresindeydi. Moğol istilasıyla İlhanlı Devleti yönetimine giren bölge, sonrasında Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkleri tarafından yönetildi. XVI. yüzyıldan itibaren ise bölge Osmanlı Devleti ile Afşar Hanedanı kurucusu Nadir Şah arasındaki mücadelelere sahne oldu. Nadir Şah'ın ölümünden sonra, iki Türk devleti arasında sık sık yönetim değişikliğine uğrayan Kafkasya ve Azerbaycan topraklarında irili ufaklı yirmi dört Türk Hanlığı¹⁴³ kuruldu.¹⁴⁴

1.7.3. Çarlık Rusya Dönemi'nde Karabağ

Karabağ Hanlığı, Nadir Şah'ın 1747'deki ölümünden sonra Penah Ali tarafından Karabağ merkezli olarak kuruldu. Ancak Rusya'nın Kafkasya'ya inme politikasının başarılı olması üzerine hanlık 1805 yılında imzalanan Kürekçay Antlaşması ile Rus idaresine bağlanmayı kabul etmek zorunda kaldı.¹⁴⁵ Kürekçay Antlaşmasının imzalanmasından sonra Çarlık Rusya, Karabağ Hanlığı üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmek için Hristiyan unsurları özellikle Ermenileri bu bölgeye yerleştirdi. İşte bu

¹⁴¹ Mustafa Gökçe, "Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, Volume 6/1, Winter (2011), s. 1112.

¹⁴² Araz Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. VII, S. 1, s. 393 Özyılmaz, "a.g.m", s. 194.

¹⁴³ İran'da Nadir Şah'ın ölümünden sonra siyasi birliğin kurulamaması Azerbaycan'da "Hanlıklar Dönemi" olarak adlandırılacak dönemi başlattı. Bu dönemde bölgede; Karabağ, Bakü, Şeki, Şamahı, İrevan, Nahçıvan, Şirvan, Kuba, Talış, Derbent merkezli hanlıklar kuruldu. Ancak Kafkasya, 19. yüzyılda İran ile Rusya'nın bölgedeki hâkimiyet mücadelesine sahne oldu. Rusya'nın bu mücadeleden galip ayrılmasıyla 1806 yılında Gence, Karabağ, Şeki, Şirvan, Bakü, Kuba Hanlıkları Rus idaresi altına girdi. 1813 yılında imzalanan Gülistan Antlaşmasıyla bu hanlıklara Talış ve Şirvan Hanlıkları da eklendi. 1827 yılında Revan ve Nahçıvan Hanlıkları Rusya tarafından ele geçirildi. 1828 yılında İran ile Rusya arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması ile Kuzey Azerbaycan tamamen Rusya'nın kontrolüne girdi. Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 36, Erzurum (2008), s. 188.

¹⁴⁴ Dursun Yıldırım, Cihat Özönder, *Karabağ Dosyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1991, s. 2.

¹⁴⁵ Ahmet Cevanşir Bey, "1747'nci Yıldan 1805'inci Yıla Kadar Karabağ Hanlığının Siyasi Vaziyetine Dair", *Şanlı Tarihi, Acı Talihi Karabağ*, haz. Rasim Ekşi, akt. Yusuf Gedikli, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2010, s. 90, 120.

Ermeniler, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ probleminin tarihi temelini oluşturmaktadır.¹⁴⁶

Tarihin eski devirlerinden itibaren Azerbaycan topraklarının önemli bir parçasını oluşturan Karabağ Hanlığı, 1805 yılındaki Kürekçay Antlaşması ile Rusya'ya bağlandı. 1813 yılında İran ile Rusya arasında imzalanan Gülistan Antlaşmasıyla tamamen Rusya'ya bırakıldı.¹⁴⁷ Gülistan Antlaşması ile Kuzey Azerbaycan'ın tümü Rusya'nın kontrolüne geçti. Böylece Karabağ'ın Kürekçay Antlaşmasından sonra Rusya'ya bağlılığı bir kez daha teyit edildi. Bundan sonra Rusya, Ermenileri bölgeye yerleştirme siyasetini daha da sistematik hale getirerek, Karabağ başta olmak üzere Kafkasya'daki Türk nüfusu azaltmaya çalıştı.¹⁴⁸

Rusya ile İran arasında 1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşması ile Rusya Gülistan Antlaşmasının şartlarının tamamını korurken, bu antlaşması ile İran'a bıraktığı Nahçıvan ve Revan Hanlıklarını da kendine bağladı. Böylece Kuzey Azerbaycan'ın tamamının yanında Erivan ve Nahçıvan'da resmen Rus toprağı hâline geldi. Bu antlaşmayla Rusya'nın bölgedeki hâkimiyeti bir kez daha kesinleşmiş oldu.¹⁴⁹

1.7.4. Rusya'nın Karabağ'da Gerçekleştirdiği Ermeni İskân Siyaseti

Rusya ile Ermenilerin I. Petro döneminde başlayan ikili ilişkileri kısa süre içerisinde tarafların çıkarlarına bağlı olarak hızlı bir gelişim gösterdi. I. Petro zamanında "Bağımsız Ermenistan'ı" kurabilmek adına Rusya'ya müracaat eden Ermeniler, Ruslar tarafından Kafkasya'yı ele geçirebilmek için bir araç olarak kullanıldı. Rusya'nın 1783 yılında Gürcistan'ı himaye etmesi Kafkas coğrafyasına¹⁵⁰ attığı ilk adımdı. 1828 Türkmençay Antlaşması ile Rusya'nın bölgedeki hâkimiyetini pekiştirmesinden sonra Ermeniler bölgede Rusların yayılmacı politikasının başrolünü üstlendiler.¹⁵¹

Bölgedeki hâkimiyetini pekiştirmek isteyen Rusya, Türkmençay Antlaşması'nın ilgili maddesi ile Rusya ve İran topraklarında yaşayan halklar için bulundukları

¹⁴⁶ Zekeriye Türkmen, "XIX. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası (1800'lerin Başından 1828 Türkmençay Antlaşmasına Kadar)", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No: 10, s. 12-14.

¹⁴⁷ Mustafa Aydın, "Karabağ", *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 368.

¹⁴⁸ Ömer Göksel İşyar, *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 173.

¹⁴⁹ Yıldırım, Özönder, a.g.e., s. 4; Ömer Göksel İşyar, *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 190.

¹⁵⁰ Rusya'nın Karabağ'da bir Ermeni Devleti kurma isteğı uzun yıllar önceye dayanmaktaydı. 1783 yılında Rus Çariçesi II. Katerina'ya gönderilen bir mektupta; uygun ortam sağlandığı anda Karabağ bölgesinin Ermenilere verilerek Asya ile Avrupa arasındaki bu stratejik noktada bir Hristiyan devleti kurulması gerektiğı ifade edilmişti. Rusya kendi çıkarlarını korumak adına ilk fırsatta bölgede büyük bir Ermeni göçü başlattı. Araz Aslanlı, *Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu*, EkoAvrasya Yayınları, Ankara 2013, s. 40.

¹⁵¹ *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi I 1906-1918*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 10-11.

yerlerden istedikleri bölgelere göç¹⁵² etme hakkı tanıdı. İran, kendi coğrafyasına yerleşmeye başlayan Ermenilerin göçünü engellemek için Ruslar tarafından esir alınarak köle olacaklarını ya da askere gitmek zorunda kalacaklarını duyurdu. Göçü engellemek için yapılan girişimler başarısız oldu. Yaklaşık 70.000 Ermeni, Ruslar tarafından Karabağ başta olmak üzere Nahçıvan ve Erivan'a yerleştirildi.¹⁵³

Bölgeye İran ve Osmanlı Devleti coğrafyasından Ermeniler göçürülürken Nahçıvan, Erivan ve Ordubad'ın yerli ahalisini oluşturan Türklerin önemli bir bölümü ya Osmanlı Devleti topraklarına ya da İran coğrafyasına göç etmek zorunda kaldı. Ermeniler planlı bir şekilde Azerbaycan coğrafyasına yerleştirilirken yerli halkın zorla göçe tabii tutulması tarihin çeşitli dönemlerinde yinelenen bir Rus siyaseti hâline geldi.¹⁵⁴ Bu siyasetin amacı, stratejik öneme sahip olan bölgede Ermeni nüfusunun¹⁵⁵ üstünlüğünü sağlayarak Rusya'nın Ermeniler üzerinden daha kolay kontrol edebileceği güvenli bir bölge oluşturmaktı.

Rusya'nın Kafkasya bölgesini işgali, Ermeni toplumu için Ermeni Devleti'nin kurulması adına bir umuttu. Ancak Rusya Ermenilerin bölgede bağımsız bir güç olmasından çok kendi çıkarlarına uygun bir tampon bölge konumunda olmasını amaçlıyordu.¹⁵⁶

1.7.5. 1905 Çatışmaları

Kafkasya'da Ermenilerin kendi çıkarları adına kullanmaktan çekinmeyen Rusya, Ermenilere bu bölgede kendi devletlerini kurabileceklerini vadetti. Bu durum "Büyük Ermenistan"¹⁵⁷ hayalleri olan Ermenilerin hızlı bir şekilde örgütlenmesine sebep oldu.

¹⁵² Rusya, Ermenilerin İran'dan Azerbaycan topraklarına göçünü sorunsuz bir şekilde planlayabilmek için Ermeni asıllı Rus Albay Lazarev'in başında bulunduğu bir komite oluşturdu. Kısa süre içerisinde Ermenilerin İran'dan Azerbaycan topraklarına göçü başladı. Türkmençay Antlaşması kapsamında İran'dan yaklaşık 36.000 Ermeni Azerbaycan topraklarına göç etti. Bu rakamın yaklaşık %50'si Karabağ topraklarına yerleştirildi. Murteza Hasanoglu, Nesrin Süleymanlı, "Ermenistan Devleti'nin Oluşum Sürecinde Güney Kafkasya'da Nüfus Mücadelesi ve Azerbaycan", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, II/2, (2013), s. 293.

¹⁵³ Uras, *a.g.e.*, s. 623-624.

¹⁵⁴ Yeşilot, "a.g.m.", s. 193.

¹⁵⁵ Ermenilerin bölgeye göç ettirilmesinden sonra Azerbaycan coğrafyası içinde kalan Karabağ'da nüfus yapısında önemli değişiklikler meydana geldi. 1832-1833 yılları arasında Karabağ nüfusunun %65'ni Azerbaycan Türkleri %35'ni Ermeniler oluştururken, zaman içinde bu oran %46 Azerbaycan Türkü, %53 Ermeniler şeklinde değişime uğradı. Adalet İbadov, "Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu: Çözümler, Öneriler", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2007, s. 83.

¹⁵⁶ Beşir Mustafayev, "Karabağ'ın İşgal Süreci ve Bölgede Yaşanan Son Olaylar Çerçevesinde Çözüm Arayışları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 49, Erzurum 2013, s. 284-285.

¹⁵⁷ Ermenilerin "Büyük Ermenistan" yaratmak hayallerinin tarihi kökenleri tartışmalıdır. Ermeni milliyetçilerine göre, Karadeniz, Akdeniz, Hazar Denizi ve bu denizlerin etrafını saran geniş topraklar Ermenilerin tarihi toprağıdır. Bu geniş sınırlar için Ermenilerden başka milletlerin yaşamaya hakkı yoktur. Bu topraklarda Ermeni halkından hariç yaşayan halklar bölgeden çıkarılmalı, gerekirse şiddetle ve siyasi güce başvurulmalıdır. Büyük Ermenistan hayalinin ilk aşaması ise Ermenistan Cumhuriyetinin kurulmasıdır. Nesrin Sarıahmetoğlu, "Güney Kafkasya'da Ermenistan'ın Yayılma Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri", *Kafkas Dosyası*, haz. Ali Ahmetbeyoğlu vd., Tatav Yayınları, İstanbul 2006, s. 373-379.

Ermeni milliyetçiliğinin yapılanması ve yayılmasında önemli rol oynayan Ermeni örgütleri başta hayır kurumları olarak kuruldu. Sonrasında farklı amaçlara hizmet eden örgütler hâline geldi. Bunlar içinde en önemlisi ise Hınçak ve Taşnaksutyun Komitesi'di.¹⁵⁸

Bu komitelerin Ermeni halkı örgütlendirmesiyle 1905 yılında Kafkasya'da Ermeniler ve Azerbaycan Türkleri arasındaki ilk çatışmalar başladı. İlk olaylar Bakü'de Ermeni bir komitecinin bir Azerbaycan Türkünü öldürmesiyle başladı. Ermeniler fırsat buldukları anda Azerbaycan Türklerini kışkırtıyor bunun için din üzerinden bir propaganda gerçekleştiriyorlardı. Ermeni dilinde yazılan kitaplarda İslam diniyle açıkça alay edilmesi olayları alevlendirdi. Müslüman halkın da Ermenilere karşı örgütlenmesi olayların kısa sürede Gence, Nahçıvan, Tiflis ve Erivan'a kadar yayılmasına sebep oldu. 1905 yılında başlayan Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasındaki çatışmaların¹⁵⁹ sonunda yüzlerce köy yağmalandı, binlerce Ermeni ve Azerbaycan Türkü ise öldü.¹⁶⁰

Şubat ayında Bakü'de başlayan olayların kısa sürede Azerbaycan'ın büyük bir kesimine yayılmasında Rusya'nın gerekli önemleri almaması da etkiliydi. Bu dönemde kendi iç sorunlarıyla ilgilenen Rusya, Kafkasya'da yaşanan çatışmaların bölgenin daha rahat kontrol edilebilmesi açısından kendi lehine olmasından dolayı Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasındaki olayların büyümesine mani olmadı. Bu Rusya'nın bölgedeki problemlere karşı takip ettiği genel siyasetiydi.

1.7.6. Ekim İhtilali Sonrası Dağlık Karabağ

Rusya'da başlayan Ekim İhtilali, Kafkasya'da yaşayan devletler için bağımsızlıklarını sağlamak adına bir umut oldu. Bolşeviklerin Rusya'da yönetimi ele geçirip iç karışıklarını son verene kadar ki süreçte harekete geçen Kafkas halklarından

¹⁵⁸ Bilal Dedeyev, "19. Yüzyıl Ermeni Milliyetçiliğinin Yapılanmasında Rusya'nın Rolü", *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler Cilt I*, Haz. M. Metin Hülalü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 2009, s. 344.

¹⁵⁹ Kafkasyanın iki önemli milletini oluşturan Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler tarih boyunca sürekli barış hâlinde olmasalar da komşu olarak yaşamışlardır. Ermeni toplumunun Azerbaycan halkından daha gelişmiş ekonomik şartlara sahip olması, şehirleşme oranlarının daha yüksek olması iki halk arasındaki gerilimin tırmanmasında etkili oldu. Ermenilerin bürokratik işlerde daha yetkin olmaları ve Büyük Ermenistan hayali ile hızlı bir şekilde örgütlenmeleri Azerbaycan Türkleri ile aralarındaki uçurumun artmasında etkili bir diğer sebeplerdi. Ayrıca Rusya'nın bölgede aktif ayrımcılık politikası takip etmesi iki milletin arasındaki gerginliğin artmasına sebep oldu. Rusların Ermenileri Azerbaycan Türklerine karşı kışkırtan bir propaganda yürütmesi 1905'ten itibaren bölgede sıcak çatışmaların başlamasına sebep oldu. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Nesrin Sariahmetoğlu, *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

¹⁶⁰ Beşir Mustafayev, "Kafkaslarda Müslüman-Türk Soykırımı (1905-1920)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/I, Yaz (2012), s. 537-539.

Azerbaycan Türkleri, Ermeniler ve Gürcüler bir araya gelerek 15 Kasım 1917’de Maverayı Kafkas Komiserliği adı altında geçici bir hükümet kurdular.¹⁶¹

Bu dönemde Karabağ da fiili olarak bağımsızdı. Bölgede yaşayan Ermeniler ile Türkler arasında geçmiş dönemde yaşanan sürtüşmeler yoktu. Ara ara küçük çapta olaylar yaşansa da bölgede genel olarak barış havası hâkimdi. Ermenilerin bir kısmı bu barış döneminin geçici olduğunu ileri sürerek teşkilatlanma çabası içine girseler de 1918 yılı yaz aylarına kadar bölgede herhangi ciddi bir sorun meydana gelmedi.¹⁶²

Kafkasya’da Maverayı Kafkasya Hükümeti döneminde bölge Bakü, Gence, Tiflis ve Erivan Vilayetleri ile Zakatal Sancağı olmak üzere beş idari bölüme ayrıldı. Gence Vilayetine bağlı kazalar arasında Şuşa (Karabağ), Zengezur ve Cebail şehirlerinin bulunması Karabağ’ın bu dönemde yeni kurulmuş bir cumhuriyet olan Azerbaycan’a bağlandığının göstergesiydi. Bu dönemde Ermenilerin Karabağ’ın Azerbaycan topraklarına bağlanmasına dair herhangi bir protestosu ve itirazı olmadı.¹⁶³

1.7.7. Sovyet Rusya Döneminde Dağlık Karabağ

Lenin ve Stalin, Rusya’da Bolşevik devriminin gerçekleşmesini sağladıktan sonra Kafkasya’nın Bolşevikleştirilmesi istedi. Bunun üzerine Kızıl Ordu, Nisan 1920’den Aralık 1920’ye kadar geçen süreçte Kafkasya’da ortaya çıkan bağımsız cumhuriyetlere son verdi. 28 Nisan 1920’de Bakü’ye giren Kızıl Ordu bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetini ortadan kaldırarak Sovyet Azerbaycan’ını kurdu. Böylece Azerbaycan da Sovyet Rusya’ya bağlı bir uydu devlet hâline geldi.¹⁶⁴

1.7.8. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin Kurulması

Azerbaycan’a bağlı Dağlık Karabağ’da muhtar bir bölge oluşturulması 1921 yılında tartışıldı. Azerbaycan’da dönemin önde gelen siyasi isimlerinden biri olan Neriman Nerimanov ise Dağlık Karabağ’ın “Sovyet Anayasası çerçevesinde iç işlerinde kendi kendini idare eden, Sovyet Azerbaycan’ın ayrılmaz bir parçası” olduğunu belirtti.¹⁶⁵

Bu dönemde Ermeniler, yüzyıllardır iş birliği içinde oldukları Rusya’dan Dağlık Karabağ bölgesinin Ermenistan’a bağlanmasını istedi. Yaklaşık iki yıl süren

¹⁶¹ Mirza Bala Mehmetzade, *Milli Azerbaycan...*, s. 67.

¹⁶² Taşkiran, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁶³ A. M., *Azerbaycan’ın Teşekkülü*, Ahmediye Matbaacılık Şirketi, İstanbul 1334 (1918), s. 20; Taşkiran, *a.g.e.*, s. 91.

¹⁶⁴ Beşir Mustafayev, “Sovyet Döneminde Rusya’nın Dağlık Karabağ Politikası”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 39, Güz 2013, s. 56.

¹⁶⁵ Nesrin Sariahmetoğlu, *Karabağ*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 39.

tartışmaların ardından bölgeye özerklik statüsü verilmesi kararlaştırıldı.¹⁶⁶ Böylece Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi 7 Temmuz 1923 tarihinde kuruldu. Dağlık Karabağ sınırı ise etnik olarak karışık olan bu bölgede Ermenilerin çoğunluğu sağlayabileceği şekilde düzenlendi. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi tamamen Azerbaycan sınırları içinde kalan bir idari bütünlük olmasına rağmen bölgede Ermeni nüfus üstünlüğü oluşturuldu. Bu durum ileride ortaya çıkacak olan Dağlık Karabağ probleminde iki milleti karşı karşıya getiren temel faktörlerden biri oldu.¹⁶⁷

1.7.9. Dağlık Karabağ'ı Ermenistan Topraklarına Katma Çabaları ve Ermenilerin Toprak Talepleri Çerçevesinde Azerbaycan-Ermenistan İlişkisi

Kafkasya'da Rusya ve İran arasında yaşanan hâkimiyet mücadelesinin kaybedeni İran oldu. Rusya, 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşmaları ile bölgedeki hâkimiyetini pekiştirirken genelinde Kafkasya'da özelinde ise Azerbaycan'da yeni düzenlemeler yaptı.

Rusya'nın bölgede hâkim olmasından sonra Ermeniler; Osmanlı ve İran coğrafyasından bölgeye hızlı bir göçe başladı. Ermenilerin bölgede yoğun olarak yerleştikleri yerler Nahçıvan ve Revan Hanlıklarının coğrafyası oldu. Bundan sonra Rusya, bölgede nüfusu hızla artmakta olan Ermeniler için Revan ve Nahçıvan sınırlarını kapsayan bir Ermeni bölgesi kurduğunu ilan etti.¹⁶⁸ 1829 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Edirne Antlaşması'ndan sonra Osmanlı coğrafyasından sözü edilen Ermeni bölgesine yaklaşık 90.000 Ermeni göçtü. Bu göçlerin I. Dünya Savaşı sonrasında da devam etmesi bölgede demografik yapının hızlı değişimini sağladı.¹⁶⁹

Ermenilerin bölgeye yerleştikten sonra milli uyanışlarını erken gerçekleştirerek hızlı bir şekilde örgütlenmeleri Azerbaycan ile Ermenistan arasında başlayacak olan sorunları da beraberinde getirdi. 1890 yılında kurulan Taşnaksütyun Partisi'nin takip ettiği Türk karşıtı politikalar ve bölgede Türklere karşı gerçekleştirdikleri propagandalar kısa süre içinde kanlı çatışmalara dönüştü.

Taşnaksütyun Partisi'nin iddialarına göre, “denizden denize uzanan büyük Ermenistan” için Nahçıvan ve Karabağ öncelikli olmak üzere, bölge Ermenilere ait olmalıydı. Bu yüzden Sovyet kontrolünde kaldıkları en sert dönemlerde dahi Ermeniler

¹⁶⁶ Dedeyev, “a.g.m”, s. 28.

¹⁶⁷ Sarıahmetoğlu, a.g.e., s. 41.

¹⁶⁸ İbadov, “a.g.t.”, s. 65.

¹⁶⁹ Mustafa Gökçe, “İki Kardeş Devletin Ortak Sorunu: Karabağ ve Ermeni Meselesi”, *Yeni Türkiye*, S. 77 [Kafkaslar Özel Sayısı-VII], (2015), s. 311.

bölgenin kendilerine bağlanması için defalarca Moskova yönetimine istekte bulundular.¹⁷⁰ Bu sebepten, Azerbaycan ve Ermenistan ilişkileri Ermenilerin bölgeye yerleşmeye başlamasından sonra sürekli problemli oldu. Ermenilerin, tarihi Azerbaycan toprağı sayılan Dağlık Karabağ üzerinde hak iddia etmeleri iki ülke ilişkilerinin gerginliğine sebep olurken, Rusya'nın bu konuyu engelleyici etkin bir siyaset takip etmemesi problemin daha da büyümesine neden oldu.¹⁷¹

1917 Ekim İhtilali sırasında, Rusya sınırları içerisinde yaşayan halklara “kendi kaderlerini tayin etme hakkı” tanındı. Bundan sonra Kafkasya’da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan bağımsız devletleri ortaya çıktı. Ancak, Rusya’da yönetimi ele geçiren Bolşeviklerin iç karışıklıklara son verdikten sonra Kafkasya’ya yönelmesiyle bağımsızlıklarını ilan eden devletler bu kez Sovyet Rusya’ya bağlı hale getirildi.

Sovyetler döneminde Karabağ, Stalin’in çözmek istemediğı bir problem olarak kaldı. Rusya, iki ülke arasındaki anlaşmazlıklardan faydalanarak Türkiye ile arasında tampon bölge olarak gördüğü Kafkasya’ya daha rahat müdahale edebiliyordu. Ermeniler, Sovyet desteğini aldıktan sonra Erivan şehri civarında yaşamakta olan Türkleri bölgeden göç ettirerek bu topraklara Ermenileri yerleştirmek için Rusya’ya başvurdu. 1943 yılında Tahran Konferansı sırasında yurt dışında yaşayan Ermenilerin bu bölgelere yerleştirilmesi için yapılan başvuru Stalin tarafından kabul edildi.¹⁷²

Tahran Konferansı sırasında alınan kararla başlayan göç süreci Stalin’in 1953’deki ölümüne kadar devam etti. Ermenistan topraklarında yaşayan Azerbaycan Türkleri “Azerbaycanlı” adı altında yaşadıkları coğrafyadan devlet zoru ile göç ettirildi. Bu dönemde yaklaşık 150.000 Azerbaycan Türkü topraklarından ayrılmak zorunda kaldı.¹⁷³

Kruşçev döneminde Ermeniler, kendi aralarında imza toplayarak Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanması isteklerini Moskova’ya bildirdiler. 1963 yılında Moskova’ya gönderdikleri bildiride “Azerbaycan’ın Karabağ toprakları üzerindeki Ermeni toplumunu zorla göç ettirmeye yönelik ulusal üstünlük inançları...” eleştiriliyordu. Bundan sonra Ermenilerin bölge üzerindeki saldırgan faaliyetleri de hızla artmaya başladı.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Aydın Balayev, “Karabağ Çatışmasının Nedenleri”, *İRS Karabağ*, S. 3(11), Kış (2014), s. 46.

¹⁷¹ Qalib Arif, “20 Yanvar Azərbaycan Xalkına Qarşı Törədilən Ən Ağır Cinayətlərdən Biridir”, *Xalq Qəzeti*, 7 Yanvar 2000, N: 4, s. 1-2.

¹⁷² Gaffar Çakmaklı Mehdiyev, “Türksüz Ermenistan” İdeolojisinin Sonuçları: Ermenistan’ın Tek Uluslu ve Monoetnik Devlete Dönüştürülme Süreçleri”, *Tesam Akademi Dergisi*, S. 2 (1), Ocak (2015), s. 15.

¹⁷³ Mehdiyev, “a.g.m.”, s. 23.

¹⁷⁴ Taşkıran, *a.g.e.*, s. 142.

Sovyetlerin desteğini arkasında hisseden Ermenistan, Dağlık Karabağ'da milliyetçilik faaliyetlerini arttırarak 1966, 1975 ve 1977 yıllarında yeniden bölgenin kendisine bağlanması için SSCB'ye talepte bulundu. Ancak Sovyetler Birliği dağılıncaya kadar hazırladığı tüm ana yasalarında Karabağ Özerk Bölgesinin Azerbaycan'a bağlı otonom statüsünü teyit etti. Ermenilerin bölgenin kendilerine bağlanmasına dair isteklerini ise reddetti. SSCB tarafından Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı statüsünü belirleyen son yasa düzenlemesi 1981 yılında kabul edildi.¹⁷⁵

Gorbaçov'un SSCB lideri olduktan sonra ülkede başlattığı reform hareketleri ile Sovyetler Birliği hızlı bir çöküş sürecine girdi. Bu süreçte Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu da çıkmaza sürüklendi.



¹⁷⁵ Aslanlı, *a.g.e.*, s. 44-45; Taşkiran, *a.g.e.*, s. 144-146.

İKİNCİ BÖLÜM

20 OCAK OLAYLARINA GİDEN SÜREÇ VE SSCB ORDUSUNUN BÖLGEYE MÜDAHALESİ

2.1. Dış Ülkelerin Ermeniler Üzerindeki Etkisi ve SSCB'nin Politikaları

Gorbaçov'un başlattığı “glasnost” ve “perestroyka” politikaları SSCB'ye bağlı milletler arasında bağımsızlık isteğini arttırdı. Azerbaycan Türkleri, 1980lerin ortasında SSCB desteğini arkasında hisseden Ermeniler ile Dağlık Karabağ probleminden dolayı karşı karşıya geldi. SSCB, Azerbaycan SSC'nin sahip olduğu yeraltı-yerüstü kaynakları ve jeopolitik öneminden dolayı birlikten ayrılmasını istemiyordu. Bu yüzden Gorbaçov yönetimi Ermenileri hem Dağlık Karabağ meselesinde hem de Azerbaycan'da hızlı artan bağımsızlık hareketlerinde Azerbaycan Türklerine karşı kullandı.

Azerbaycan'da gerçekleşen Ocak faciasının tarihi seyir içinde birçok sebebi vardı. Sovyetler Birliği'nin komünist sistemini bölgede her ne pahasına olursa olsun korumak istemesi, yine Sovyetlerin Azerbaycan topraklarına karşı güttüğü bölücü politikalar, Azerbaycan yöneticilerinin SSCB taraftarı yönetimleri, SSCB'nin Ermenileri destekler politikaları ve Ermenilerin Azerbaycan'a karşı toprak bütünlüğü tehdit eden siyaseti bu sebepler arasında gösterilebilir.¹⁷⁶

Gorbaçov'un ekonomi başdanışmanı Abel Aganbekyan'ın Kasım 1987'de Fransız Ermeni Enstitüsü'ndeki konuşması sırasında Dağlık Karabağ'ın Ermenilerin olduğunu iddia etmesi kanlı faciaları başlatan ilk sinyal olacaktı.¹⁷⁷ Aganbekyan'ın Dağlık Karabağ ile ilgili ortaya attığı iddialar, Ermenilerin Nahçıvan'ı da talep etmelerine sebep oldu.

Avrupalı devletler, SSCB'nin Azerbaycan'da yaşayan Ermeniler ve Ruslarla bölgedeki etnik problemleri kızıştırmasının sonucunu birliğin dağılması olarak öngörüyordu. Avrupa Parlamentosu'nun Haziran 1987'de “Ermenistan'da soykırım kurbanlarını anma günü” organize etmesi Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasındaki

¹⁷⁶ Ramiz Mehdiyev, *Azərbaycanlılara Qarşı Soyqırım Gerçəklikləri*, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Mətbəəsi, Bakı 2000, s. 14-15.

¹⁷⁷ Əlirza Sayılov, *Ucalıq*, Araz Nəşriyyatı, Bakı 2001, s. 9; Aganbekyan Fransa'da bulunduğu dönemde Paris *Humanite* gazetesine verdiği röportajda Gorbaçov'un Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesini kabul ettiğini söylemişti. 1988 yılından itibaren ise Ermeni milliyetçileri olayların gerginleşmesi için ve Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a bağlamak için çalışmalara başladı. “Qanlı Yanvar – 1990”, *Azərbaycan*, 20 Yanvar 2001, N: 16, s. 5.

anlaşmazlığı daha da arttırdı.¹⁷⁸ 1988 yılından itibaren ise iki halk arasında kanlı olaylar yaşanmaya başladı.

O dönemde önemli bir merkez olan Salyan yakınlarında oturan A. Valentina Azerbaycan Türkleri ile yaşadıklarını:

“... Biz o zamanlarda Salyan yakınlarında yaşıyorduk. Hem burada yaşıyor hem de gerektiği kadar kazanıyorduk. Bütün bu olaylar yüzünden kendimizi kaybettik. Kardeşimin kızı bir Azerbaycanlı ile evli idi. Komşumla 20 yıldır dosttuk. Çocuklarımız aynı okulda, aynı sınıfta okuyordu. Tüm olaylar 1988’de Ermenilerin Karabağ’da gerçekleştirdikleri saldırılar ile başladı. Sonra burada da onlara karşı mitingler yapıldı. Birden Rusya’dan ayrılmak fikri konuşulmaya başlandı. Elbette bu benim canımı sıkıyordu ancak dostlarım bu konuda bana hiçbir şey demiyordu. Yalnız komşum artık benden rahatsız oluyordu...”¹⁷⁹ şeklinde anlatmıştı.

1988’in son günlerinde Karabağ’da yaşayan Ermeniler, bölgenin Ermenistan SSC’ne bağlanmak için mitingler gerçekleştiriyorlardı. SSCB Komünist Parti Merkez Komitesi ise Ermenistan ve Azerbaycan’da yaşanan bu olayların uluslararası ilişkileri kötü yönde etkilediğini iddia ediyordu. Bu yüzden KP MK, Azerbaycan ve Ermenistan’a olayları durdurmalarını, Lenin ideolojilerine uygun şekilde halkın menfaatlerini korumalarını parti ve diğer organlardan Dağlık Karabağ ve etrafında asayişin sağlanmasını ve bundan sonra kültürel-ekonomik-siyasi ilişkiler sağlanması gerektiğini bildirdi.¹⁸⁰ Yani SSCB, şimdilik Dağlık Karabağ ile ilgili bir karar vermektense sadece iki ülkenin asayişini sağlamasını bekliyordu.¹⁸¹

Dağlık Karabağ olaylarının hız kazanmasında ABD ve Fransa’nın da etkisi büyüktü. ABD’nin o dönemde başkanlık seçimlerine hazırlanmasından istifade eden Ermeniler, başkanlığa aday olan kişilere Ermeni diasporası aracılığıyla propaganda yaptılar. 19 Haziran 1989’da gerçekleştirilen ABD Kongresi’nde “Sovyet Ermenistanı halkının Dağlık Karabağ çevresindeki meselelerinin “barış yoluyla” ve “düzgünce” halledilmesi” hususundaki tavsiye kararı kabul edildi. Bu açıkça ABD’nin Ermenileri desteklediğinin¹⁸² göstergesiydi.¹⁸³

¹⁷⁸ Sayılov, a.g.e., s. 36-37.

¹⁷⁹ Olqa Rzayeva, 1990 İl 20 Yanvar Faciəsi Azərbaycan Qadınlarının Gözü ilə, Mətbəə-3, Bakı 2003, s. 13.

¹⁸⁰ Абасов М. Т., vd., Черный январь Баку-1990: Документы и материалы. Сборник, Баку: Азернешр 1990, s. 23.

¹⁸¹ Gorbaçov’un Ermenistan ve Azerbaycan Halkına Çağrısı:

“Sevgili arkadaşlar,

Sizle Dağlık Karabağ’da gerçekleşen olaylarla ilgili konuşmak istiyorum. KP MK’si olarak Dağlık Karabağ’da yaşanan olaylardan çok rahatsızlık duymaktayız. Biz bu olayların demokratik bir şekilde halledilmesinden yanayız. Halkın geleceğinin duygusal çıkışlarla halledilemez. Bu soruna mantık çerçevesinde demokratik yollarla bir çözüm bulunması gerekiyor. Biz çok uluslu bir devletiz. Lenin siyasetinde, her millet kendi kültürünü yaşama, kendini dilini konuşma, kendi siyasi programını belirleme ve demokratik bir ülkede yaşama hakkına sahiptir.” Абасов М. Т., vd., Черный январь Баку-1990: Документы и материалы. Сборник, Баку: Азернешр 1990, s. 24.

¹⁸² 19 Kasım 1989’da ABD Senatosu bir de Dağlık Karabağ ile ilgili bir karar aldı. Bu karara göre:

Azerbaycan ve Ermenistan arasında DKÖC'den dolayı yaşanan problemlere hem SSCB hem de Avrupa Devletleri sessiz kalmayı tercih ediyordu. Gorbaçov tarafından sürdürülen ve iki milleti karşı karşıya getiren bütün politikalar ise Avrupalı Devletler tarafından gizliden gizliye desteleniyordu. Aslında bütün Avrupa Devletlerinin emin olduğu tek şey bu çatışmaların SSCB'nin dağılmasını hızlandırdığıydı.¹⁸⁴

Ermeniler, dış güçlerden aldıkları destekle¹⁸⁵ Azerbaycan Türklerine karşı daha saldırgan bir tutum izlemeye başladı.¹⁸⁶ Dağlık Karabağ'da Ermenilerin Azerbaycan Türklerine karşı gerçekleştirdikleri silahlı saldırılardan sonra SSCB Yüksek Sovyeti ise 28 Kasım 1989'da bir karar aldı. Dağlık Karabağ'da durumu normalleştirmek için alınan kararlar aslında SSCB'nin bölgedeki varlığını sağlamlaştırmak içindi. Buna göre:

1. Dağlık Karabağ'da ve civar şehirlerinde SSCB sınırı boyunca durumu düzeltmek için gerektiğinde olağanüstü hâl kararı alınsın.
2. Azerbaycan hükümetine bildirilsin ki, ülkenin topraklarındaki durumu normalleştirmek, vatandaşların güvenliğini sağlamak ve kanunları korumak için her türlü tedbir alınsın.
3. SSCB güvenlik birimleri, Azerbaycan'ın ihtiyacı olan her şeyi ülkeye göndersin.
4. SSCB hükümeti, Azerbaycan ve Ermenistan hükümetleri ile bir araya gelerek kaçkın durumuna düşenlerin sosyal ve ekonomik problemlerine en kısa sürede çözüm bulunsun.

"Dağlık Karabağ'ın %80 nüfusunu Ermenilerin oluşturması, 28-29 Şubat tarihlerinde yaşanan Sumgait olayları sonrasında Ermenilerin gelecekleri konusunda endişeye kapılması ve SSCB'nin bu olayı "katliam" olarak nitelmesi, SSCB'nin Dağlık Karabağ'da yaşanan olaylara müdahale ederek gerginliği azaltması, gerginliğin azaltılması açısından önlem alınırken halkın isteklerinin göz önünde bulundurulması, sorunun çözülmesinde adaletli davranılması ve konunun halledilmesi sırasında SSCB ile uzlaşma içinde bulunarak sorunun çözümüne katkı sağlayacaklarına" dair karar kabul edildi. Bu karar ABD'nin Ermeni lehine politikalar takip ettiğinin bir göstergesi niteliğindedir. Çapay Sultanov, *İmparatorluğun Son Darbesi Bakü, 20 Ocak 1990*, Çev. Ali Ekber Aliyev, Kısmet Neşriyat, Bakü 2008, s. 125-126.

¹⁸³ *Azerinform* gazetesinin o dönemdeki yöneticisi Azad Şərifov daha sonraları kaleme aldığı yazısında "Fransa'dan Erivan ve Karabağ'a depremde zarar görenlere yardım adı altında çok sayıda silah taşındı. Ermeni terörcülerine Suriye ve Lübnan'dan gelen ve Fransızca konuşan kişiler talim yaptırıldı" diye yazmıştır. *Bakinskiy Raşoçiy*, 12 Temmuz 1991; Sayılov, *a.g.e.*, s. 36-37.

¹⁸⁴ Ramiz Mehdiyev, *Azərbaycanlılara Qarşı...*, s. 26-27.

¹⁸⁵ Cenevre'de 7 Ağustos 1989'da gerçekleştirilen BM İnsan Hakları komisyonu SSCB yönetimine Dağlık Karabağ'da "bölgede yaşayan çoğunluğun iradesini oluşturmak için" referandum yapılmasını teklif etti. Bundan sonra 17 Ocak 1990'da Avrupa Parlamentosu kararnamesi ile Avrupa Konseyi, Sovyet yönetimine karşı Ermenileri savunmaları ve Ermenistan'a yardım yapmaları çağrısında bulundu. Bir gün sonra ABD, SSCB'den Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması hususunda Ermenilere yardımcı olmasını istedi. Tüm bunlar Ermenileri cesaretlendiren hususlardı. Sultanov, *a.g.e.* s. 126-127.

¹⁸⁶ Ağustos-Aralık 1989 tarihleri arasında Ermeniler, 91 kez Azerbaycan kentlerine girerek halka ateş açmıştı. Bu olaylar sonucunda Azerbaycan'da 52 kişi ölmüş, 166 kişi ise yaralanmıştı. Şakir Yaqubov, *Mən Şahidəm ki.. Qara Yanvar: Əvvəl və Sonra*, Azərbaycan Nəşriyyatı, Bakı 1992, s. 15.

Bu kararlar Azerbaycan SSC Riyaset Heyetinde oy çokluğu olmamasına rağmen kabul edildi.¹⁸⁷ Böylece SSCB Azerbaycan'ı geri dönülmez bir yola soktu. Çünkü SSCB bu kararlarla ülkede olağanüstü hâl ilân edebilme yetkisini aldı. Bundan sonra Azerbaycan hem kendi yönetiminden taviz verdi hem de ülkede baş veren hadiseler hızlı bir şekilde arttı.

Ermenistan ile Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ konusunda ortaya çıkan problemler kısa sürede geri dönülemez bir hâl aldı. Bu dönemde Azerbaycan'ın Komünist Partisi Sekreteri Abdurrahman Vezirov ise olayların baş sorumlularındandı. Çünkü en başından itibaren Azerbaycan'daki durumu düzeltmek için herhangi bir girişimde bulunmadı. Bu durum halkı sinirlendirmekten başka bir işe yaramadı. Vezirov'un ülkenin birçok yerinde gerçekleştirilen mitinglerde defalarca istifası talep edildi. Ancak, Azerbaycan'da 1990 yılı itibariyle yaşanacak olaylar bu isteklerin tam aksi yönündeydi. Ne yönetim istifa etmekte, ne de SSCB bölgedeki söz hakkından vazgeçip askerlerini geri çekmekteydi.

Orta Asya'da, Moldova'da, Ukrayna'da, Tiflis'te, Almatı'da SSCB'ye karşı gerçekleştirilen bağımsızlık mücadelesi ve bunlara karşı gerçekleştirilen ağır müdahalelerin¹⁸⁸ benzer bir tezahürü de Bakü'de meydana geldi. Azerbaycan'da 1980'lerin sonundan itibaren hız kazanan bağımsızlık hareketleri 1990'ların başında zirve noktasına ulaştı. SSCB ise hem bu hareketi bastırmak hem de kendine bağlı diğer milletler de benzer hareketlerin ortaya çıkmasını engellemek için Bakü'yü cezalandırdı.¹⁸⁹ Ama istenen olmadı. 19 Ocak gecesi SSCB'ye bağlı halklara gözdağı vermek için gerçekleştirilse de Azerbaycan'ın bağımsızlığının kapılarını açtı.

Tarihi seyir içinde birbirinin ardılı olan Tiflis, Moldova, Kırım ve Baltık Devletleri'nde gerçekleşen siyasi ayaklanmalara rağmen SSCB, stratejik öneminden dolayı Bakü'yü olayların esas merkezi olarak gördü. Yine de SSCB'nin burada gerçekleştirdiği yıkım gösterdi ki, yüzyıllar boyunca uygulanan "böl ve yönet" siyaseti başarısız oldu. "Tek Sovyet Halkı" anlayışı yerini bağımsız cumhuriyetlere bırakmaya

¹⁸⁷ Məzahir Süleymanzadə, Şakir Yaqubov, *Qara Yanvar Dialogu*, Elm və Təhsil, Bakı 2015, s. 30.

¹⁸⁸ SSCB bütün dünyanın gözü önünde dağılırken KGB'nin alt birimi olan "Vimpel" komandoları karışıklıkların çıktığı Tiflis, Sumgait, Almatı, Kuzey Kafkasya gibi sıcak bölgelere gönderiliyordu. Baltık ülkeleri hariç, çıkan karışıklıklara müdahale etmek için Vimpel görevlendiriliyordu. Bakü'de çıkan olaylar sırasında da Bakü'de bulunan bu komandalar gittikleri bölgelerde sert önlemler alıyordu. Sultanov, *a.g.e.*, s. 191.

¹⁸⁹ Q. Y. Əbdülsəlimzadə, *Nikbin Faciə (Qanlı Yanvar Düşüncələri)*, Bakı 2002, s. 86-87.

başladı.¹⁹⁰ XX. yüzyılın sonlarında Gorbaçov'un SSCB'nin dağılmaması için Azerbaycan'da gerçekleştirdikleri felaketin son hamlesiydi ve başarısız oldu.

2.2. Azerbaycan Halk Cephesinin Kurulması

Gorbaçov'un SSCB liderliğine geldikten sonra ülkede başlattığı perestroyka ve glasnost temelli reformların uygulanmasının birkaç sebebi vardı. Gorbaçov'a göre yeniden yapılanmanın uygulanmasının önemli sebepleri vardı. Ona göre;

“SSCB, haddinden fazla problemle uğraşmak zorundaydı. Bu problemlerin başında sosyal, siyasi ve ekonomik problemler gelmekteydi. Felaket kapıya dayanmaktaydı. Bunun üstesinden gelebilmek içinse “Sosyalist Hukuk Devleti” kurulması gerekliydi. SSCB'ye bağlı bütün sosyalist cumhuriyetlerin ekonomisi, demokrasisi, yaşam tarzı, milli yapısı değişti. Milli uyanışlarını gerçekleştirmeleri yeni beklentileri de beraberinde getirdi. Milletlerin tarihi geçmişi, siyasi bilinçleri ve geçmiş tecrübeleri yeni gereksinimleri de beraberinde getirmiştir. Bu yüzden ülkenin ve milletlerin isteklerinin fazlasıyla karşılanacağı çağdaş bir yapıya ihtiyaç vardı...”¹⁹¹

Gorbaçov'un SSCB'yi bulunduğu durumdan kurtarmak için başlattığı reformlar umulanı vermekten ziyade, SSCB'ye bağlı milletlerin bağımsızlık duygularının açığa çıkmasına sebep oldu. SSCB hızlı bir çöküşe doğru sürüklenirken, Gorbaçov SSCB'ye bağlı milletlerin bağımsızlık isteklerine karşı Rus milletinin üstünlüğünü savunmaya başladı. Öyle ki, Halk Temsilciler Meclisinde gerçekleştirdiği bir konuşma sırasında,

“Unutmayınız ki, biz Ruslar ülkemizde birlikte yaşadığımız milletlere karşı büyük hizmetler gerçekleştirdik. Bu halkların bizim topraklarımızda bizimle birlikte yaşamış olmaları onlar için büyük bir şanstır. Ancak, SSCB'nin parçalanmasına izin vermeyiz. Sovyet yönetiminin söz sahibi Ruslardır ve bu her zaman böyle devam edecektir. Bu durumu değiştirmeye yönelik olarak ortaya çıkan bağımsızlık hareketlerini ve anayasa değişikliklerini her zaman önleyeceğiz...” açıklamasını yaptı.¹⁹²

Ermeni milliyetçiliği, 1988 yılının başlarından itibaren yükseldi. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin merkezi Hankendi'de gerçekleştirdikleri mitingler ve bölgenin

¹⁹⁰ Q. Y. Əbdülsəlimzadə, *a.g.e.*, s. 91.

¹⁹¹ Ahmet Karaca, “Azerbaycan Halk Cephesi Hareketi ve Kaynakları”, *Türk Yurdu*, C. X, s. 31 (377), Ankara (1990), s. 29-30.

¹⁹² Karaca, “a.g.m”, s. 30.

Ermenistan'a bağlanması için Ermeniler arasında başlatılan imza kampanyasıyla sorunun yeniden alevlenmesine sebep oldu.¹⁹³

Bundan sonra bölgedeki Azerbaycan bayrakları kaldırıldı. Kurumların adının yazılı olduğu levhalarda yalnızca Ermenice kullanıldı. Azerbaycan Türkleri görevlerinden uzaklaştırıldı. Azerbaycan karşıtı mitingler ve toplantılar gerçekleştirildi. Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan yönetiminden çıkarılması Ermeniler için milli bir sorun hâlini aldı.¹⁹⁴

Azerbaycan idarecilerinin ülkede yaşanan olaylara karşı kayıtsız ve çözümsüz kalmaları Ermenilerin daha da cesaretlenmelerine sebep oldu. Hankendi'de yoğunlaşan mitingler sonucunda, DKÖB 21 Şubat 1988'de Ermenilerin çoğunlukta olduğu bir komisyon kararı ile Azerbaycan SSC'den ayrılarak Ermenistan SSC'ye bağlandığını ilan etti. Erivan'da bu kararı kutlamak adına birbiri ardına mitingler düzenlenirken, bölgede yaşayan Türkler zorla göç ettirildi.¹⁹⁵

DKÖB'nin Ermenistan'a bağlandığını açıklamasından sonra Ermeniler ile Azerbaycan Türkleri arasındaki gerilim hızla tırmandı. Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasını "Dağlık Karabağ tarihi Azerbaycan toprağıdır, Ermenistan ile birleşemez" diyerek protesto eden Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasında Sumgait olayları¹⁹⁶ yaşandı. Azerbaycan Türklerine karşı uygulanan psikolojik baskı, aşırı güç kullanımı ve Türk halkının Ermenistan coğrafyasından göçe zorlanması¹⁹⁷ Sumgait olaylarının sebebini oluşturdu.¹⁹⁸

¹⁹³ Derviş M. Kılınçkaya, "Azerbaycan Halk Cephesinin Doğuşu ve Azerbaycan'ın Bağımsızlığı Yolundaki Faaliyetleri", *Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan*, Yıldız Matbaası, Ankara 1995, s. 310-311; Hidayet Veli Habiboglu, *Şahidler...20 Yanvar 1990...*, Gençlik, Bakı 1992, s. 15.

¹⁹⁴ Faiq Xasayoglu, "20 Yanvara Gədən Yol", *Azad Azərbaycan*, 19 Yanvar 2005, N: 10, s. 5.

¹⁹⁵ Kılınçkaya, "a.g.m", s. 311.

¹⁹⁶ Sumgait Olayları (Şubat 1988): Azerbaycan ve Ermenistan halkları arasındaki milli problemlerin ilk kurbanı Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türkleri oldu. 1986'da Ermenistan'da yaşanan silahlı olaylardan sonra Azerbaycan Türkleri ilk defa Azerbaycan'a kaçmak zorunda kaldılar. Göç etmek zorunda kalan halkın çoğunluğu ise Sumgait şehrinde yaşıyordu. 19 Ocak 1988'de Erivan'da ilk "AntiTürk" miting gerçekleştirildi. Ermenistan'ın Türklerden temizlenmesi ve Ermenilerin bölgede tek hâkim olması konusunda fikirler ortaya atıldı. Bundan sonra Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türklerine karşı gerçekleştirilen terör olayları daha da arttırıldı. Bu sırada yurt dışında büyük lobisi olan Taşnaklar, yabancı güçleri ülkede yaşanan olayların dini temelli olduğunu ikna etmeye çalışıyordu. Aynı zamanda Ermenistan'daki olaylara hak kazandırmak için büyük etki yaratacak dehşetli bir facia içinde temeller oluşturuluyordu. Bunun için en uygun şehir ise Sumgait idi. Çünkü 1986'dan itibaren yaşadıkları yerlerden göç etmek zorunda kalan Azerbaycan Türklerinin çoğunluğu bu şehirde yerleşti. 28 Şubat da Ermenilerin tahrik eden saldırıları sonucunda başlayıp yaklaşık 3 gün süren olaylar 32 kişinin ölümü ile sonuçlandı. Eldar İsmayılov, Cəmil Həsənov, Tahir Qaffarov, *Azərbaycan Tarixi*, Öyrətmən Neşriyyat, Bakı 1995, s. 311-313.

¹⁹⁷ 1988 yılında Ermenistan halkı Azerbaycan Türklerini SSCB ordularının desteği ile bölgeden silah gücüyle kovdu. Bu durum Azerbaycan'da 1989 yılında başlayan bağımsızlık hareketleri için bir dönüm noktası oldu. Yurtsuz kalan halk Azerbaycan'a geldi. Göçen halkın yaşadıklarına dair anlattıkları Azerbaycan'da zaten var olan huzursuzluğu zirve noktasına çıkardı. Böylece işgalci Ermenistan'a karşı bütün Azerbaycan halkı birleşmeye başladı. Şövkət Xanməmmədova, *20-dən 20-yə*, MBM, Bakı 2010, s. 21.

¹⁹⁸ Nesrin Sarıahmetoglu, "Sumgait Olaylarının Düşündürdükleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 9, Erzurum (1998), s. 182.

Sumgait'te yaşanan kanlı çatışmalar sonucunda Moskova yönetimi bölgede duruma el koydu. Yaşanan bütün gelişmelere rağmen Azerbaycan halkı resmi yöneticilerinin olaylara karşı pasif ve çözüm arayışından uzak tavrından dolayı ülkenin toprak bütünlüğü ve egemenliğini korumak için harekete geçti.¹⁹⁹

SSCB'ye bağlı Baltık Cumhuriyetlerinde 1988 yılında Halk Cepheleri ortaya çıktı. Milli bağımsızlıklarını kazanmak için harekete geçen bu kuruluşlar kısa süre içinde SSCB'ye bağlı ve bağımsızlıklarını kazanmak isteyen bütün halklar için örnek teşkil etti.²⁰⁰ Özellikle Azerbaycan'da yönetici kesimin olaylara karşı umursamaz ve hiçbir çözüm üretmez tavrı Azerbaycan aydınları tarafından hızlı bir şekilde Baltık ülkelerinde görülen halk cepheleri tarzı örgütlenmeyi sağladı.

Azerbaycan aydınları tarafından 1988 yılında Azerbaycan Halk Cephesini kurmak adına bir "Teşebbüs Grubu" oluşturuldu. Aynı dönemde liderliğini Ebulfez Elçibey²⁰¹'in yaptığı "Varlık Grubu" da Azerbaycan'ın geleceği adına aynı gaye için çabalıyordu. Teşebbüs Grubu ile Varlık Grubunun birbirleriyle temas haline geçmesinden hemen sonra gerçekleştirilen toplantıda iki grubun birleşmesiyle Azerbaycan Halk Cephesinin kurulduğu kabul edildi. Ve başkanlığına Ebulfez Elçibey seçildi.²⁰²

Ebulfez Elçibey, hareketin lideri seçildikten sonra yaptığı açıklamada Azerbaycan Halk Cephesinin kuruluş amacını,²⁰³

"Milli Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bayrağında yer alan ay-yıldız ile renkler bizim fikrimizi sembolize etmektedir. Azerbaycan Halk Cephesinin kuruluş amacı da, Azerbaycan Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak ve ülkenin tam hâkimiyetini sağlamak, böylece Milli Azerbaycan Cumhuriyeti'ni yeniden kurmaktır. Azerbaycan Halk cephesi bütün Azerbaycan halkının genel isteğidir..." şeklinde açıkladı.

¹⁹⁹ Kılınçkaya, "a.g.m", s. 312.

²⁰⁰ Hüseyin Adıgüzel, *Türk Dünyasında Demokrasi Hareketleri Özbekistan Birlik Halk Hareketi ve Azerbaycan Halk Cephesi*, İnsan ve Demokrasi Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 167.

²⁰¹ Ebulfez Elçibey (1938-2000): 24 Haziran 1938'de Nahçıvan'ın Halil Yurdu yaylasında dünyaya gelmiştir. Babasının cepheye gittiği 2. Dünya Savaşı'ndan dönmemesi üzerine dayısıyla büyümüştür. 8 yaşında ilk eğitimine Unus Köyünde başlamış daha sonra Ordubad şehrinde devam etmiştir. Başlarda doktor olmak isteyen Ebulfez Elçibey daha sonra Türk tarihini araştırmak amacıyla Şarkiyat eğitimi almıştır. Üniversite eğitiminden sonra Assuan Projesi kapsamında birçok araştırmacı ile birlikte Mısır'a gönderilmiştir. 1965 yılında Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nde Asya ve Afrika Dilleri Tarihi bölümünde yüksek lisans eğitimine başlamıştır. Sonrasında ise aynı üniversitede ders vermeye başlamıştır. Bu dönemde öğrencilerinde milli tarih şuurunun oluşması için çalışmıştır. Bu yüzden KGB'nin dikkatini çekmiştir. 1974 yılında öğrencileri arasında milliyetçi ve anti-Sovyet görüşlerinin propagandasını yapmakla suçlanmış 1975'de tutuklanmıştır. 1976 yılında serbest bırakıldığında faaliyetlerine devam etmiştir. Azerbaycan ile Ermenistan arasında gelişen olaylar sonucunda 1989 yılında Azerbaycan Halk Cephesinin kurulmasına öncülük etmiştir. Bağımsız Azerbaycan'ın 2. Cumhurbaşkanı görevini sürdürmüş, 2000 yılında Ankara'da vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Burcu Özdemir, Tarihçi ve Aydın Kimliği ile Ebulfez Elçibey, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.

²⁰² Kılınçkaya, "a.g.m", s. 314; Adıgüzel, a.g.e, s. 168.

²⁰³ Ahmet Karaca, "a.g.m", s. 31; Nâzım Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993) Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s. 17.

AHC bir halk hareketidir. SSCB’de mücaledeci kişiler olmasaydı bu imparatorluğu yıkmak için harcanan para ve emeğin bir karşılığı olmazdı. Bu mücadeleci ve savaşçı kişilerin başında ise Ebulfez Elçibey gelmekteydi.

Kurulmasından sonra Halk Cephesi özellikle Ermeniler ve Dağlık Karabağ sorununa yöneldi. Cephenin amacı, Ermeniler tarafından yürütülen sahte propagandalara karşı Azerbaycan halkına doğruları göstermek, gerçekleri ortaya çıkarmak, Azerbaycan sınırları dışındaki Türk halkları ile irtibata geçmek ve Azerbaycan devletinin bağımsızlığını sağlamaktı.²⁰⁴

Gorbaçov’un, SSCB’nin dağılmasını önlemek için başlattığı yeniden yapılanmanın bekleneni vermediğini görmesi olayların seyrini değiştirdi. Azerbaycan’da Ermenilerin kışkırtmalarıyla da hız kazanan milliyetçilik hareketleri sonucu halk arasında dayanışma başladı. Tüm bu gelişmelerden rahatsızlık duyan Moskova yönetimi, Ermenilerin “Türk düşmanlığını yeniden canlandırarak Azerbaycan’da ortaya çıkan siyasi gelişmeleri” ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Bu yüzden Karabağ Ermenilerini Türklere karşı hızlı bir şekilde örgütleyerek kışkırtmaya başladı.²⁰⁵

Ermeniler, bundan sonra Moskova yönetiminin de desteğiyle “Türksüz Bir Ermenistan İdealini” gerçekleştirmek için Karabağ’da yaşayan Türkleri erkek, kadın, çocuk, yaşlı, genç demeden öldürmeye başladı.²⁰⁶

Ermenilerin bu saldırgan tutumları karşısında halkın güvenebileceği tek güç Halk Cephesi idi. Bu dönemde yaklaşık olarak 200.000 Türk, Ermenistan’dan Azerbaycan topraklarına zorla göçürüldü. Ermenilerin saldırdığı bölgelerde ise halk saldırılara karşı örgütleniyor gerekli destek ise tüm imkânsızlıklara rağmen Halk Cephesi tarafından sağlanmaya çalışılıyordu.²⁰⁷

Ermeniler ile Azerbaycan Türkleri arasındaki çatışmaların artması Moskova yönetimini tedbir almak zorunda bıraktı. Azerbaycan’da siyasi tansiyon artarken Moskova yönetiminin aldığı, “DKÖB ve Bazı Bölgelerde Olağanüstü Hâl İlân Etme” kararı, bu kararın Bakü ve Gence şehirlerinde de uygulanması istenildiğinde Azerbaycan yönetimi ve halkı tarafından tepkiyle karşılandı.²⁰⁸

²⁰⁴ Adıgüzel, *a.g.e.*, s. 169.

²⁰⁵ Hakan Coşkunslan, “Azerbaycan’ın Bağımsızlık Sürecinde Azerbaycan Halk Cephesi’nin Yeri”, *Türkler*, C. XIX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara (2002), s. 163.

²⁰⁶ Taner Bilgin, *Bir Türk Beyi Ebulfez Elçibey*, Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2016, s. 77.

²⁰⁷ Coşkunslan, “a.g.m”, s. 164.

²⁰⁸ Cafersoy, *a.g.e.*, Ankara 2001, s. 23.

Azerbaycan Halk Cephesi, Moskova yönetimi tarafından alınan bu kararı içişlerine bir karışma olarak kabul edip Azerbaycan Yüksek Sovyeti'ni 20 Ocak 1990 tarihine kadar toplama kararı aldı. Aynı dönemlerde halkın karara tepki olarak Bakü şehrinin giriş ve çıkışlarını kuşatma altına alması üzerine şehirde bulunan Moskova yönetiminin temsilcileri, olağanüstü hâl ilân edilmeyeceğini açıkladı.²⁰⁹

Tüm yaşananlara rağmen SSCB yönetimi, 19 Ocak'ta Bakü'de olağanüstü hâl ilân edilmesi yönünde karar aldı. Bu kararın halka duyurulmaması, 19 Ocak'ı 20 Ocak'a bağlayan gecede SSCB ordusunun Bakü'de kanlı bir hareket gerçekleştirmesine sebep oldu. Kararın Azerbaycan Halk Cephesi temsilcilerine dahi son anda haber verilmesi halkın uyarılmasını geciktirdi. Oysa AHC, halkı herhangi bir olağanüstü hâl durumunda direnilmemesi ve evlerine gitmeleri yönünde uyarıyordu. Çünkü SSCB'ye göre ordunun Bakü'ye girmesinin sebebi, ülkede Komünist Parti'nin yerini alan AHC'yi ortadan kaldırmaktı.²¹⁰

2.3. Azerbaycan Halkının Dağlık Karabağ ve Ermeni Olaylarına Tepkisi ve Mitingler

Azerbaycan halkı en başından beri zoraki bir şekilde ortaya çıkarılan Dağlık Karabağ problemini Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tehdit eden bir durum olarak değerlendirdi. 1989 yılında Dağlık Karabağ'ın özerk hâle getirilmesi bölgenin Azerbaycan yönetiminden çıkarılması demekti.²¹¹ Bu durum Azerbaycan'da büyük protestoların başlamasına sebep oldu. Halk, hem Dağlık Karabağ konusunda SSCB'nin tutumuna hem de Azerbaycan yönetimine karşı tepkisini ortaya koymaya başladı.

Azerbaycan'da 1989 yılının sonlarından itibaren halk ile yönetim arasındaki uçurum artmıştı. Partinin söylediklerini halk, halkın söylediklerini ise parti duymuyordu. Halk, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkilere son verilmesini, Bakü'ye getirilen askerlerin şehirden çıkarılmasını, SSCB yönetiminin Azerbaycan'ın iç işlerine karışmamasını, başta Komünist Partinin Birinci Sekreteri A. Vezirov olmak üzere SSCB Merkez Komitesinin istifasını talep ediyordu.²¹²

²⁰⁹ Coşkunasan, "a.g.m", s. 165; Cafersoy, *a.g.e*, s. 23.

²¹⁰ Cafersoy, *a.g.e*, s. 23-24; Coşkunasan, "a.g.m", s. 165; SSCB, Ocak faciasının günahını AHC'ye yüklemek istedi. Olaylar gerçekleşikten sonra Azerbaycan KP MK liderleri tarafından yapılan açıklamalarda, merkezin yayınladığı yazılı basında AHC'ni suçlu bulan açıklamalar yapıldı. AHC üyelerinden yakalanarak hapis olan bazı kişiler baskı altında televizyona çıkarılarak AHC aleyhi konuşma yapmak zorunda bırakıldı. Böylece Azerbaycan'da demokratik hareketin temsilcisi olan AHC karşıtı propaganda gerçekleştirildi. Sabir Rüstəmxanlı, "And Yerimiz", *Azərbaycan*, 24 Fevral 1990, s. 1.

²¹¹ Ramiz Mehdiyev, *Azərbaycanlılara Qarşı...*, s. 29.

²¹² Kulu Kenkerli, *Ganlı Şənbəyə Gədən Yol*, Azərbaycan Ensiklopediyası Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, Bakı 1997, 5.

Ocak 1990, SSCB, Azerbaycan ve Ermenistan için çatışmaların, kanlı olayların, bağımsızlık mitinglerinin yaşandığı ve Azerbaycan halkının SSCB'ye karşı güvenini tamamen yitirdiği olaylara sahne oldu.

Azerbaycan Türklerinin bağımsızlık isteklerinin artmasıyla dağılma tehlikesi ile karşı karşıya olan SSCB bölgede izlediği politikaları değiştirdi. Azerbaycan halkının SSCB tarafından adı 'Kirovabad' olarak değiştirilen tarihi 'Gence' şehrinin adının şehre yeniden verilmesine dair talepleri kabul edildi.²¹³

Ocak ayının ilk büyük hadisesi ise Nahçıvan'da meydana geldi. Şerur'dan Ordubad'a kadar olan sınır bölgesi ateşe verilmişti.²¹⁴ 31 Aralık 1989'dan, 2 Ocak 1990'a kadar geçen sürede Sovyet-İran sınırında onlarca kilometrelik bir alanda büyük olaylar meydana geldi. Olayların daha da büyümesinden endişe duyan SSCB, sınır boyundaki Sovyet varlığının zarar görmesi üzerine Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komite Sekreteri Kirenko'yu Bakü'ye gönderdi. Azerbaycan KP MK ise Nahçıvan olaylarına müdahale etmek yerine sadece kınama kararı aldı.²¹⁵

Ermenistan'da ve Dağlık Karabağ'da Azerbaycan halkına karşı gerçekleştirilen kıyım Moskova yönetiminin sessiz kalması ve Gorbaçov'un ortaya koyduğu siyasi-ekonomik politikaların başarısız olması Azerbaycan'da "milli bağımsızlık" hareketinin temelini attı. Halk ile SSCB yönetimi arasındaki uçurum gün geçtikçe artmaktaydı.²¹⁶

Nahçıvan'da durumun gerginleşmesi olayların kısa sürede Azerbaycan geneline yayılmasına neden oldu. Aynı dönemde Şuşa, Bakü ve Celilabad'da da yeni olaylar meydana geldi.

Azerbaycan halkının bağımsızlık adına yeni isteklerde bulunup mitingler gerçekleştirmesine rağmen Azerbaycan SSC'nin yöneticilerinin olaylara karşı ilgisiz tavrı halkı mevcut yönetimden uzaklaştırdı. Halkın isteklerine karşı, Azerbaycan SSC'i yönetiminin sorun çıkan bölgelerdeki yöneticileri sıklıkla değiştirmesi ise tepkilerin daha da artmasına sebep oldu.

²¹³ Gence şehrinin tarihi adının şehre yeniden verilmesi için şehir vatandaşlarının ve işçi topluluklarının çok sayıda müracaatları sonucunda Kirovabad şehri halk meclisi vekillerinin aldığı karar sonucunda Azerbaycan SSC Anayasasının 114. maddesinin 8.bendi olarak "Kirovabad şehri Gence şehri" olarak adlandırılın kararı alındı. İsmayıl Vəliyev (Öməroğlu), *Qara Gündəlik 1990-cı İl 20 Yanvar Hadisələri*, "Azərbaycan Ensiklopediyası" Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, Bakı 1997, s. 3.

²¹⁴ 30 Aralık 1989'da, Nahçıvan ile İran arasındaki sınır kaldırıldı. Bu konuda açıklama yapan SSCB Yüksek Sovyeti Halklar Kurulu Başkanı Refik Nişanov: "Nahçıvan ile İran arasındaki sınırın kaldırılmasının, Gorbaçov'un reformu olan Perestroyka'nın ruhuna uygun olduğunu" dile getirdi. Ancak aynı kişi bir ay sonra SSCB'nin Bakü'ye girmesinin sebebini sınır ihlali olarak açıkladı. Sultanov, *a.g.e.*, s. 187-188.

²¹⁵ Kenkerli, *a.g.e.*, s. 5-6.

²¹⁶ Ramiz Mehdiyev, *Azərbaycanlılara Qarşı...*, s. 35-36.

Bakü'nün "barut fıçısı" gibi patlamaya hazır olduğu bu karışık dönemde, Ayaz Niyazi Müttallibov'un da aralarında bulunduğu Azerbaycan'dan bir grup bakan Türkiye'ye geldi. Azerbaycanlı yöneticiler, 5-10 Ocak 1990 tarihinde dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Başbakan Yıldırım Akbulut ve Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ile görüştü. Ancak bu görüşmelerin gerçekleştirilmesi için geç kalınmıştı. Çünkü Bakü'de halkın mitinglerine, gazetelerin iç işlerine müdahale edilmesine karşı ortaya koydukları tepkiler de eklendi.²¹⁷ Olaylar hızla büyüyordu.

Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, Büyük Millet Meclisi'nde gerçekleştirdiği konuşmasında "Bakü'de yaşanan olayları insan hukukuna aykırıdır ve vaziyet öyle bir hâl almıştır ki SSCB Azerbaycan'ı yitirebilir" demiştir.²¹⁸

Ermenistan Yüksek Sovyeti 9 Ocak 1990'da, Dağlık Karabağ Milli Şurasının üyeleri ile 1990 yılının bütçe ve planlarını müzakere etti. Müzakere sonunda Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin sosyal-iktisadi planları Ermenistan Cumhuriyeti'nin faaliyet alanına dâhil edildi. Bu karar Azerbaycan SSC Yüksek Sovyet toplantısında protesto edilerek meselesinin SSCB Yüksek Sovyetine bildirilmesi için bir heyet oluşturuldu. Çünkü bu durum, Dağlık Karabağ'ın resmen olmasa da fiilen Ermenistan topraklarına katılması demekti. Ermenistan, 12 Ocak'ta da Şaumyan rayonu ile Çaykent bölgesinin Dağlık Karabağ'a bağlanması için Ermenistan Yüksek Sovyeti'nde karar alacaktı.²¹⁹ Buna tepki olarak Azerbaycan'da gerçekleşen mitinglerde arttı.

Azerbaycan'da başlayan protestolara karşı "SSCB'nin kuklası" durumundaki yönetim ise onların isteklerinden başka her şeye tepkisiz kalıyordu. Öyle ki, 13-15 Ocak²²⁰ tarihleri arasında Bakü'de yağmaların gerçekleştirilmesi, sınır boylarında meydana gelen gelişmeler zaten var olan olayları arttırmaya yönelikti. Böylece ülkede düzen bozulacak ve "anayasal olarak müdahale" gerçekleştirilebilecekti. Azerbaycan yöneticileri, ülkenin toprak bütünlüğüne karşı gerçekleştirilen saldırılara tedbir almak

²¹⁷ "Sovet Kəndi" gazetesinin redaktörü Asif Kuliyeu'nin işten uzaklaştırılarak yerine bir başkasının getirilmesi gazetelerin iç işlerine müdahale olarak algılandığından 12 Ocak 1990'da *Sovet Kəndi* gazetesi tarafından başlatılan mitinglere diğer gazetelerden de katılım oldu. Vəliyev (Öməroğlu), *a.g.e.*, s. 11.

²¹⁸ Q. Y. Əbdülsəlimzadə, *Nikbin Faciə (Qanlı Yanvar Düşüncələri)*, Bakı 2002, s. 98.

²¹⁹ Habiboglu, *a.g.e.*, s. 16; Sultanov, *a.g.e.*, s. 190; Kenkerli, *a.g.e.*, s. 7-10.

²²⁰ 15 Ocak da Stepanakert'in Kerkicahan kasabasında Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasında olay çıkmış, bir Ermeni ile üç Azerbaycan Türkü'nün evi yanmıştı. Olay yerine gelen itfaiyeler de yayılım ateşine tutularak geri çekilmek zorunda bırakılmıştı. Şakir Yaqubov, *Mən Şahidəm ki.. Qara Yanvar: Əvvəl və Sonra*, Azərbaycan Nəşriyyatı, Bakı 1992, s. 9.

yerine gizliden gizliye ortak oluyordu. Bu sessiz kalış öfkeli halkı yönetimle karşı karşıya getiriyordu.²²¹

Ermeniler yalnızca Dağlık Karabağ'da değil, Lenkeran, Nahçıvan, Gence ve Bakü'de de Azerbaycan Türklerine karşı silahlı saldırılarına devam etmekteydi.²²² Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nde Şaumyan, Hanlar ve Çaykent ilçelerinin Ermenistan ile birlikte Ermenistan'a bağlı şehirler gibi hareket etmeleriyle iki ülke ilişkilerinin daha da gerginleşmesine sebep oldu. Ermeniler bu durumu ne kadar benimsiyorsa Azerbaycan Türkleri ise duruma bir o kadar karşı çıkıyorlardı.²²³

Ermenistan ile Azerbaycan arasında artmaya başlayan sorundan dolayı Ermenistan'ı terk etmek zorunda kalan Azerbaycan Türkleri Bakü'ye geldi. Bu durum Bakü'de yaşayan Ermenileri tedirgin etti. Bu yüzden birçok Ermeni Bakü'yü terk etti. Oysa bugün bile Ermenistan coğrafyasında Azerbaycan Türkleri yaşamazken birçok Ermeni Azerbaycan'da yaşamını sürdürebilmektedir.

Bu olaylardan dolayı Ermenistan'dan göç etmek zorunda kalan A. Seriyev başlarına gelenleri:

“... Orada, Ermenistan'da yaşarken Ermeniler bize saldırdı. Bize, “bu topraklardan çıkıp gidin eğer gitmezseniz hepinizi öldüreceğiz” dediler. Her şeyimizi, evimizi, malımızı bırakarak sınıra kaçtık. Yanımıza çok az şey alabildik. Kalanları ise atmak zorunda kaldık. Yanımda sadece bir kutu armut götürdüm. Bakü'ye böyle geldik...”²²⁴ şeklinde anlatıyordu.

Ermenilerin, Azerbaycan Türklerine karşı saldırıları devam ederken Moskova yönetiminin bu duruma sessiz kalmayı sürdürmesi tepkileri daha da arttırdı. Bakü'de durum gittikçe karışmakta, halk ise “kendi kendini” idare etmekteydi. Ermenistan'dan gelen kaçıklara yardım görevini halk gerçekleştirirken, SSCB, adeta Ermeniler ile Azerbaycan Türklerinin arasını açmak için çabalamaktaydı. Halk Cephesi ise şehirdeki talanın ve Ermenilere karşı gerçekleştirilen saldırıların durdurulması için çabalamaktaydı. Bu dönemde Gorbaçov ise Ermeniler ile Azerbaycan Türkleri arasındaki sorunlarla ilgilenmek yerine Litvanya gezisindeydi.²²⁵

²²¹ Ramiz Mehdiyev, *Azərbaycanlılara Qarşı...*, s. 30-32; Könül Səmədzadə, *Tarixin Qan Yaddaşı*, Bakı 2010, s. 3; Şakir Yaqubov, *Mən Şahidəm ki... Qara Yanvar: Əvvəl və Sonra*, Azərbaycan Nəşriyyatı, Bakı 1992, s. 15.

²²² Ermeniler, 9 Ocak 1990 tarihli kararından sonra 13 Ocak günü ani bir saldırı ile Nahçıvan'ın Kerki Köyünü işgal etti. 14 Ocak günü Ermenistan'da seferberlik ilan edildi. Bu sırada Bakü'de çıkarılan bir kargaşada 50'den fazla kişi öldü. 15 Ocak günü Ermeniler Hanlar'ın Kuşçu Köyüne saldırdı. Sultanov, *a.g.e.*, s. 198.

²²³ Vəliyev (Öməroğlu), *a.g.e.*, s. 12.

²²⁴ Rzayeva, *a.g.e.*, s. 16-17.

²²⁵ Vəliyev (Öməroğlu), *a.g.e.*, s. 12-13; Gorbaçov, bağımsızlık isteklerinin aşırı güçlendiği Baltık ülkelerine giderek bu tutumlarının perestrojkayı ve dolaylı olarak kendi konumunu tehlikeye attığını dile getirdi. Çünkü Litvanya'da

T. YelenaAzerbaycan'daki olumsuz duruma rağmen sessizliğini korumaya devam Azerbaycan KP MK yetkilileri için:

“... Elbette biz Bakülülerdik. Komşularımız ve dostumuz olan Ermenilere yardım ettik. Ordu ise bütün bu olanları kenardan izledi. O zamanlarda bütün bunları Vezirov yaptı dediler. Ben ise onlardan çok uzaktım. Ama o dönem Vezirov lider idi. Bunların hepsini onlar ortaya çıkardı. Moskova'ya acil yardım işareti gönderdiler. Ordu gelsin ve onları kurtarsın. Halktan korkuyorlardı...”²²⁶ dedi.

Ocak ayından itibaren ülkenin genelinde yaşanan mitingler, 15 Ocak 1990'da Ermenilerin, Azerbaycan Türklerinin yaşadığı bölgelere gerçekleştirdiği baskınları arttırmasıyla durum daha da gerginleşti. Ermenistan'dan kovulan kaçkınların Bakü'de yaşayan Ermenilerin evlerini zorla ele geçirmek istemeleriyle olaylar 13-14 Ocak'ta başlamıştı.²²⁷ İki halk arasındaki bu gerginliğe rağmen o günlerde Bakü'de olan SSCB İç İşleri Bakanlığı'na bağlı askerler ise bu durumun önlenmesi için herhangi bir çaba göstermedi.²²⁸

O dönemde gerçekleştirilen mitinglere katılmış olan S. Zalina:

“... Mitingler ile defa başladığında Halk Cephesi henüz yeni yeni ortaya çıkmaya başlamıştı. Halkın içine girdiler ve onlara inanan çok kişi vardı. Ben Azerbaycan dilini bilmediğim halde bu mitinglerin yapıldığı meydanlara gidiyordum. Çünkü halkın inancının bir sınırı yoktu. İlk defa bir meydanda işçiler, aydınlar ve halkın yüksek kesimi bir arada idi. O zamanlarda hepsi birleşmişti. Hepimizin inandığı şey aynı idi. Her şey güzel olacak, öyle yöneticiler gelecek ki her şeyi değiştirip sadece halk için çalışacaklardı. Sonra Halk Cephesinin tercüme edilmiş programını okudum. Hatta söylediklerine inandım. Fakat ben durumu iyi görmüyordum. Ancak içinde bulunduğumuz durumda hepsini unutup yeni bir şeylere inanmaya ihtiyaç vardı. Her şey iyi olacaktı, olması gerektiği gibi. Ama aynı zamanda korku da vardı...”²²⁹ şeklinde düşüncelerini dile getirmiştir.

halk başkent Vilnius'da bağımsızlık gösterileri gerçekleştiriyordu. Yüzbinlerce insan sokağa dökülmüş SSCB'den ayrılmak için mitingler yapıyordu. “Gorbaçov'un Kumar Gezisi”, *Hürriyet*, 12 Ocak 1990, s. 12.

²²⁶ Rzayeva, a.g.e., s. 20.

²²⁷ Aynı tarihlerde Azerbaycan coğrafyasına yönelik saldırılar devam etmekteydi. 14 Ocak 1990'da Azerbaycan'ın kuzeydoğu bölgesinde yaşayan ve etnik azınlık olan Lezgiler ayaklandı. Bu ayaklanmanın amacı Azerbaycan SSC'nden ayrılma istekleriydi. Daha sonraki dönemlerde bu bölgede yapılan araştırmalar sonucunda Ermenilerin ve istihbarat servislerinin olayları yönlendirdiği anlaşıldı. Sultanov, a.g.e., s. 124; 13-14 tarihlerinde ülke genelinde yaşanan yağma ve talanların asıl amacı Azerbaycan hakkında dünya kamuoyunda olumsuz bir imaj yaratmaktır. Böylece Azerbaycan'ın haklı bağımsızlık hareketi haksız olarak tanıtılarak ülkeye giriş meşru hâle getirilmeye çalışıldı. Ramiz Quliyev, Bəşarət Məmmədli “Milli Fəciənin İbrət Dərsləri”, *Respublika*, 19 Yanvar 2002, N: 15, s. 3.

²²⁸ M. A. Qasimova, O.B. Qasimov, *Ağla, Qərənfil, Ağla...*, Victory Mətbəəsi, Bakı 2014, s. 39; Ermenilerin Şaumyan yolu üzerindeki Todan Köyünü kuşatmaları Azerbaycan Türkleri ile çatışmaların başlamasına sebep oldu. 14 Ocakta çıkan olaylarda Ermeniler halka helikopterden ateş açmış, bu olay sonunda ölenler ve yaralananlar olmuştu. İki halk arasındaki olayların kızışması ve iki Azerbaycan vatandaşının Ermeniler tarafından öldürülmesi Bakü'deki kızgın kalabalığı arttırdı. AHC, halkı temkinli olup herhangi bir taşkınlığa sebebiyet vermemeleri için uyarıya çalışsa da başarılı olmadı. Ermenilerin bölgeden göçürülmesi de bu dönemde başladı. AHC, kısıtlı imkânları ile olaylara müdahale etmeye çalıştı ancak başaramadı. Aynı dönemde Bakü'de 11 bin askeri bulunan Sovyet ordusu ise olaylara müdahale etmiyordu. Şehrin her yerinde başlayan çatışmalar kanlı bir hal almaya başlamıştı. SSCB, duruma müdahale etmek için Primakov, Kirenko ve Dogujiyev'i bu dönemde Bakü'ye gönderdi. Kenkerli, a.g.e., s. 10.

²²⁹ Rzayeva, a.g.e., s. 14-15.

M. Regina ise bu olaylara dair düşünlerini:

“... Unutmayın, o dönemde Ermenistan’da tek bir Azerbaycanlı kalmadığı halde hiç kimse için sır değildir ki Azerbaycan’da hâlâ Ermeniler yaşıyor ve yaşamaya devam edecek. Bakü’de yaşayan Ermenilerin hepsini Azerbaycanlıların kendileri kurtardılar. Mesela annemin evinde yaşayan Azerbaycanlı bir kadın, Ermeni komşusunun eşyalarını önce saklamış sonra da bu eşyaları Erivan’a göndermiştir. Birçok Ermeni ailesi şehirden Azerbaycan halkı tarafından güvenle çıkarılmıştı...”²³⁰ şeklinde anlattı.

Bakü’deki gerginlik devam etmekteydi. 15 Ocak’ta İç İşleri Bakanı A. Memmedov’un yaptığı açıklamaya göre, Bakü’de 34 kişi ölmüş, 34 kişi yaralanmış, 176 yağma gerçekleştirilmişti.²³¹

16-19 Ocak tarihleri arasında Kafkasya, Leningrad ve Moskova orduları, Deniz Kuvvetleri ve İçişleri Bakanlığına bağlı askeri birlikler Bakü’nün girişinde beklemekteydi. Bakü limanı ve bu limana çıkan bütün yollar savaş gemileriyle kapatılmıştı. Bakü’de askeri birliklerde görev yapan Azerbaycan Türkü askerlerin ise dışarıya çıkması yasaklanmıştı.²³²

Bakü’de 20 Ocak’a kadar durum giderek gerginleşiyordu. Şehirde mitinglerin ardı arkası kesilmiyor, aksine dalga dalga büyüyordu. Hem hükümet binasının hem de merkezi komite binasının karşısında miting gerçekleştiren halkın istekleri ise aynıydı. Halk, Azerbaycan yöneticilerinin istifası ve Dağlık Karabağ meselesinin bir an önce halledilmesini istiyordu. A. Vezirov ise halkın isteklerini yerine getirmektense SSCB’nin istediklerini yapıyordu. Halkın karşısına çıkmıyor adeta halktan gizleniyordu. Hava soğuk olmasına rağmen 19 Ocak’ta gerçekleştirilen mitingde binlerce kişi vardı. Merkezi komite binasının önünde sanki “insan seli” vardı.²³³ İstekler ise aynıydı.

2.4. Halk Cephesinin Olaylara Karşı Tavrı

Ülke genelinde sıkıntılı günler yaşanırken halkın güvenini kazanan Azerbaycan Halk Cephesi oldu. 1989 yılının sonunda AHC halkın en nüfuzlu teşkilatı haline geldi. Bu yüzden SSCB, AHC’den kurtulmak istiyordu. Çünkü halk, mevcut yönetime olan güvenini tamamen kaybetti ve güvenebileceği alternatifini buldu. En ufak kıvılcımlar bile hâkimiyet organlarına karşı isyana sebep olmaktaydı. Azerbaycan’da ikiye bölünmüşlük söz konusu idi. Bir tarafta halkın güvenini kazanmış AHC, diğer tarafta ise SSCB’nin isteği ile hareket eden Azerbaycan SSC yönetimi vardı.

²³⁰ Rzayeva, *a.g.e.*, s. 17.

²³¹ Vəliyev (Öməroğlu), *a.g.e.*, s. 15.

²³² Sultanov, *a.g.e.*, s. 201.

²³³ Vahid Məhərrəmov, *Qanlı Gecə-Qanlı Tarix*, Hərbi Nəşriyyat, Bakı 2011, s. 10-13.

AHC programında milli sorunlara geniş yer verilmekteydi. AHC kendi faaliyetlerini, “halkların beraberliği, kendi bağımsızlıklarını tayin etme ve milli ihtiyaçların karşılanması” olarak tanımlıyordu. Bunun yanında bölünmüş Azerbaycan problemi de AHC’nin en büyük problemlerindendi. Mevcut Azerbaycan sınırlarının, İran ve SSCB sınırlarının dokunulmazlığı ve iki komşu devletin tutumlarından dolayı bütünlüğü sağlanamıyordu. Bu yüzden sınır sorunları da hızlı bir şekilde çözülmeliydi.²³⁴

Bu karışık dönemde halka yardımı, elinde hiçbir maddi desteği, teknoloji ve silah avantajı, hatta toplanacak bir yeri dahi olmayan Azerbaycan Halk Cephesi yapıyordu. 5 Ocak 1990’da Bakü’de gerçekleştirilen mitingde şehre gelen SSCB yetkililerine halkın istekleri;

“Rusya basınının kitle iletişim araçlarının Azerbaycan’a karşı gerçekleştirdiği düşmanca propagandaya son vermesi, sınır boylarındaki dikenli tellerin alkolikler ve uyuşturucu bağımlıları tarafından söküldüğü haberini tekzip etmesi, sınır düzenlemelerinin sadeleştirilmesi, Güney Azerbaycan ile Kuzey Azerbaycan arasında sosyal-iktisadi işbirliği oluşturulması, Ermenistan’ın 1921 yılında gerçekleştirilen Kars Antlaşmasının şartlarını bozarak işgal ettiği Azerbaycan topraklarını geri vermesi, Meğri rayonundan geçen trenlerin güvenliğinin sağlanması ve tren yollarının yapımının hızlandırılması vb.” şeklinde bildirildi.²³⁵

AHC’nin halk üzerindeki etkisinin farkında olan SSCB, Halk Cephesi’nin etkinliğini azaltmak adına Azerbaycan Türkleri ile Ermenileri birbirlerine karşı kışkırtacak faaliyetlerde bulunmaktaydı. Azerbaycan İlmeler Akademisi’nde gerçekleştirilen Azerbaycan Halk Cephesi Kurultayında Etibar Memmedov SSCB’nin bu kışkırtıcı tavrına karşı, “Moskova’nın Bakü’de Ermeni yağmaları gerçekleştireceğini ve yerli halkın hakimiyet organlarının Halk Cephesi yanında olarak bu yağma ve talanların karşısında durması gerektiğini” ifade etti.²³⁶ Ayrıca SSCB, 19 Ocak 1990 gecesi şehre girişini de AHC’ne müdahale etmek ve etkisini azaltmak olarak açıklamıştı.²³⁷

Azerbaycan bu karışık günleri yaşarken dönemin KP MK liderleri SSCB’den bağımsız karar alma hakkına sahip değildi. Hatta ülkede gerginlik son haddine ulaşmışken Moskova tarafından verilen emirler harfiyen yerine getirildi. Bu yüzden 1990 yılının başlarında KP MK liderleri tamamen gözden düştü. Azerbaycan, 1990

²³⁴ Aydın Balayev, Rasim Mirzə, *20 Yanvar Hadisələri, Sənədlər, Mövqelər, Şərtlər (1990-2000)*, Çarşıoğlu Nəşriyyatı, Bakı 2000, s. 18.

²³⁵ Vəliyev (Öməroğlu), *a.g.e.*, s. 8.

²³⁶ Vəliyev (Öməroğlu), *a.g.e.*, s. 9.

²³⁷ Coşkunaslın, “a.g.m”, s. 165.

yılıının Nisan ayında gerçekleştirilmesi planlanan parlamento seçimlerine hazırlanırken halkın gözdesi Azerbaycan Halk Cephesi idi. Bu durum 20 Ocak da yaşanacak olayların asıl sebeplerinden biriydi.²³⁸

2.5. Azerbaycan’da Olağanüstü Hâl Kararının Alınması ve Tepkiler

Ülke genelinde yaşanan karışıklıklara son vermek adına SSCB’nin aldığı karar durumun daha ağır bir hâl almasına sebep oldu. Gorbaçov başkanlığındaki Sovyet Yüksek Sovyeti’nin 15 Ocak 1990 tarihli “Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyeti ve bir sıra başka rayonlarında olağanüstü hâl ilân edilmesi” hakkındaki kararıyla²³⁹, Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyeti ve ona komşu olan Azerbaycan Cumhuriyeti’nin rayonları ve Ermenistan’ın Gorus rayonu ile sınırlarında olağanüstü hâl ilân edildi. Karara göre, bu rayonlarda huzursuzluk yaratan, provokasyon yapan, memurların vazifelerini yerine getirmelerine engel olanlara 30 gün hapis cezası verilmesi kararlaştırıldı.²⁴⁰

Bu kararın Azerbaycan Cumhuriyeti’nin rızası dışında ilan edilmesinden başka, Sovyet coğrafyası göz önünde bulundurulduğunda karışıklıkların hâkim olduğu Bakü şehrinin Dağlık Karabağ coğrafyası ile herhangi bir sınırdışlığının bulunmadığı açıktır. O yüzden, bu bölgede ilân olunan olağanüstü hâl kararı Bakü şehrini etkileyemezdi. SSCB yöneticileri kararı alırken bu durumu göz ardı etmiştir.

SSCB tarafından alınan bu karar Azerbaycan halkının mevcut yönetime karşı zaten var olan ve uzun süredir devam eden memnuniyetsizliğini arttırdı. Ülke genelindeki huzursuzluk ve SSCB’nin iç işlerine müdahale eden tavrı aynı şekilde Ermenistan’da ve Dağlık Karabağ’da tepkiye sebep oldu.²⁴¹ Bu kararla, ülkedeki bütün mitingler, grevler, yürüyüşler ve toplantılar yasaklandı.

Yasaklara rağmen gerçekleştirilen mitinglerde halk, DKÖC hakkında alınan olağanüstü hâl kararının Azerbaycan’ın bağımsızlık kanuna aykırı olduğunu, ordunun şehre girmemesi gerektiğini, ülkesinde olağanüstü hâl ilân edilmesi kararına karşı

²³⁸ Aydın Balayev, “20 Ocak 1990 Olayların Sebepleri ve Sonuçları”, *İRS Tarih Bilinci*, (2012), s. 6.

²³⁹ Bu karara göre devlet yetkililerine toplantı, yürüyüş, gösteriler ve gerekli görüldüğünde kamu faaliyetlerini yasaklamak, basın-yayın organlarında çıkan haberleri denetlemek, kanuna aykırı işlevi olduğu düşünülen kamu kuruluşlarını kapatmak, grevleri yasaklayarak halkın iş başı yapmasını sağlamak, sokağa çıkma yasağı ilân etmek, gerekli görülürse halkın bir yerden başka bir yere geçirilmesini sağlamak, kararda adı geçen şehirlere giriş ve çıkışları denetlemek, halkın üstünü aramak, kimlik sormak, evlerini aramak vb. bir takım haklar verilmiştir. Bölge halkı sokağa çıkma yasağının ilân edildiği saatlerde gerekli izinleri almadan sokağa çıkmaktan men edilmiştir. Vatandaşların haklarını ve temel ihtiyaçlarını koruma göreve SSCB Silahlı Kuvvetleri ve Güvenlik Komitesine (KGB) verilmiştir. Bilâl N. Şimşir, “Azerbaycan: Kızıl Ordu’nun Azerbaycan’ı İşgali ve Türkiye’nin Tepkisi (Ocak 1990)”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Enstitüsü Atatürk Dergisi*, 1 (1), Erzurum (2012), s. 60-61.

²⁴⁰ M. A. Qasimova, O.B. Qasimov, *a.g.e.*, s. 82; Vəliyev (Öməroğlu), *a.g.e.*, s. 15.

²⁴¹ Vəliyev (Öməroğlu), *a.g.e.*, s. 16.

gelmeyen Azerbaycan yöneticilerinin içine son verilmesini ve Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal eden tutumuna karşı tedbir alınmasını istiyordu.²⁴²

DKC'nde alınan olağanüstü hâl kararına rağmen 17 Ocak'ta Bakü'de ve ülkenin çeşitli yerlerindeki mitingler ara vermeden devam ediyordu. Halk, lider Vezirov'un değiştirilmesini talep ederken SSCB böyle bir yönetici değişikliğinin ancak kendileri istediğinde gerçekleşeceğini söylüyordu.

Bakü ordu komutanı General Sergey Sokolov 18 Ocak günü Etibar Memmedov ile görüşmüş aralarında:

“Biz askeriz ve eğer emir alırsak uygulamak zorundayız. Bakü'de ve diğer bölgelerde yaşananlardan dolayı duruma müdahale etmeyi önerdik. Ancak ordunun şehre girmeyeceğine dair bize söz verdiler. Ama 15 Ocak günü ağır silahlarla donatılmış ordu birliklerinin Bakü'ye doğru ilerlediği duyumunu aldık. 16 Ocağı 17 Ocağa bağlayan gece barikatları temizlemek ve ordunun kolayca geçişini sağlamak için ilk girişimde bulunuldu. Bu yüzden yönetimin istifası için mitingler yapılmaya başlandı. 17 Ocak akşamı Primakov'un konuşması sırasında “ordunun halkı korumak amacıyla şehre girmesi gerektiğini” söylemesi halkı daha da öfkelendirdi...”²⁴³ şeklinde bir konuşma geçmişti.

Dağlık Karabağ'da olağanüstü hâl ilân edilmesinden sonra, bu kararın Azerbaycan SSC'nin bağımsızlığına karşı olduğu görüşünü savunan AHC, 17 Ocak 1990'da Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti'nden şunları talep etti. 20 Ocak 1990'a kadar Azerbaycan SSC olağanüstü toplansın ve şu konular tartışılsın;

- Azerbaycan SSC kanunlarının 6. maddesine göre alınan olağanüstü hâl kararının Azerbaycan topraklarında durdurulması,
- Bu kararın Azerbaycan topraklarını kapsamadığından kararın yürürlükten kaldırılması için önce SSCB Yüksek Sovyeti Riyaset Heyetine müracaat edilmesi, aksi durum ile karşılaşılırsa konunun halledilmesi için SSCB Yüksek Sovyeti'ne başvurulmasına,
- Olağanüstü hâl kararının alınmasına itirazı olmayan heyetin tamamının lağvedilmesi ve yerine halkın güvenine layık yeni bir kurulun seçilmesi,
- Azerbaycan topraklarının herhangi bir parçasını gasp etmeye yönelik hareketlerin ya da bu tarz hareketlere kalkışanların suları için yeni kanun hazırlanması vb.²⁴⁴

²⁴² Yaqubov, *a.g.e.*, s. 5.

²⁴³ Sultanov, *a.g.e.*, s. 209.

²⁴⁴ Balayev, Mirz, *a.g.e.*, s. 59-61.

AHC tarafından yukarıdaki konuları içeren bu çağrıya 19 Ocak 1990 saat 12:00'ye kadar cevap verilmediği takdirde Azerbaycan halkına başvurmak zorunda kalacakları ilan edildi. AHC'nin bu çağrısından hemen sonra Gorbaçov tarafından Bakü'de olağanüstü hâl ilân edilmesi ise manidardı. Bundan sonra AHC'nin yönetime olan güveni tamamen sarsıldı ve bu durum halka bildirildi. Hemen ardından ise Azerbaycan KP MK lideri Vezirov'un istifası talep edildi.²⁴⁵

Olağanüstü hâl kararına rağmen Bakü ve civar şehirlerin halkının mevcut yönetime karşı rahatsızlığı arttı. Bölgedeki SSCB yetkilisi Yevgeny Primakov'un, Halk Cephesine karşı sert tutumu ve Azerbaycan halkının Sovyet Merkez Komite binasının önünde gerçekleştirdiği miting sonunda "Halkı korumak için Bakü'ye Sovyet ordu birliklerinin getirilmesi gerekliliğine" dair yaptığı açıklama halk arasında öfkenin tırmanmasına sebep oldu.²⁴⁶

Aslında Primakov ve Kirenko'nun Bakü'deki faaliyetleri daha çok elçilik karakteri taşıyordu. Bu yüzden onların şehirde kendi başlarına karar alma yetkisi yoktu.²⁴⁷ Zaten halkın tepkisinden birkaç gün sonra Primakov, Kirenko ve M. Memmedov televizyona çıkarak halka ordunun şehre dâhil olmayacağını ilân ederek gerçekleri gizlediler.²⁴⁸

O dönem siyasi büro üyesi olan Aleksandr Yakovlev, "ülkede olağanüstü hâl ilân edilmesi konularının müzakere edilmediğini Gorbaçov'un buna tek başına karar verdiğini" ifade etmiştir.²⁴⁹

Nisan 1997'de Rusya Devlet Duma üyesi Nikolay Rıjkov 20 Ocak 1990'da Erivan'da olduğu dönemde Sovyet askerlerinin Bakü'ye girişinin kendi emri olduğunu söylemiştir. Rıjkov'a göre Gorbaçov tepkilerden dolayı gizlenmiş bu yüzden ordunun giriş emrini kendisi vermiştir.²⁵⁰ Ancak olağanüstü hâl ilân kararının altındaki imzanın Gorbaçov'a ait olması Rıjkov'un açıklamalarının²⁵¹ gerçeği yansıtmadığını göstermektedir.

²⁴⁵ Balayev, Mirzə, *a.g.e.*, s. 61.

²⁴⁶ Vəliyev (Öməroğlu), *a.g.e.*, s. 19.

²⁴⁷ Rahim Əliyev, "Qırx Günün Düşüncələri", *Azərbaycan*, No: 4, 2 Mart 1990, s. 1-4.

²⁴⁸ Məhərrəmov, *a.g.e.*, s. 16-17.

²⁴⁹ M. A. Qasımova, O.B. Qasimov, *a.g.e.*, s. 39.

²⁵⁰ Nazim Mustafa, "Bağıya Qoşunların Yeridilməsinə Mən Əmr Vermişəm", *Dövrən*, 9-11 Sentyabr 1997, N. 16, s. 7.

²⁵¹ Rıjkov, 24 Aralık 1989'da bir Fransız televizyonuna verdiği demeçte "SSCB yönetimi Azerbaycan'ı istikrara kavuşturmak için ordunun yardımına ihtiyaç duyabilir" demişti. Sultanov, *a.g.e.*, s. 187.

O dönemde Savunma Bakanı olan Dmitri Yazov'un Şubat 1992'deki ifadesi²⁵² de Rıjkov'u yalanlar nitelikteydi. Buna göre; 19 Ocakta İç İşleri Bakanı Vadim Bakatin ile birlikte Gorbaçov'un emriyle Bakü'ye gelmişlerdi. Şehrin ağır durumundan dolayı ise olağanüstü hâl ilân edilmesine karar vermişler ve ordunun Bakü'ye girmesini emretmişlerdi.”²⁵³

SSCB'ye bağlı bu görevlilerin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Gorbaçov ülkede olağanüstü hâl ilân etme kararını kendi inisiyatifiyle vermişti. Bu durum ne Azerbaycan SSC'nin rızası alınarak ne de SSCB'ye doğrudan bağlı merkezi organlarda görüşülerek karara bağlanmamıştı.

SSCB Yüksek Sovyeti'nin Başkan Yardımcısı Anatoly Lukyanov ise yaptığı açıklamada, “Bakü'de olağanüstü hâl ilân edilmesiyle ilgili Bakü'den bir yetkili ile görüştüğünü ama kim olduğunu hatırlamadığını” söyledi. Bu açıklamayla, Azerbaycan yönetim organlarının ve halkın durumdan habersiz olmadığının gösterilmek istendiği açıktır. Ancak A. İ. Lukyanov'un açıklamasından sonra Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyet Heyeti'nin eski başkanı olan Elmira Gafarova şu açıklamayı yaptı:

“19 Ocak 1990 saat 15:30'da Lukyanov ile ülkedeki genel durum hakkında konuştuk. Ona telefonda merkezi komite binasının karşısında miting yapıldığını, mitingde hükümetin istifa etmesinin istendiğini söyledim. Lukyanov ise bunun üzerine Bakü'de olağanüstü hâl ilân etmek gerektiğini söyledi. Bu duruma itiraz ettim ve bunun doğru olmayacağını, böyle bir kararın Tiflis'ten daha ağır faciaya sebep olabileceğini ve bu problemi siyasi yolla halletmek gerektiğini söyledim. Ben öyle zannettim ki, Lukyanov benim fikrimi kabul etti ve Azerbaycan Cumhuriyeti rıza göstermeden SSCB kanunlarını bozup olağanüstü hâl ilân etmezler.”²⁵⁴ diye düşünse de bu görüşmeden hemen sonra Bakü'de olağanüstü hâl ilân edildi.

Bakü'de olağanüstü hâl ilân edilmesine Azerbaycan SSC'i tarafından rıza gösterilmediği Azerbaycan'ın eski liderlerinin ifadeleri ile de teyit edilmişti.

Moskova radyosunun haberlerine göre Azerbaycan'daki durum ağırdı. Bakü'de olağanüstü hâl ilan edilmesine rağmen Azerbaycan halkı, gerçekleştirdiği mitinglerde Azerbaycan hükümetinin SSCB'den ayrılması fikrini ortaya attı. SSCB'ye göre ise halkın amacı bir İslam Cumhuriyeti²⁵⁵ kurmaktır. Gorbaçov hem Bakü'de yaşananlara

²⁵² D. Yazov'un Azerbaycan Baş Savcılığına verdiği ifadeye göre; “19 Ocak günü Gorbaçov tarafından çağırılmıştı. Bu sırada yanlarında İç İşleri Bakanı Bakatin de vardı. Gorbaçov o gün Bakü'de çok tehlikeli bir durum olduğunu ve Bakatin ile acilen oraya gitmeleri gerektiğini söylemişti. Aynı gün saat 17:00 sularında Bakü'ye gitmiş ve SSCB Başkanı temsilcileri Y. Primakov ve A. Vezirov ile görüşmüşlerdi. Son gelişmeler sonucunda ülkede olağanüstü hâl ilân edilmesine karar vermişlerdi.” Sultanov, *a.g.e.*, s. 215.

²⁵³ M. A. Qasimova, O.B. Qasimov, *a.g.e.*, s. 47.

²⁵⁴ M. A. Qasimova, O.B. Qasimov, *a.g.e.*, s. 39-40.

²⁵⁵ Habiboğlu, *a.g.e.*, s. 7. SSCB yetkilileri, ordunun şehre sokulmasının sebebini Azerbaycan halkının ülkede İslam Devleti kurmak istemesiyle temellendirmişti. Ancak bu tamamen asılsız bir iddia idi. Məhərrəmov, *a.g.e.*, s. 23;

hem de Celilabad sınırında İran ile iyi ilişkiler kurulmasına karşı sert tedbirler alınacağını duyurdu.²⁵⁶

Hukuki bir dayanağı olmadan Bakü'de olağanüstü hâl ilân edildi ve SSCB orduları şehre girdi. Ordunun hiçbir silahlı mukavemet ile karşılaşmadığı halde ağır silahlar aracılığıyla Azerbaycan halkına karşı gerçekleştirdikleri ise bir katliam halini aldı. Her ne kadar SSCB yönetiminin ve ordunun asıl amacı, Azerbaycan'da hız kazanan halk hareketine darbe vurmak, mevcut SSCB yönetiminin değişmesine engel olmak ise de bu durum sadece Azerbaycan halkının bağımsızlık düşüncelerini güçlendirdi.²⁵⁷

Burada asıl üstünde durulması gereken konu Bakü'de gerçekten olağanüstü hâl ilân edilmesine gerek var mıydı sorusudur. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki problemler tarihi süreç içerisinde hep benzer olmuştur. İki ülke arasındaki problem başlarda siyasi yollardan halledilebilecek boyutlardaydı. Ancak SSCB yönetimi buna yanaşmadı. Bunun yerine iki ülke arasındaki gerginliği kendi çıkarlarına uygun olarak yönetmeyi tercih etti. 20 Ocak 1990 olaylarından önce ise Azerbaycan'da yaşanan olaylar için dışarıdan bir ordu müdahalesine ise gerek yoktu.

O dönemde Azerbaycan'da 4. Ordu, Hazar Donanması, askeri hava kuvvetleri ile çok sayıda askeri birlik vardı. Aynı zamanda, Bakü'de Savunma ve İç İşleri Bakanlıklarının askerleri de olmasına rağmen yine de bölgede talanın önüne geçilememişti.²⁵⁸ Bu durum aynı zamanda SSCB yönetiminin olaylara bakışının da göstergesiydi.²⁵⁹

15 Ocak'ta Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyeti ve sınır köylerinde olağanüstü hâl ilân edilmesi kararı alınmasına rağmen kararda Bakü şehrinin adı geçmiyordu. 19 Ocak'ta da şehirde önceki günlere göre sakin bir ortam vardı.²⁶⁰ Merkezi Komite

Amerika'nın Sesi radyosunun 23:00'da Azerbaycan dilinde gerçekleştirdiği yayınına göre ise İran Hükümeti, Azerbaycan halkının İran hükümeti tarafından silahlandırılması iddiasının doğru olmadığı bildirmekte ve SSCB'den Azerbaycan halkına karşı saldırıların durdurulmasını talep etmekteydi. Bu sırada Gorbaçov televizyon yayını üzerinden "her iki cumhuriyetinde SSCB'nin sözlerine önem vermediğine" dair açıklamasını gerçekleştirmekteydi. Ona göre; SSCB ordusunun bölgeye girmesinin sebebi "hükümetin devrilmek istenmesiydi". Vəliyev (Öməroğlu), *a.g.e.*, s. 24.

²⁵⁶ Vəliyev (Öməroğlu), *a.g.e.*, s. 22.

²⁵⁷ Mehdiyev, *a.g.e.*, s. 49-50.

²⁵⁸ M. A. Qasımov, O.B. Qasımov, *a.g.e.*, s. 35.

²⁵⁹ O dönemde Azerbaycan Devlet Güvenlik Komitesi (KGB) Başkanı olan Vakıf Hüseynov'un ifadesine göre, Bakü'de artan cinayetleri ve kaos ortamını yalnızca Merkezi Hükümet'ten yetkili emniyet güçleri engelleyebilirdi. Oysa olayların başladığı ilk günden itibaren bu kuvvetlerin herhangi bir müdahalede bulunmadılar. O dönemde Bakü'de SSCB İç İşleri Bakanlığı'na bağlı yaklaşık 4000 asker vardı. Ancak olaylara müdahale etmek yerine yalnızca izliyorlardı. Sultanov, *a.g.e.*, s. 202.

²⁶⁰ KGB Başkanı V. Hüseynov, "Merkez büro şehre çıkarma yapacağına dair herhangi bir bilgi vermedi. Ancak bizde KGB'nin telsiz konuşmalarını dinleyebilecek teknolojik donanım var. 19 Ocak günü askerlerin kullandığı telsiz frekanslarında normal günlerin aksine aşırı bir yoğunluk olduğunu tespit ettik. Ordunun şehre girme hazırlığı yaptığı

binasının önünde gerçekleştirilen mitingde halk Vezirov'un istifasını talep ederken herhangi bir müdahaleyi gerektirecek şiddet olayları ise söz konusu değildi. Mitingleri İç İşleri Bakanlığı'na bağlı bir ordu ile dağıtmak mümkündü.²⁶¹

2.6. Televizyon Yayınının Kesilmesi ve Haber Sıkıntısı

Zor günler geçiren Azerbaycan'da radyo, televizyon ve yazılı basında, ülke genelinde yaşanan olaylara dair bilgi sıkıntısı yaşanması ve haberlerin açık bir şekilde verilmemesi durumun daha kötüye gitmesine neden oldu. Halk, haberlerdeki yanlış bilgilerden dolayı Celilabad'da İç İşleri Bakanlığı ve Azerbaycan'ın önde gelen gazetelerinden *Azerinform*'un binaları önünde mitingler gerçekleştirdi. Bu mitinglerin sebebi ise gazetenin halka verdiği yanlış bilgiler ve Bakanlığın bölgelerdeki yöneticileri sık sık değiştirmesiydi.²⁶²

Bakü'de bir fabrikada gerçekleştirilen mitingde Şair Halil Rıza, "televizyonu ve radyoyu ele geçirerek, Ermenilerin işten çıkarılmasını ve yöneticilerin istifasına isterken" halkı isyana çağırdı. Aynı dönemde Azerbaycan televizyon çalışanlarının gerçekleştirdiği mitingde Nemet Penahov, "Azerbaycan mevcut hükümetinin değişmesinin mümkün olduğunu" söyleyerek çalışanları halkla birleşmeye davet etti.²⁶³

Ülkedeki mitingler hız kesmeden devam etmekteydi. Devlet televizyonunun önü insan seliydi. Burada miting gerçekleştiren halk canlı yayına çıkarak ülkeye sesini duyurmak amacındaydı. Azerbaycan yöneticilerine isteklerini bir de buradan dile getirmek istiyorlardı. Ancak istekleri bir sonuç vermiyordu. Çünkü televizyon binasının etrafı polisler tarafından üst düzeyde korunuyordu. Bu kuşatma altında içeri girmeleri mümkün değildi. Halk, televizyon binasına girerek isteklerini sesli dile getirmek istiyordu çünkü kanallar ülkede yaşanan olayların hiçbirini yayınlamıyordu. Yayın akışında yabancı dizi-filmler vardı. Bunları izleyenler ülkede herhangi bir sorun olmadığına inanıyordu. Çünkü akşam haberlerinde bile ülke genelinde yaşananlarla ilgili herhangi bir haber çıkmıyordu. Genellikle Hint filmleri yayınlanıyordu.²⁶⁴

Ocak ayının 19'unda şehirde, merkez televizyonda Halk Cephesi temsilcisi Etibar Memmedov'un konuşması olacağı söylentisi yayılmaya başladı. Bu yüzden

anlaşılmıyordu. Durumu derhâl Elçibey'e bildirdim. Bu benim inisiyatifimdi. Çünkü halkın ordu ile karşı karşıya gelmemesi için önlem alınması gerekiyordu. Ancak artık Halk Cephesi liderleri de kontrolsüzdü. Elçibey'de bir şey yapamadı..." dedi. Sultanov, *a.g.e.*, s. 205.

²⁶¹ M. A. Qasimova, O.B. Qasimov, *a.g.e.*, s. 38.

²⁶² Vəliyev (Öməroğlu), *a.g.e.*, s. 4.

²⁶³ Kenkerli, *a.g.e.*, s. 9.

²⁶⁴ Məhərrəmov, *a.g.e.*, s. 14-15.

herkes televizyon karşısında toplandı. Ancak 19:25 sularında bütün kanalların yayını kesildi. Çünkü Azerbaycan televizyonun merkez enerji ünitesi patlatılmıştı.²⁶⁵

O gece yaşananları televizyon üzerinden takip edemeyen Ş. Asia endişesini:

“... Televizyon göstermiyordu. Ne olduğu hakkında bir fikrimiz yoktu. Kardeşimin kızı Moskova’dan aradı. Neler oluyor dedi. Meğer SSCB televizyonları Azerbaycan’da devlet aleyhine ayaklanma olduğunu söylemiş. Ama biz hiçbir şey bilmiyorduk. Neden yayılım ateşine tutuluyorduk, kimse bilmiyordu...”²⁶⁶ şeklinde ifade etmişti.

Azerbaycan SSC Hükümeti taraftarları 19 Ocak’ta Azerbaycan televizyon binasını patlatıp, bu durumun suçunu miting gerçekleştiren halkın üstüne attı. Amaç ise SSCB ordusunun şehre girişini meşrulaştırma çabalarıydı. Ancak, ülkenin uzun zamandır içinde bulunduğu karışık durumdan dolayı askeri birlikler tarafından korunan televizyonun bir grup aşırı gösterici tarafından bütün ülkedeki yayınları sekteye uğratacak kadar büyük hasara uğratılması ise trajikomikti. Çünkü 17 Ocak 1990’da General M. Kolesnikov’un emirnamesinde harp okulundan 100 kadar asker televizyon merkezini korumak için görevlendirilmişti. Buna rağmen ise 19 Ocak’ta patlama oldu.²⁶⁷

Radyo-televizyon istasyonunun mühendisi Emin Tağıyev o gece istasyon nöbetçisiydi şahit olduklarını:

“19 Ocak gecesi nöbetçi idim. Herkes gittikten sonra 19.27 sularında güçlü bir patlama duyuldu. Hemen arkasından elektrik kesildi. İstasyonun jeneratörü otomatik olarak devreye girdi. O sırada devlet televizyonunun sinyali olmadığını fark ettim. Biraz zaman geçtikten sonra ikinci patlama sesini duydum. İtfaiye ve ambulanslar hızlıca televizyon binasına geldiler...”²⁶⁸ şeklinde anlatmıştır.

Azerbaycan’da 19 Ocak 1990 saat 19:25’te televizyon enerji ünitesinde yaşanan patlamadan dolayı televizyon yayını kesildi. Böyle karışık bir dönemde televizyon yayınının kesilmesi halkta endişeyi daha da arttırdı. Aynı gece Moskova’dan yayın yapan televizyon kanalları Bakü’de ki patlama ile ilgili bilgi vermesinden sonra Azerbaycan savcılığı ve istihbarat teşkilatı araştırma için bölgeye geldi. Ancak televizyonu koruyan askeri birlikler araştırma yapılmasına izin vermedi. SSCB Savunma Bakanlığı görevlisi General A. Ovçinikov’un açıklamasına göre, “televizyondaki patlama Azerbaycan’ın aşırı grupları tarafından” gerçekleştirilmişti. Oysa televizyon enerji blokunu patlatanlar söylendiği gibi aşırı gruplar değil iktidarın

²⁶⁵ Müşfiq Əmirov, Mədəd Coşğun, *20 Yanvar Faciəsi və Rəhbərçilər*, Nurlan, Bakı 2003, s. 35.

²⁶⁶ Rzayeva, *a.g.e.*, s. 33.

²⁶⁷ M. A. Qasimova, O.B. Qasimov, *a.g.e.*, s. 28.

²⁶⁸ Əmirov, Coşğun, *a.g.e.*, s. 79.

kendisi idi.²⁶⁹ Çünkü patlamanın gerçekleştiği gün Halk Cephesi'nden Etibar Memmedov halka seslenecekti.²⁷⁰

Halk, o gece yaşanan olaylar sırasında hiçbir yerden bilgi alamıyordu. Azerbaycan televizyonunun enerji bloku patlatılmış yayınlar kesilmişti. Etrafta neler olduğu konusunda kimsenin bir fikri yoktu. Neler olduğunu öğrenmek isteyen halk sokağa çıkıyordu.

Televizyon yayınının kesilmesinden sonra yakınlarından haber almaya çalışan M. Rahile:

“...Ne haber alması? Televizyon çalışmıyordu. Onlar televizyon merkezinde her neyi ise patlatmışlar. Bile bile yapmışlar ki kimse olaylardan haberdar olmasın. Çok korkuyordum. Her yeri arıyordum ama kimse bir şey bilmiyordu. Herkes oradan buradan duyduklarını birbirine anlatıyordu. Eğer televizyon çalışsaydı ve biri çıkıp halka ordunun şehre geleceğini haber verseydi bu kadar kan dökülmezdi...”²⁷¹ demişti.

Bakü’de her şey sessizliğe büründü. Televizyon çalışmıyor, gazeteler çıkmıyordu. Bakü dünyadan soyutlandı. Televizyon yayını durdu, canlı yayınlar kesildi. Halk sadece radyo dinleyerek ülkede olan bitenden haberdardı.²⁷² Askerlerin televizyon ve radyo binası kuşatması yaklaşık 3 ay sürecekti.

Teleradyo başkanı Bahış Bahışov’un:

“20 Ocak sabahı işe giderken Hacıbeyli sokağında bulunan radyo istasyonunun askerler tarafından kuşatıldığını gördüm. Gençlik Metro su tarafından girişi olan kısım kurşun izleri ile doluydu. Beni radyo istasyonunun başkanı gibi işe salmıyorlardı. Çok zor bir şekilde içeri girebilecek olan gruba dâhil oldum. Askerler, yaklaşık üç ay boyunca radyo istasyonunun arazisinde kalmaya devam etti...”²⁷³ şeklindeki ifadesi bu kuşatmayı doğrudan niteliktedir.

2.7. Ordunun Şehre Girişi ve Olayın Görgü Tanıklarının Anlattıkları

19 Ocak’ı 20 Ocak’a bağlayan gece Bakü’de bir çok insanın korkunç şekilde öldürülmesine neden olan olaylar meydana geldi. Azerbaycan halkını derinden etkileyen ve Sovyetler Birliği’ne olan güvenlerini tamamen sarsan bu olay SSCB

²⁶⁹ Dönemin Azerbaycan Başsavcısı Yardımcısı M. Babayev’in, SSCB Askeri Başsavcısı V. F. Katusyev’e yazdığı mektup Azerbaycan Televizyonunun enerji blokunun KGB tarafından patlatıldığının kanıtı niteliğindedir. Buna göre: “Enerji blokunun patlatılmasının sebebi AHC’nin bir takım görüntü ve söylemlerinin yasadışı yollarla halka gösterilmesi tehlikesidir. KGB’nin 17 Ocak 1990 yılındaki 125/B numaralı tutanağında AHC’nin televizyonu ele geçirmesini önlemek için bir takım tedbirler alınacağı görülmektedir. Bu önlemlerden bir tanesi de enerji blokunun patlatılması ve yayınların kesilmesidir.” Sultanov, *a.g.e.*, s. 246-247.

²⁷⁰ M. A. Qasimova, O.B. Qasimov, *a.g.e.*, s. 27

²⁷¹ Rzayeva, *a.g.e.*, s. 32-33.

²⁷² Məhərrəmov, *a.g.e.*, s. 21.

²⁷³ Əmirov, Coşğun, *a.g.e.*, s. 67.

hükümetinin anayasal düzene ve kanunlara, uluslararası hukuk kurallarına nasıl karşı geldiğinin bir göstergesidir. Şehirde olağanüstü hâl ilân edilmeden önce mevcut yönetimin rızası alınmadı, şehir halkı konu hakkında bilgilendirilmedi. Bu yüzden çok sayıda masum insan olaylar sırasında hayatını kaybetti. Bakü'de 19 Ocak 1990 gecesi yaşananlar SSCB tarihinin en ağır cinayetlerinden biri oldu.

Ocak ayının 19'undan 20'sine geçen gece Bakü'de olağanüstü hâl ilân edilmesi kararından halkın haberdar edilmemesi Kızıl Ordu tarafından şehirde büyük bir katliam gerçekleştirilmesine sebep oldu. Olağanüstü hâl kararının uygulanmasından halka haber verilmesine kadar geçen sürede Kızıl Ordu askerleri şehirde 82 kişiyi öldürdü, 20 kişiyi ise ağır yaraladı. Kararın halka duyurulmasından sonra ise ölenlerin sayısı arttı. Olağanüstü hâl kararının uygulandığı şehirde 168 kişi öldü, 715 kişi yaralandı, 841 kişi ise kanunsuz olarak hapsedildi. Aynı gece, 80 otomobil, 200 ev, yaralılara yardım etmeye çalışan ambulanslar ve itfaiyeler hasar gördü, bu araçlarda çalışan ilk yardım ekipleri ise yaralandı ya da öldürüldü.²⁷⁴

20 Ocak'a kadar parti ve devlet organları tarafından hayata geçirilen tedbirler, planlanmış askeri müdahale ile sonuçlandı. 1989 yılının sonundan itibaren A. Vezirov ile A. Muttalibov imzalarıyla Moskova'ya gönderilen şifreli telgraflar bunların kanıtıdır. Bu telgraflarda Bakü'ye ilave asker ve Sovyet ordularının gönderilmesi talep edildi.²⁷⁵ Bu talep üzerine Bakü'ye askerlerin getirilmesi konusunda çeşitli hazırlıklar yapıldı. Olayların yaşanmasından birkaç gün önce şehrin hastaneleri acil bir şekilde boşaltıldı. Bütün yaralıların yerleştirilebilmesi için hazırlıklar yapıldı. Sovyet ordusu askerleri içinde ailesi Bakü'de yaşayanlar varsa acil olarak şehirden gönderildi. Böylece ordunun şehre sokulabilmesi için uygun ortam yaratıldı.²⁷⁶

²⁷⁴ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, Rəsmi Sənədlər, s. 9. http://files.preslib.az/projects/aggression/m3_az.pdf Erişim Tarihi: [02.08.2018]; Şövqi Bünyatov, *20 Yanvar Hadisəsi və Aprel Döyüşlərinin Milli Ruhumuzun İnkişafındakı Rolü*, "Zərdabi LTD"MMC, Bakı 2017, s. 17; Mehdiyev, *Azərbaycanlılara Qarşı...*, s. 47.

²⁷⁵ Vezirov 20 Ocak'a birkaç gün kala Moskova'ya gönderdiği bir diğer telgrafta: "Eylem yapan serserilerin Sovyetler Birliği ve parti aleyhinde slogan atan, aykırı konuşma yapan liderlerini bir an önce tutuklamalıyız. Bunu yapmak için yeterli yasal gerekçemiz var" diyerek açık bir şekilde SSCB'den ülkeye asker sevk edilmesini talep ediyordu. Sultanov, *a.g.e.*, s. 208; 15 Ocak 1990'da SSCB tarafından DKÖC'nde olağanüstü hâl ilân edilmesine dair karar kabul edildi. Bu karardan hemen sonra SSCB, Azərbaycan SSC Yüksek Sovyeti'ne Bakü ve Gence şehirlerinde ve diğer bazı bölgelerde sıkıyönetim ilân edilmesini teklif etti. SSCB'nin bu teklifinden sonra Vezirov'un gönderdiği telgraflar bölgeye asker sevk edilmesine sebep oldu. *Azərbaycan Tarixi 1941-2002-ci illər*, c. VII, Elm Nəşriyyatı, Bakı 2008, s. 256.

²⁷⁶ Qüdrət Piriyyev, "Moskva Mənə də Qarmaq Atdı", *Xalq Qəzeti*, 19 Yanvar 2000, N:13, s. 2; Məzahir Süleyamanzadə, Şakir Yaqubov, *Qara Yanvar Dialogu*, Elm və Təhsil, Bakı 2015, s. 20; Bakü hastanelerine "gelecek yaralıları için" ek yataklar getiriliyor ve bu çalışmalar aksamaması için sürekli olarak denetleniyordu. Sultanov, *a.g.e.*, s.205.

O dönemde yaşanan karışıklıkların şahidi olan R. Tamilla yaşananları ve olaya dair düşüncelerini;

“... Ben o dönemde Komünist Parti üyesi idim ve her şeyin doğru olduğuna inanıyordum. Fakat o günlerde meydana gelen olaylar çok vahimdi. SSCB yönetimi Azerbaycan’da meydana gelen olaylara müdahale edemiyordu. İki millet arasında çıkan yangının alevlenmesini önlemek yerine öyle şeyler yaptılar ki bu yangın hâlâ sönmedi. Bana öyle geliyor ki, tüm bu yaşananlar hususi olarak meydana getirildi. SSCB, Kafkasya’nın elinden çıkacağını fark etti. Bu yüzden iki halkı birbirine düşürdüler ki onların Moskova’ya karşı birleşmesini engellediler. Bu böyle bir siyasetti. Ben 20 Ocak’tan sonra hiçbir partiye inanmıyorum...”²⁷⁷ sözleriyle anlattı.

Bakü şehrinde gerginlik son haddine ulaşmıştı. Halk hareketinin hızlanması komünist rejim ile çatışmaları başlattı.

Tüm bunlar yaşanırken Nahçıvan 19 Ocak 1990’da “Nahçıvan’daki siyasi-içtimai durumun kötülüğü, toprak bütünlüğünün tehlikede olması, yetkililere gerçekleştirdikleri müracaatların neticesiz kalması, Ermeni saldırılarından dolayı vatandaşların hayati tehlikesinin bulunması ve Kars Antlaşmasına aykırı davranışlarda bulunulması ve Nahçıvan’dan SSCB askerlerinin derhâl çıkarılması sebepleriyle...” bağımsızlığını ilân etti.²⁷⁸

Moskova, Nahçıvan tarafından alınan bu kararı hiçbir şekilde bağışlamadı ve 19 Ocak’ı 20 Ocak’a bağlayan gece Bakü’ye girdi.²⁷⁹

Sovyet ordusu şehre, zırhlı araçlar, tanklar, helikopterler ve otomatik silahları ile girdi. Aynı zamanda savaş gemileri Hazar Denizine demir attı.²⁸⁰ Çok uluslu her imparatorluğa olduğu gibi SSCB’nin de sonu geliyordu. SSCB ise bu dağılmayı geciktirmek için var gücüyle kendi halkıyla mücadele ediyordu.

Rus General Dubinyak, ordunun şehre girişini; şehirde bozulan asayişi yeniden sağlamak ve korumak, kanuna karşı gelen kişilerin ve bu hareketlerin önlenmesi, vatandaşların hayatını korumak, idare ve teşkilatların normal işlemlerini sağlamak olarak açıklıyordu.²⁸¹

²⁷⁷ Rzayeva, *a.g.e.*, s. 12.

²⁷⁸ Vəliyev (Öməroğlu), *a.g.e.*, s. 22.

²⁷⁹ 19 Ocak 1990’da SSCB Yüksek Sovyeti 20 Ocak saat 00:00’dan sonra “Bakü’de olağanüstü hâl ilân edilmesi” hakkında karar verdi. Ancak halkı cezalandırabilmek için olağanüstü hâlin saat kaçta başlayacağı halka bildirilmedi. Aynı anda AHC, ordunun herhangi bir müdahalesi durumunda halkın derhâl geri çekilmesi gerektiğine dair karar aldı. Ancak SSCB yandaşları halka, “silah ve yardım” geleceği çağrısında bulundu. Bu yüzden 19 Ocak’ı 20 Ocak’a bağlayan gece Bakü’de büyük bir felaket yaşandı. Halka haber ise iş işten geçtikten sonra verildi. Karar 20 Ocak 1990 sabah saat 07:00’da ilân edildi. *Azərbaycan Tarixi 1941-2002-ci illər*, c. VII, Elm Nəşriyyatı, Bakı 2008, s. 257-258.

²⁸⁰ Q. Y. Əbdülsəlimzadə, *Nikbin Faciə...*, s. 18.

²⁸¹ M. A. Qasimova, O.B. Qasimov, *a.g.e.*, s. 4.

O gece yaşanan olaylara şahit olan A. Leyla'nın ifadesinde:

“...Olaylar başladığı sırada bir süre sonra bunların hepsi geçecek, herkes sakinleşecek ve her şey yerini bulacak diye düşünüyordum. Fakat olaylar çığ gibi büyüyordu. Bizim olayları çözeceğine umut ettiğimi SSCB ise hususi olarak iki halkı birbirine düşürüyordu. Halklar arasına husumet sokmak, onları birbirine düşürmek olmaz. Ama SSCB bunu yapıyordu. Bütün bunlar bilinçli gerçekleştirilmişti. SSCB bölgedeki hâkimiyetini kaybedeceğini anladığı anda halkı birbirine karşı kışkırttı. Karabağ'da başlayan olaylar halka halka bütün ülkeye yayıldı...”²⁸² dedi.

SSCB tarafından Bakü'ye asker sevk edilmesi, sözde halkın huzurunu bozanlara karşı Azerbaycan halkının menfaatlerini korumak ve hükümete karşı gerçekleştirilmesi planlanan darbeyi bertaraf etmekte. Ancak ordunun suçsuz halka karşı gerçekleştirdiği kıyım ordunun şehre giriş amacıyla çalışmaktaydı.

Şehirde olağanüstü hâl ilân edilmesinden sonra Bakü'de ve 11 rayonunda²⁸³ askeri hava sahaları oluşturuldu ve bunlara herhangi bir tehlike durumunda “asayiş korumak” adına silah kullanma yetkisi verildi. Ancak bu durum halkın aleyhine işliyordu. Sovyet ordusunun Bakü'ye girişi bir düşman ordusu gibiydi. Tıpkı, SSCB'nin Macaristan'da, Çekoslovakya ve Afganistan'daki hareketi gibi. Sovyet ordusu, halka karşı çok acımasız davranarak önüne çıkan bütün engelleri dağıttı. SSCB ordusu, bu müdahale sırasında, eziyetli ölümlere sebebiyet verdiği için insanlara karşı kullanılmaması gereken 5.45 milimetrelik toplar kullandı. Ölenler arasında sadece Azerbaycan Türkleri değil, Rus, Yahudi, Tatar, Çeçen, Gürcü ve diğer milletlerden kadın, yaşlı ve çocuklar da vardı.²⁸⁴

Azerbaycan'a giren SSCB ordusu, günahsız insanları yakın mesafeden top ateşine tutmuş, tanklar ise önlerine çıkan insanların üzerinden geçmişti. Katliamlar gerçekleştirilirken insanlara karşı kullanılması yasak olan 5.45 kalibrelik toplardan istifade edilmişti. SSCB ordusunun Bakü'ye girişine “darbe” adı verilmişti. Bu girişime liderlik eden Sovyet Savunma Bakanlığı ordu generali D. Yazov,²⁸⁵ kendisine bağlı askerlerin yaptığı işleri ve işledikleri cinayetleri “onlar ortaya çıkabilecek ağır bir facianın, ölecek binlerce insanın önünde engel oldular” şeklinde bir savunmayla geçiştirmişti.²⁸⁶

19 Ocak'ı 20 Ocak'a bağlayan gece Sovyet ordusu tarafından halka çok ağır bir saldırı gerçekleştirildi. Bu saldırı Azerbaycan halkının bütününe derinden sarsmıştı.

²⁸² Rzayeva, *a.g.e.*, s. 32.

²⁸³ Rayon: Azerbaycan'da şehir merkezleri dışında kalan merkezlere verilen isim, ilçe.

²⁸⁴ M. A. Qasimova, O.B. Qasimov, *a.g.e.*, s. 3-4; Habiboğlu, *a.g.e.*, s. 51.

²⁸⁵ D. Yazov, Azerbaycan'da yaşanan 20 Ocak 1990 olayları sonrası mareşal rütbesine yükseltildi.

²⁸⁶ M. A. Qasimova, O.B. Qasimov, *a.g.e.*, s. 46.

Şehrin sakinlerine olağanüstü hâlin ilân edileceği önceden haber verilmedi. Olaylar başladıktan yedi saat sonra askeri yetkililer tarafından halka ancak bilgi verildi. 19 Ocak gecesi yaşanan olaylara Sovyet İttifakı'nın kara, deniz, hava birlikleri ile Sovyet Milli Güvenlik Komitesi ve İç İşleri Bakanlığı'nın özel birlikleri de katıldı. Bu askeri birlikler, evleri ve hastaneleri ateşe tutmuş, yanlarından geçen ya da yolda duran araçların üzerinden tanklarla geçmiş, yaralı insanlara bile ateş ederek öldürmüştür.²⁸⁷

Azerbaycan halkı ordunun şehre yaklaşmasından rahatsızdı. Bu yüzden şehrin giriş çıkış yollarına barikatlar kuruldu.²⁸⁸ Tam donanımlı askerlerin barikatlar karşısında izin isteyerek şehre gireceklerini düşünüyorlardı. Çünkü kendi ülkelerinin askerleri onlara kurşun atmazdı. Beklenen olmadı. Sovyet ordusu şehre silahları ve kurşun sesleri ile dâhil oldu.²⁸⁹

Halkın kurduğu barikatlardan birinde bulunan Aziz yaşadıklarını:

“... O gece Lökbatan civarında kurulan barikatlardan birindeydim. Sovyet askerlerini şehre sokmamaya çalışacaktık. Gece yarısını bir hayli geçmişti ki zırhlı araçlar bize yaklaşmaya başladı. Sanıyorduk ki yanımıza gelecekler, bizimle tanışıp sohbet edecekler. Gecenin bu saatinde neden burada olduğumuzu soracaklar. Ancak tank bize yaklaştığı sırada birden ateş açıldı. Şaşırp kalmıştık. Ne yapacağımızı bilmiyorduk. Kaçmaya başladık. Aramızda yarananlar oldu. Biz kaçtıkça askerler peşimizden geliyordu. Arkamızdan yaylım ateşi açıyorlardı. Sanki bizi öldürmek zorundaydılar...”²⁹⁰ şeklinde anlatmıştı.

Azerbaycan halkı, SSCB'den ayrılmak ve ordunun şehre girişini engellemek için şehrin girişine barikatlar kurdu. Kamyon ve otobüslerle şehre giriş yollarını kesti. SSCB tankları ise barikatları yıktı, otobüs ve kamyonları altına aldı ve gerisindeki insanları ezdi. Halk ise kendini savunmak için tanklara taş ve sopalarla saldırdı. SSCB bölgeye ilave asker gönderme kararı aldığı sırada Stavrapol ve Krasnodar'da kadınların yürüyüş yapması kararın değiştirilmesine sebep oldu.²⁹¹

Olayların farkına varamayan birçok insan tankların karşısına oturuyor ya da yere uzanıyordu. Bu sayede ordu müdahalesini durdurabileceğini uman halk büyük bir katliama uğruyordu. Halk, kendi ordumuz bizi ezip geçmez derken yanıldıklarını fark ediyordu. En kanlı olaylar ise Salyan'da ve bugünkü 20 Yanvar meydanında yaşandı.

²⁸⁷ Sayılov, *a.g.e.*, s. 33-34.

²⁸⁸ Halk, 1988 yılında Ermenistan'a karşı gerçekleştirilen mitinglerden sonra yine bir aradaydı. Bakü'yü Rus ordusundan korumak ve şehrin yeniden işgal edilmesine dair endişe halkı birleştirdi. MK binası karşısındaki alan insanlarla dolup taşı. Şehrin giriş-çıkış kapıları ile Rus ordusunun geçebileceği genişlikteki yollar arabalarla ve metal eşyalarla kapatıldı. Şehri korumak için toplanan halkın elinde bunlardan başka hiçbir savunma aleti yoktu. Söhbət Səfərli, “Bayraqlar Sırasında Bayrağımız Dalğalanırsa”, *Azərbaycan*, 18 Yanvar 1996, N: 12, s. 1-2.

²⁸⁹ Məhərrəmov, *a.g.e.*, s. 14.

²⁹⁰ *a.g.e.*, s. 18-19.

²⁹¹ Vəliyev (Öməroğlu), *a.g.e.*, s. 23.

Bakü'de olağanüstü hâl ilân edildiği andan itibaren sokaklar, zırhlı arabalar, tanklar ve Kızıl Ordu askerleri ile doldu. Radyo ve televizyon haber yapamıyor, gazeteler çıkmıyordu. Bakü halkı ise olanlardan dolayı şaşkınlık içindeydi. Halk, kanlar içinde, Bakü ise dünyadan kopmuş vaziyette idi.²⁹²

Ülkede yaşanan olaylardan dolayı son zamanlarda yollardaki arabalar azalmıştı. Çok kişi şehre gitmek için arabasını değil kamu taşıtlarını kullanmaktaydı. 19 Ocak gecesi tahminen gece 03:00 sularında büyük bir gürültü duyuldu. Evlerinin ışıklarını yakmadan pencereden bakanlar gördüklerine inanamadı. Yol kenarında onlarca tank ve silahlı asker birbiri ardınca diziliydi. Bu tanklar şehre halkın kurduğu barikatları aşarak gelmişti.²⁹³

Namık Kasımov o gece şahit olduklarını:

“O gece iş arkadaşlarımla birlikte Badamdar Kasabası yakınında halk arasında Kurt Kapısı olarak bilinen yerde bekliyorduk. Hava soğuk olmasına rağmen burada çok kişi toplanmıştı. Hiç kimsenin yerinden kıpırdamak gibi bir fikri yoktu. Büyük bir ateş yakıp etrafında bizi rahatsız eden meseleleri konuşuyorduk. Ermeni meselesinden Karabağ'a kadar yaşananları konuşurken Sovyet ordusunun şehre gireceği haberi geldi. Amacımız orduyu şehre sokmamaktı. Doğru, elimizde silah yoktu. Ama şehrin giriş yollarına bir hayli demir ve tahta yığarak barikat kurmuştuk. Böylece orduyu Bakü'ye sokmayacağımızı düşünüyorduk. Gece saat 03:00 sularında yanımıza gelenler artık burada durmamızın bir anlamı olmadığını ordunun şehre girdiğini haber verdi. Oradaki arkadaşlarımıza yardım etmek için hemen yola çıktık. Bakü Devlet Üniversitesi tarafına geldiğimizde tanklarla karşılaştık. Onlarda bizim yanımıza doğru geliyordu. Bize ateş etmediler ancak yolumuzu değiştirmek zorunda bıraktılar. Dönüş yolunda karşılaştığımız askerler ise göz açıp kapayıncaya kadar otobüsümüzü kuşatma altına aldı. Bize “savaşçılar” diye bağırıyorlardı. Eli silahlı üç asker otobüsten inmemizi söyledi. Bizi yüzükoyun asfalta yatırıp üstümüzü aradılar. Onlar gibi silahlı olduğumuzu düşünüyorlardı. Bir ara beni başımdaki şapkadan dolayı Afkan zannedip küfretmeye başladılar. Aynı şekilde karşılık verdiğimde beni silahlarının süngüsü ile dövdüler. Bu darbelerden dolayı başımdan ağır şekilde yaralandım...”²⁹⁴ şeklinde ifade etti.

Ordunun kurşunlarının sesi “11. Kızıl Ordu” meydanı tarafından geliyordu. Askerlerin attığı fişeklerin ışığı görünüyordu. Biraz daha dikkatli bakıldığında ordunun adım adım şehre geldiği anlaşıyordu. Kızıl Ordu'nun zırhlı tankları Karl Marks Caddesine girdi. O gece Kızıl Ordu, evlerinin balkonlarından meraklı gözlerle kendilerine bakıp ne olup bittiğini anlamaya çalışan halka dahi ateş etti.²⁹⁵

²⁹² Süleymanzadə, a.g.e., s. 3-4.

²⁹³ Məhərrəmov, a.g.e., s. 16.

²⁹⁴ Məhərrəmov, a.g.e., s. 39-41.

²⁹⁵ Hacı Niftali Şıxlar, *Dünyamızın 20 Yanvar Faciəsi*, Mütəllim Neşriyyatı, Bakı 2010, s. 5-6.

SSCB ordusunun “kendi halkına” ateş açmayacağını düşünen İ. İrade:

“...Refike bana bağıyordu. İrade! Tanklar, ateş ediyorlar! diyordu. Ben de onu sakinleştirmeye çalışıyordum. Bunlar boş kurşunlardır, hiçbir zaman halka ateş etmezler diyordum. O ise daha çok bağıyordu. Halka ateş açıyorlar, orada adamlar yerlere yığılıyorlar. Ben hâlâ onlar tank geçip gidemesin diye yiyorlardır, olamaz diyordum. O tanklar insanları eziyor diye bağıırken ben ordumuz bize ateş açmaz diyordum. Ben hâlâ inanamıyordum...”²⁹⁶ yaşadığı şoku böyle dile getirmişti.

Sovyet askerleri yalnızca halka değil, insanların yaşadığı binaların duvarlarına, yol kenarında park etmiş arabalara da ateş açmıştı. Tiflis Caddesi üzerinde ilerleyen tanklar buradaki araçları ezmiş karşısına çıkan insanları öldürmüştü. SSCB, Azerbaycan’da ortaya çıkan bağımsızlık hareketini bastırmak, halkı korkutmak istiyordu. Ancak bu artık mümkün olmayacaktı.²⁹⁷

Yazov’un söylediğine göre; General Aleksander Lebed’in birliği 19 Ocak’ı 20 Ocak’a bağlayan gece saat 22:00’de askeri havaalanından çıkıp Bakü şehrine doğru gelirken karşısına çıkan bütün canlılara ateş etmişti. İlk kayıp ise, 22:05’de Fuad Mövlülov oldu. Saat 22:00-00:00 arası SSCB askerleri tarafından açılan ateşler neticesinde A. Asadullayev, K. Memmedov, V. Mirzeyev, V. Tokarev, R. Rüstemov, Z. Aliyev, Y. Meeroviç, E. Mireyev, S. Eşrefov, N. Yakubov ve C. Hanmemmedov öldürüldü. İşlediği cinayetler sonrasında ise General A. Lebed’e 17 Şubat 1990’da general rütbesi verilmişti.²⁹⁸

Ocak 1990’da Bakü’de SSCB ordusunun şehre girebilmesi bütün gerekli ortam yaratılmıştı. Şehre giren askerlere psikolojik olarak baskı yapılmıştı. Ordunun şehre girmesinin sebebi Azerbaycan halkının burada yaşayan Rusları katletmesi olarak gösterilmiştir. Rus halkının korunması için ordunun şehre girmesinin gerekli olduğu söylenmiştir. Halkın silahlı olduğu ve orduyu ateş açarak karşılayacağı iddia edilmiştir. O geceye dair daha sonraları alınan ifadelere göre ise Rus askerleri arasında Ermeni halkının ajanları da vardı.²⁹⁹

Rus ordusunda tanıdığı olan K. Zeynep:

“...Eşimin kardeşi o yıllarda Azerbaycan’da askeri hizmetteydi. 20 Ocak öncesinde onları buraya getirerek Salyan Kışlasına yerleştirdiler. Anlattığına göre siyasi kişiler onları bir yere toplayıp onlarla sohbet ediyordu. Saatlerce Bakü’de teröristler olduğunu ve şehrin kuşatıldığını anlatıyorlardı. Onlar Rusları ve kendileri ile

²⁹⁶ Rzayeva, *a.g.e.*, s. 40.

²⁹⁷ Məhərrəmov, *a.g.e.*, s. 20-21.

²⁹⁸ M. A. Qasimova, O.B. Qasimov, *a.g.e.*, s. 49.

²⁹⁹ Rzayeva, *a.g.e.*, s. 25.

anlaşamayan herkesi öldürüyorlardı. Askerlerin çoğu ise özellikle Afganistan’da bulunmuş olanlar bunu kabul etmiyorlardı. Şehirde kadınların olduğunu ve yerli ahaliye ateş edemeyeceklerini söylüyorlardı. Böyle durumlarda bu kişilerle ayrıca konuşulur söylenenleri kabul etmeyenler ise saatlerce alıkoyularak, dinlemelerine dahi izin vermayerek cezalandırıyorlardı. Aynı zamanda bütün gün boyunca eğer onlar ateş açmazlarsa Bakü halkının onları öldüreceğini anlatıyorlardı. Askerler ise şehirden taşraya geçtikleri sırada halkın silahsız olduğunu gördü. Komutanlarına halkın silahsız olduğu ve bu yüzden ateş açamayacaklarını söylediklerinde ise 10 gün süreyle alıkoyularak cezalandırılmışlardı. Askerlere hareket eden ne varsa ateş etmeleri emrediliyordu. Çoğu asker korkuyordu. Orada kadınlar var, onlara nasıl kurşun sıkarsız dediklerinde onlar kadın değil teröristtir, katildir diyorlardı...”³⁰⁰ SSCB tarafından askerlere yapılan psikolojik baskıyı yakınından duyduğu şekilde aktarmıştı.

Gece saat 00:00’dan sonra Bakü’de çatışmalar başladı. Kirov (şimdiki Mehmed Emin Resulzade) kasabasından Lenin Caddesine (şimdiki Azatlık Meydanı) 500’den fazla asker sevk edildi. Silahlı çatışmaların yanında top ateşleri de duyuluyordu. SSCB tarafından bölgede karışıklık yaratmak için Rostov³⁰¹ başta olmak üzere Rusya’nın çeşitli bölgelerinden askerler bölgeye sevk edildi³⁰². Çünkü her ne kadar Dağlık Karabağ meselesi sürekli devam etse de Bakü’de Ermeniler rahatça yaşıyorlardı. Ancak bu andan itibaren, Azerbaycan radyosunda verilen haberlere göre Ermeniler, Nahçıvan’a giden yolu ve Ermenistan’a ait Megri bölgesinden geçen trenlerin yolunu kesmeye başladı.³⁰³

20 Ocak gecesi yaşananlara şahit olan M. Regina gördüklerini:

“... O gece tanklardan nasıl ateş açtıklarını ben gördüm. Hatta tanklardan birinde kadın olduğunu gözümle gördüm. Benim düşüncem bunlar askerlere yol gösteren Bakü Ermenileri idi. Tankların üzerinde olan çocukları suçlayamam çünkü onlar emir aldıklarına yemin ediyorlar...”³⁰⁴ şeklinde anlattı.

Rus ordusu önüne gelen her şeyi, herkesi ezip geçiyordu. O gece “Ben Rusum, beni vurmayın!” diye bağırان İvan Prohorov ya da gözleri görmeyen ve evine gitmeye

³⁰⁰ Rzayeva, *a.g.e.*, s. 28-29.

³⁰¹ 16 Ocak 1990’da Gorbaçov’un emriyle Stavropol, Krasnodor ve Rostov bölgelerinden çok sayıda asker ve yedek subay Bakü’ye gönderildi. Bunların arasında çok sayıda Ermeni olduğu ise görgü tanıkları tarafından anlatılmaktadır. Sultanov, *a.g.e.*, s. 249.

³⁰² O gece Bakü’ye sevk edilen askerler arasında Rusya’nın özel tim askerleri de vardı. Gazeteci Oksana Gutsaluk aktarıyor:

“Daha önce de belirttiğimiz gibi 19 Ocak gecesi Bakü’ye giren askerler arasında özel tim de vardı. O dönemde bu time liderlik yapmış olan Yuri Voronov, Bakü’de bulundukları sırada aldığı emirleri anlatıyor, Özel timimiz Bakü’ye giriş emrini Askeri İstihbarat Servisi’nden 18 Ocak 1990 günü aldı. Birkaç gün içinde yaklaşık 500 kişilik bir ekip toplandı. Bu ekibin geçimini yaklaşık 1 ay sağlayabilecek mühimmat ve gıda verildi. Bunların dışında yaklaşık 40 uçak emrimize verildi. Görevimiz ise Bakü’deki sivillerin ellerindeki silahları toplamak ve şehirde asayişi yeniden sağlamaktı. Bize bunun haricinde herhangi bir bilgi vermediler.” dedi.” Sultanov, *a.g.e.*, s. 223.

³⁰³ Vəliyev (Öməroğlu), *a.g.e.*, s. 22-23.

³⁰⁴ Rzayeva, *a.g.e.*, s. 25.

çalışan Yefimiçev Boris Vasilyeviç de askerlerin ateşi altında kalmıştı. Ruslar, Rus halkına da ateş ediyordu.³⁰⁵

Azerbaycan Azatlık radyosunda Fuad Ağayev, Mehdi Memmedov ve Yusif Samedoğlu olaylar hakkında yorum yaptıkları sırada, Halk Cephesi idare heyeti üyesi Becan Ferzeliyev'in eşi Zemine Hanım, çocuklar, yaşlılar ve kadınların öldürüldüğünü bildirdi. Aynı anda radyoda 20 Ocak saat 00:20'de başlayan çatışmanın sesleri verildi.³⁰⁶

Rus haber kaynağı *İzvestiya* gazetesinin haberine göre, Azerbaycan halkı SSCB ordusuna ateş açmıştı. Ancak ordudaki askerler, şehrin girişinde barikat kuran halktan başka olayları evlerinin balkonundan takip eden halka dahi ateş etmişti.³⁰⁷

M. Regina, SSCB ordusunun halka ateş açtığını fark ettikten sonra 4 gün boyunca yürüyememiş yaşadıklarını:

"...Sokaklardan nasıl vahim bir hadisenin geldiği hissediliyordu. Sokaklarda lambalar yanmıyordu, her yer karanlıktı. Pencerelelerden halkın aralıksız sesi geliyordu. Bu sesi bastıran ise bir anda başlayan yaylın ateşi oldu. Balkona çıktım. Gördüm ki burada yalnız değilim herkes balkonda. Hiçbirimiz Sovyet şehri Bakü'nün yine Sovyet askerleri tarafından ateş altına alındığına inanamıyorduk. Bunu aklımız almıyordu. Ancak kurşunları görünce fark ettim ki bize boş silahlarla değil doluları ile ateş ediyorlardı. Gördüklerimden sonra ayaklarım tutuldu, 4 gün boyunca gezemedim..." sözleri ile ifade etmişti.

O geceyi evinde geçirmesine rağmen tankların şehre girişine şahit olan K. Nuriye:

"... o gece daha yatmamıştım. Kapı çaldı, baktım kardeşim geldi. Ne oluyor diye sordum, tanklar geliyor dedi. İnanmadım. Hangi tanklar, belki traktör sesidir bunlar dedim. Çünkü bizim sokaklarımızdan sık sık traktörler geçiyordu. Hayır, bunlar tank dedi. O erkekti, daha iyi bilirdi orduda görev almıştı. Gürültü daha çok Moskova Caddesi tarafından geliyordu. Ses git gide artıyor ve büyüyordu. Balkona çıktım. Bir süre sonra bizim sokağa döndüler. Attıkları kurşunların ışıklarını görebiliyordum. İnsanlar bağırıyordu: eğilin, yere yatın..." sözleriyle yaşadığı korkuyu dile getirmişti.

Askerler o gece rastgele belirli yerlerde toplanmış, metroya giden ya da otobüs bekleyen halka da ateş açmıştı. Mezhahir Kelami'nin ifadesi de bu durumu destekler niteliktedir:

"Gençlik Metrosunun yakınlarında bekliyorduk. Aniden burada bekleyenlere ateş ettiler. Hepimizi kana buladılar. Sonra da utanmadan anons ettiler: "Dağılın! Yoksa ateş edeceğiz.." demişti.³⁰⁸

³⁰⁵ Şıxlar, *a.g.e.*, s. 19.

³⁰⁶ Vəliyev (Öməroğlu), *a.g.e.*, s. 23.

³⁰⁷ Rzayeva, *a.g.e.*, s. 36-39.

Ambulans hekimi olan Z.A. Sultanova o gece yaşadıklarını:

“Biz çağırılmayı beklemeden yola çıktık. Diğer ambulanslarda Salyan yakınlarındaki 11. Kızıl Ordu Abidesinin yanına, Kirov parkına gitmeye çalışıyorlardı. Yaralılara ulaşmak mümkün değildi, hatta SSCB askerleri ambulanslara da ateş ediyorlardı. Gece çok dehşetli ve kanlı bir gece oldu. Askerler sanki öldürmek için programlanmış bir robot gibiydi...”³⁰⁹ sözleriyle ifade etti.

Ağır tankın üzerine geldiğini görüp arabayla kaçarken silahla vurulan 14 yaşındaki İbrahim’in, babasıyla birlikte otobüsle eve dönen 13 yaşındaki Larissa’nın, torunuyla beraber olayları görmek için evinin kapısına çıkan 58 yaşındaki Şerifov’un ve torununun, pencereden tanklara bakan 16 yaşındaki Bessantina’nın, evinde çay içen 77 yaşındaki Babayeva’nın, ambulansla yaralılara yardım etmek için yola çıkan Doktor Marhevka’nın, aracını park etmek isteyen sürücünün öldürmesi kahramanlıktan ziyade soğukkanlılıkla işlenmiş cinayetlerdir.³¹⁰

Kızıyla birlikte otobüste seyahat eden Larissa’nın babası o gece yaşadığı şoku:

“O gece içinde hayli çok yolcu olan otobüsteydik. Yol bomboştı. Birden ortaya çıkan askerler otobüsü yaylım ateşine tuttular. Kurşunlar Larissa’yı elimden aldı. Otobüste iki üç kişi sağ kaldık. Benim sağ kaldığımı bilen askerler başıma vurmaya başladılar. Hastaneye getirdiklerinde elektirikler kesildi, mum ışığında ilk yardım yaptılar...”³¹¹ şeklinde anlattı.

Olay gecesini ateş açılan otobüste seyahat eden yolcular Yusifov İlgar ve İlgar Memmedov yaşadıklarını şu şekilde anlatmışlardır:³¹²

Yusifov İlgar’ın ifadesinde:

“Ocak ayının 20’ne geçen gece “İkarus” marka otobüsle stadyum tarafındaki yol üzerinden fabrikaya gidiyorduk. Birdenbire askerler otobüse ateş etmeye başladılar. Otobüste bulunan 15 yolcudan 3 tanesi öldü. Ölenlerin arasında 13 yaşında bir kız çocuğu da vardı. Diğer yolcular ise yaralandı. Ben böyle bir vahşilik görmedim. Aklıma hiç gelmemişti ki halka ateş etsinler. Otobüsü durduran askerler, sağ kalanları boyunlarından tutup döverek aşağı indirdiler. Başıma çok defa vurdular ve aynı anda üç dört asker tekmelemeye başladı. Bu olaydan sonra şuurumu yitirdim ve hastanede ancak kendime gelebildim...” demişti.

İlgar Memmedov’un ise yaşadıklarını:

“Gece saat 23:00 sularından Gençlik Metrosunun yakınlarında otobüs bekliyordum. “İkarus” marka otobüs geldi. Otobüste 20’ye yakın yolcu bindi. Otobüste bir kız çocuğu ile babası da vardı. Ben üçüncü sırada oturdum. Kız çocuğu ise şöforün arkasındaki koltukta idi. Ordunun şehre girdiğinden haberim yoktu. Biraz yol aldıktan sonra otobüse ateş edilmeye başlandı. Otobüs durdu ama mermiler

³⁰⁸ Şıxlar, a.g.e., s. 17.

³⁰⁹ M. A. Qasimova, O.B. Qasimov, a.g.e., s. 4

³¹⁰ M. A. Qasimova, O.B. Qasimov, a.g.e., s. 46-47.

³¹¹ Şıxlar, a.g.e., s. 20.

³¹² M. A. Qasimova, O.B. Qasimov, a.g.e., s. 74-75.

yağmaya devam ediyordu. Askerler otobüsün kapısını kırıp içeri girdiler. Otobüste ölenlerin dışında hepsi yaralıydı. Bizi indirip yüzü koyun yere yatırdılar. Sonra da dövmeğe başladılar. Ayıldığımda birinin yanımda ölü olarak yattığını gördüm sonrada birisi beni hastaneye götürmüş...” şeklinde anlatmıştı.

Yolcuların anlattıklarından da anlaşılacağı üzere normal şartlarda halka zarar vermemek adına otobüsün tekerleklerine ateş açılması gerekirken öldürmek için yolculara ateş edilmiştir. Otobüs durduktan sonra ise sağ kalan yolcular araçtan zorla indirilerek yere yatırılmış ve kendilerine eziyet edilmiştir. Bu durum SSCB ordusunun şehre girişinin masum sebeplere dayandırılmayacağını bir göstergesidir.

19 Ocak gecesi evinde olan Memmed Araz o geceyi:

“ Ben o ağır kırıgın gecesi uykudan kurşun sesleri ve tankların uğultusuna uyandım. Uzun bir müddet rüya görüyorum sandım. Ama bu dehşetli manzarayı bir iki dakika bile görmek, kurşun seslerini duymakla gerçek olduğuna inandım. Bütün varlığımla söyleyebilirim ki, bugüne kadar izlediğim hiçbir savaş filminde böylesini görmedim. Sonraları bir yalvarış duyuldu: “Askerler bizi öldürmeyin.” Askerler ise göz kırpmadan, tanklarını yollara dizilmiş eski demirlerin, enkaz arabaların üstüne sürdüler. Kızıl ordu, bu “çevik” muamele sonucunda canlı-cansız herkes ortadan kaldırdı. Ezilen ezildi, dağılan dağıldı. Sonra boğuk sesler işitildi: “zalimlere ölüm.” Sonradan gördüklerimle, duyduklarımı mukayese ettiğimde bir sonuca vardım. K. Marks Caddesi ile Lenin Caddesinin kesiştiği yerden şehre girişti hiçbir ölüm olayı olmamıştı. Bunun esas sebebi, ordunun gücünü birkaç noktada göstermesiydi...”³¹³ şeklinde anlattı.

Olaylar sırasında yaralanan ve başka birinin yardımıyla kurtulan K. Dinara yaşadığı korku dolu anları:

“...Birilerinin sesi duyuyordum. Rusça konuşuyordu ama bizim Ruslar gibi değil Rusya’dan gelen Ruslar gibi. Baktım ki kendim kan içindeyim. Onlar bunun benim kanım olduğunu sanıyorlardı. Ama aslında üstümdeki onların kanıydı. Yine de bu kan beni onlardan kurtardı. Kendime geldiğimde kalkmak istedim ancak kalkamadım. Bağırıp ağlamaya başladım. Birden biri bana doğru koştu ve ağzımı kapattı. Bağırma! Yoksa onlar senin ölmediğini fark ederler ve seni öldürürler. Ben sana yardım ederim dedi. Tanımadığım bu adam benim hayatımı kurtardı...”³¹⁴ şeklinde anlatmıştı.

Halk, hâlâ kendisini vuran ordunun bu kadar ileri gidemeyeceğini kendilerine yardım edeceklerini düşünüyordu. Oysa, aldığı kurşun yarasıyla güçlüklerle konuşabilen daha 15 yaşındaki Kerimov Kelbinur Feridun:

“10. Sınıfta 31 numaralı mektepte okuyorum. 20 Ocakta gündüz saat 15.00-16.00 sularıydı. Arkadaşımla sokakta yürüyorduk. Askerler bizi gördükleri gibi ateş etmeye

³¹³ Sayılov, a.g.e., s. 56-57.

³¹⁴ Rzayeva, a.g.e., s. 49.

başladılar. Ayağımdan yaralandım. Onlar hiç değilse yakınlaşıp yardım edebilirlerdi ama etmediler. Halktan birileri gelene kadar yerde yaralı kaldım...”³¹⁵ demişti.

1989 yılından itibaren yaşanan olaylara şahitlik eden K. Sveta:

“... Ermenistan ve Azerbaycan arasında 1989’da başlayan olayların şahidiydim. Tankların gelip, Karabağ’a yöneldiği sırada ben Ağdam’da yaşıyordum. Nedendir bilinmez yerli halk bu tankları ve askerleri selamlıyordu. Onlar SSCB ordusunun iki milletin derinlerine işlemiş bu problemin alevlenmesine izin vermeyeceğine inanıyorlardı. Oysa, dünyanın kardeş halkı bizimle savaşılabildi ve topraklarımızın yüzde 20’den fazlasını işgal etti...”³¹⁶ ifadesiyle SSCB’ye olan güveninin nasıl sarsıldığını anlattı.

19 Ocak 1990 gecesi Sovyet askerlerinin Bakü’de ateş altında tuttuğu halk birleşmiş ve Sovyetlere karşı durmuştur. O gece acil yardım hastanesine 207 kişi silahla yaralanmış halde getirilmiştir. Telefonla bütün cerrahlar hastaneye çağırılmış, o hastanede çalışmayan doktorlar ise yardıma gelmiştir. Getirilen yaralılar arasında Azerbaycan halkının dışında Tatar, Rus ve diğer milletler de vardı.³¹⁷

A. Sona’nın ifadesine göre Bakü’de yaşananların hepsi bir kurguydu:

“...Ben o günlerde düş görüyordum sanıyordum. Öyle ki, bana hep Ocak ayında hiçbir yere çıkma dehşetli bir katliam olacak diyorlardı. Etraf kanlı dolacak, karanlık, duman. Bu yüzden evden dışarı çıkma. Kim düşünebilirdi ki böyle bir olay olacak. Uluslararası bir şehir olan Bakü, Azerbaycan’ın başkenti, milyonlarca insanın yaşadığı Bakü’de kimin hayatından razı değildiler. Daima özel bir millet olan Bakülüler hakkında konuşanların hepsi Rus dilli. Hiç kimse Rus ordusunun geleceğine ve masum insanları öldüreceğine inanmıyordu. Çünkü biz büyürken bize, vatanseverlik ve ırkçılığa karşı olmayı öğretmişlerdi. Bizde bunların hepsi vardı ama onlar bizden ne istiyorlardı? Şimdi bana öyle geliyor ki bütün bunlar kurgulanmış bir senaryo idi. İnsan bunları yaşadıktan bir müddet sonra düşünmeye başlıyor ve fark ediyor ki böyle bir şey olamaz. Her şey kurgu. Olaydan önce hastanelerdeki hastaların yarısı evlerine gönderildi, polislerin silahları ellerinden alındı. O gün çok sayıda hücumu beklemeyen savunmasız insan helak oldu. Oysa bu insanların çoğu ömrü boyunca devlet için çalışmışlardı...”³¹⁸ demişti.

Elmira Gafarova 19 Ocak gecesi saat 02:00’da televizyon merkezine gelip radyo ile halka bilgi verdi. Radyoda verdiği demeçte: “Bakü’de olağanüstü hâl ilân edilmesinde Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti’nin rızası olmadığını tasdik etti. Azerbaycan’da halkın huzurunun bozulmasına kesin itirazlarını bildirdi. Dökülen kanın bütün mesuliyetinin bu kararı kabul edenin ve onu hayata geçirenlerin boynuna

³¹⁵ Sıxlar, *a.g.e.*, s. 20.

³¹⁶ Rzayeva, *a.g.e.*, s. 14.

³¹⁷ M. A. Qasimova, O.B. Qasimov, *a.g.e.*, s. 88.

³¹⁸ Rzayeva, *a.g.e.*, s. 23-24.

düştüğünü, öldürülenlerin hayatlarına feci şekilde son verilmesinin affedilemeyeceğini ilan etti.” Gafarova’nın bu sözleri Gorbaçov’un yüzüne vurulan bir tokattı.³¹⁹

Bakü’nün hastaneleri yaralılarla, ölenlerle dolmuştu. Hastaneler bir nevi savaş zamanlarındaki hastaneleri anımsatıyordu. Miresedulla Mirkasimov adına Cumhuriyet Klinik Hastanesine altı şehidin cesedi, 40’tan çok yaralı getirilmişti. O gece hastanenin üroloji servisinin 5. kısmı, 23 Ocak’ta ise hematoloji servisinin 4. kısmı ateşe tutuldu. Cerrahi odalarında gerçekleştirilen ameliyatlara bozmak içinse ışıklar söndürüldü. Doktorlar ise ameliyatlara mum ve fener ışığında devam etti. Doktorlara yardıma gelen genç kızlar, kurşun yağmuruna tutuluyor yine de yardım etmekten vazgeçmiyorlardı. Askerler ise, hastaneye, yollara, ölüleri ve yaralıları taşıyan arabalara ve sürücülerine hatta ambulanslara dahi ateş etti. Öyle ki, 45-01 AQA numaraları “QAZ-24” markalı ambulans kurşunlardan delik deşik olmuştu. Çocukların yattığı hastanelerin duvarları da delik deşikti.³²⁰

Olayların yaşandığı gece hastanede çalışan Doktor Ali Aliyev yaşadığı zorlukları:

“Üçüncü mikrorayonda yaşıyorum. Ateş seslerini duyar duymaz hastaneyi aradım. Nöbetçi hemşire Azizə hanım, doktor bey hemen gelin yaralıları kımıldamak mümkün olmuyor dedi. Derhal hastaneye geldim. Gördüm ki yaralıların durumu çok ağırdır. Doktor Dadaş Emrahov artık cerrahi müdahaleye başlamıştı. Cerrah Fuad Abdullayev de hastaneye geldi. Lenoid Qrivtsov ise yaralıları ilk yardım yapıyordu...”³²¹ şeklinde ifade etmişti.

Olay gecesinden sonra o gece yaşananları araştırması için bir komisyon kuruldu. Bu komisyonun amacı o gece baskına maruz kalan yerleri gezmek ve bu olaylara şahit olan kişileri dinleyerek bir rapor yazmaktır. Bu amaçla üroloji servisinde yapılan incelemeler sonucunda hastanenin özellikle çocuk servisi kısmının duvarlarında yüzlerce mermi izine rastlanmıştır.³²²

Ambulanslar ve itfaiyelerde kurşun yağmuruna tutulmuştu. *Azərbaycan* gazetesine ait binada çıkan yangından dolayı çağırılan itfaiye ateş altında kalmış, şoför Oleq Yusupov ise hayatını kaybetmişti. Bakü’de öğrenci olan 17 yaşındaki Yasin Ağaoğlu Hüseyinov ise, Bakü’deki yaralıları kan yetiştirmek için çalışan ambulansın kurşun yağmuruna tutulmasından dolayı ağır yaralanmıştı.³²³

³¹⁹ M. A. Qasimova, O.B. Qasimov, *a.g.e.*, s. 40.

³²⁰ Şıxlar, *a.g.e.*, s. 8-9.

³²¹ Şıxlar, *a.g.e.*, s. 16.

³²² E. Qədirov, R. Rəfizadə, “İtkin Düşmüşlər?...”, *Kommunist*, 3 Fevral 1990, No: 22, s. 1.

³²³ Şıxlar, *a.g.e.*, s. 22-23.

20 Ocak'ta işe gitmek için evinden çıkan Tofik Musayev'in açıklaması:

“20 Ocak Perşembe günü iş yerine gelmek için evden çıktım. Metronun sahil durağından çıkarken ağlamaya başladım. Sovyet Ordusu Bakü'yü işgal etmişti. Metrodan iş yerine gelene kadar Sovyet askerleri ve tankları her yerde nöbet tutuyordu. İşe gitmeme izin vermiyorlardı. Ancak kimliğimi gördüğümde beni serbest bıraktılar. Sahil kesiminden hâlâ silah sesleri duyuluyordu. Gün içinde neler olduğunu öğrenmeye çalışırken televizyon enerji blokunun patlatıldığını duydum. Olaylardan birkaç gün sonra çeşitli alanlardan bir grubu televizyona programına davet ettiler. İçlerinde ben de vardım. İletişim ve ulaşım işçileri aralıksız çalışıyordu ancak bazı alanlarda grevler devam ediyordu. Bana söz verildiğinde, Bakü'nün kara ordusu tarafından işgal edildiğini söylediğim anda sözümü kestiler...”³²⁴ açıklaması halkın olaylar sonrasında yaşadığı şokun sadece bir örneği idi.

Kızıl Ordu, halkı hem darp ediyor hem de mallarını gasp ediyordu. Mirşamil Miradil oğlu Mürselov'un anlattıkları:

“...Bir grup arkadaşlarla birlikte askerlerle konuşmak üzere yanlarına gittik. Onlara karşı hiçbir kötü niyetimiz yoktu, görüşmemizde çok iyi geçti. Oradan çıktığımız zaman bizi kapıda boylu-poslu yaklaşık 20-25 kişi karşıladı. Bunlar asker değil, zabıt idiler. Ortalama 35-40 yaşlarında çoğu uzun saçlı, kimisi sakallıydı. Bizi (11 kişi) yük arabasına bindirip ayrı bir yere götürdüler. Yolda da bizi elleriyle, sopalarıyla, silahlarının kabzaları ile dövüyor tehdit ediyorlardı. Sonra bizi soydular. Pahalı neyimiz varsa; paramız, şapkamız, saatimiz. Bunları bizden işkence yapa yapa aldılar...”³²⁵ bu durumu kanıtlar nitelikteydi.

İkinci Dünya Savaşı boyunca sokaklarında tek kurşun bile atılmayan Bakü'de binaların duvarlar delik deşik olmuş, sokaklar kan gölüne dönmüştü.³²⁶ 19'nu 20'sine bağlayan gece Bakü'de halk, tanklara, silahlara direndi. O gece bütün Azerbaycan halkı bin yıllık yenilmezlik ve kahramanlık tarihini tekrar etti. Azerbaycan halkı yüzlerce kayıp vere vere uyanıp, dimdik ayağa kalkıyor, bağımsızlığı için mücadele ediyordu.³²⁷

³²⁴ Əmirov, a.g.e., s. 52.

³²⁵ Şıxlar, a.g.e., s. 25.

³²⁶ Olaya ait fotoğraflar bkz. Ek 1. 20 Yanvar Tariximizin Qanlı və Şanlı Səhifəsi, AzərTAc, Şərq-Qərb Mətbəəsi, 2014.

³²⁷ “Bakı Şəhidlərlə Vidalaşır”, *Azərbaycan Gəncləri*, No: 9, 30 Yanvar 1990, s.2-4.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OLAYLAR SONRASI İLK TEPKİLER VE OLAYLARIN BASINA YANSIMASI

3.1. 20 Ocak Olayları Sonrası İlk Tepkiler

Bakü’de 19 Ocak akşamından itibaren Sovyet ordusu önüne çıkan her yeri kırıp döktü. Sovyet Yüksek Sovyeti’nin Bakü’de olağanüstü hâl ilân edilmesine dair kararı radyoda sabah saatlerinde duyuruldu. Kararı okuyan kişinin Ermeni lehçesi Azerbaycan Türklerinin tepkisine neden oldu. Gorbaçov’un emriyle, ağır silahlarla donanmış SSCB ordusu Bakü’ye girdi. Azerbaycan devlet televizyonu enerji ünitesi ise ordunun şehre girişinin duyulmaması, halkın bu durumdan haberdar olmaması için patlatıldı. Bakü şehrinde olağanüstü hâl ilân edilmesinden sonra şehre tayin olan General Dubinyak 20 Ocak 1990 sabah saat 07:00’da ordunun şehre girişini radyodan haber verdi. Ancak bu zamana kadar geçen sürede her şeyden habersiz olan Azerbaycan halkı 100’den fazla ölü verdi. Olaylar sonucunda 168 kişi öldü³²⁸, 715 kişi yaralandı, 841 kişi ise kanunsuz olarak hapsedildi.³²⁹

1990 yılı Ocak ayının 19’ndan 20’sine geçen gecede çoğunluğu Ruslardan ibaret olan ve şimdiye kadar Azerbaycan halkının kendisinden bildiği “Şanlı Rus Ordusu” ya da “Kızıl Ordu” yüzlerce Azerbaycan vatandaşını ya sakat bıraktı ya da öldürdü. Onların içinde, çocuklar, gençler, yaşlılar birçok insan vardı. O gece Azerbaycan’da yaşananlardan sonra annesiz-babasız kalan çocukların, çocuklarını kaybeden ailelerin acıları birbirine karıştı. Öldürülenlerin cesetleri, kimisi bütün kimisi ise parça parça sokaklara, yolların kenarlarına serildi.³³⁰

19 Ocak’ı 20 Ocak’a bağlayan gece Kızıl ordu, muhtelif yerlerden Azerbaycan’ın başkenti Bakü’ye girdi. Yüzlerce suçsuz, masum insan öldürüldü.

³²⁸ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, Rəsmi Sənədlər, s. 9. http://files.preslib.az/projects/aggression/m3_az.pdf Erişim Tarihi: [02.08.2018]. Olaylar sırasında ölenlerin sayısı kaynaklarda farklılık göstermektedir. Kaynaklarda verilen ölü sayısı 131 ile 168 arasında değişmektedir. Bu sayı kesin bir açıklamaya dayanmadığından az ya da çok olabilir. SSCB’nin o dönemde cenazeleri engellemeye çalışması, bazı ailelerin şehitlerini ya da kayıplarını resmi makamlara bildirmemesi tam sayının belirlenmesi açısından zorluk yaratmaktadır. Olaylarda yaralananların sayısı 700 ile 1000 kişi arasında değişirken kayıpların sayısı ise binlerle ifade edilmektedir. Ölenlerin listesi 1992 yılında yazılan, *Qara Yanvar Şəhidləri* adlı kitaba dayanarak Bakü, Lenkeran, Neftçala, Gence ve Nahçıvan şehirleri baz alınarak Ek 2’de verilmiştir. Qulu Kəngərli, *Qara Yanvar Şəhidləri*, Gənclik, Bakı 1992.

³²⁹ Sayılov, a.g.e., s. 33-34; Şövqi Bünyatov, *20 Yanvar Hadisəsi və Aprel Döyüşlərinin Milli Ruhumuzun İnkişafındakı Rolü*, “Zərdabi LTD”MMC, Bakı 2017, s. 17; Ramiz Mehdiyev, *Azərbaycanlılara Qarşı...*, s. 47.

³³⁰ Şıxlar, a.g.e., s. 5.

Yaralıların ise sayısı tam bilinmiyordu. O gece Azerbaycan’da meydana gelen olaylar, demokrasiye, uluslararası hukuka ve insanlığa vurulmuş bir darbe idi.

20 Ocak sabahı gece yaşanan olayların izleri görülüyordu:

Olaylar sonrası işe gitmek için dışarı çıkan teleradyo başkanı Bahış Bahışov’un ve İ. İrade’nin sokakların hâlini gördükten sonra anlattıkları:

Bahış Bahışov:

“20 Ocak sabahı işe giderken Hacıbeyli sokağında bulunan radyo istasyonunun askerler tarafından kuşatıldığını gördüm. Gençlik Metro su tarafından girişi olan kısım kurşun izleri ile doluydu. Beni radyo istasyonunun başkanı olduğum hâlde işe almıyorlardı. Çok zor bir şekilde içeri girebilecek olan gruba dahil oldum. Askerler yaklaşık üç ay boyunca radyo istasyonunun arazisinde kalmaya devam etti...”³³¹ dedi.

İ. İrade:

“...20 Ocak sabahı gördüklerim beni şok etti. Anneme, orada insanları öldürdüler diyordum. Annem ise belki tesadüftür diyordu. Yerde yatan cesetlere ve bu dehşetli görüntüye rağmen kimse olanlara inanmak istemiyordu...”³³² dedi.

Olaylardan sonra ilk kez dışarı çıkan M. İrade gördüklerini şöyle anlatıyordu:

“21 Ocak’ta şiddetli bir yağmur yağdı. Sokaklardaki kan nehir gibi akmaya başladı. Kardeşimin kocası küçük oğlunu arabaya bindirip olayların olduğu yerleri gezdirdi. İnsanlar buralara karanfil bırakıyordu. Bunların hepsini çocuklara gösterdi. Ve diyordu ki: bakın, bunların hepsini Rus askerleri yaptı. İnsanların kanlarını sokaklara döktüler...”³³³ demişti.

Halk yaşananlardan SSCB’yi sorumlu tutuyordu. Olaylara şahit olan K. Arzu yaşananları takip edilen yanlış siyasete bağlıyordu:

“...Biz birlikte çok iyi yaşıyorduk. Bize bunları yapmadan önce. Neler yaptılar neler! Ruslarla, Gürcülerle, Yahudilerle hepsi ile kardeş gibiydik. Anlayamıyorum, bu nasıl bir siyasettir. Şöyle bir masal uydurmuşlar, “komşun hoşuna gitmiyorsa, göç ettir ve kurtul”. Ama biz nereye göçebilirdik. Toprağını da yanında götürmeyeceksen nereye göç edebilirsin. Biz daima komşuyduk. Yıllardır sadece inançlarımız muhtelifti ancak buna bakmıyor dost gibi yaşıyorduk. Bu yıllardır böyle devam ediyordu. Bu siyasete kadar...”³³⁴ dedi.

Olaylardan sonra 21 Ocak 1990 da Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti’nin gerçekleştirdiği olağanüstü toplantısında:

³³¹ Əmirov, a.g.e., s. 67.

³³² Rzayeva, a.g.e., s. 51.

³³³ a.g.e., s. 51-52.

³³⁴ a.g.e., s. 22.

“19 Ocak 1990 tarihli kararın Sovyet Anayasasının 81. ve 119. maddelerinin 14. bendine zıt olduğu, mevcut kanunlara karşı gelinerek Azerbaycan Cumhuriyeti’nin rızası alınmadan ülkenin egemenliğinin bozulması, Sovyet Savunma ve İç İşleri Bakanlığı’nın silahlı kuvvetlerinin Bakü’ye doğrudan müdahil olarak halkı öldürmeleri ve kanunsuz kararın hayata geçirilmesi meseleleri tartışılmıştı.” Çünkü Sovyet Anayasasının 119. maddesinin 14. bendine göre; “Sovyet Yüksek Sovyeti bütün ülke dâhilinde veya ayrı bir bölgede vatandaşlarının menfaati ve muhafazasını korumak üzere olağanüstü hâl veya savaş ilân ederken o cumhuriyetin yönetiminden izin almalıydı.” Ayrıca, 1966 yılında kabul edilen vatandaşların mülki ve siyasi hakları hakkındaki uluslararası anlaşmanın 4. maddesinin 1. bendine göre; “olağanüstü hâl ilân edilmesi ve ordunun askeri müdahalesi gerçekleşmeden önce halk haberdar edilmeli idi.”³³⁵

Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti meseleyi müzakere ettikten sonra, kararın geçersiz olduğunu ve Sovyet Yüksek Sovyeti’nden kanunlara aykırı olarak imzalanan bu kararın yürürlükten kaldırılmasını istemiştir. Gorbaçov ise Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bu isteğini görmezden gelerek Bakü’deki olağanüstü hâli devam ettirmiştir.³³⁶

Gorbaçov, Sovyet televizyonlarındaki konuşmalarında, Azerbaycan’ın içinde bulunduğu karışık duruma bir son verilmesi, asayişin sağlanması ve düzenin yeniden kurulması gerektiği için böyle bir müdahalede bulunulduğuna dair açıklamalar yapıyordu. Yinelemek gerek ki, “Azerbaycan halkı” SSCB’den ülkelerine böyle bir müdahale gerçekleştirmesine dair herhangi bir yardım talebinde bulunmadı. Bu yüzden Gorbaçov’un yaptığı yalnızca yapılanları meşru göstermeye yönelik açıklamalardı.³³⁷

Gorbaçov’a bir tepkide Kafkas Müslümanları Ruhani İdaresi’nin Başkanı Allahşükür Paşazade’den geldi. Şeyhülislam, Gorbaçov’a şöyle yazmıştı:

“Ağır tankların altında kalmış, öldürülmüş cesetler... Silahsız, direnmeyen insanlara ateş edip tanınmaz hale getirilen cesetler.. Milyonlarca Azerbaycan halkını

³³⁵ Mehdiyev, *a.g.e.*, s. 50.; M. A. Qasimova, O.B. Qasimov, *a.g.e.*, s. 44.

³³⁶ M. A. Qasimova, O.B. Qasimov, *a.g.e.*, s. 44.

³³⁷ 20 Ocak olayları sırasında Bakü’de bulunan Moskova televizyonu temsilcisi Tihomirov’un programı yayından kaldırıldı. O dönemde Devlet Radyo Televizyon Kurumu Başkanı olan Oleg Dobrodeyev bir röportajı sırasında şunları anlatmıştı:

“ Ben bu işlerin nasıl döndüğünü çok iyi bilirim. Her zaman görevimin başındaydım. Gorbaçov döneminde, genel yayın yönetmenliğini yaptığım “Yedi Gün” programı yayından kaldırıldı. Bu olayı asla unutmayacağım. Olay, Ocak 1990 olayları sırasında Bakü’yü ziyaret etmemizden dolayı yaşandı. Bakü’den getirdiğimiz görüntü ve bilgileri yayınladık. Sonrasında ise programımız yayından kaldırıldı.” Bu dönemde her yerde kendini aklamaya çalışan Gorbaçov programda yayınlanan gerçekleri kabullenemedi. Sultanov, *a.g.e.*, s. 263.

hiddetlendirmiştir. Devlet Başkanı gibi imzaladığınız böyle ağır, kanlı katliamlara sebep olan cinayetleri hiçbir zaman affetmek olmaz. Hakkınızda barışsever gibi yayılan söylentiler artık dağılmıştır. Bir eliyle dış ülkelerde barış anlaşması yapan diğer eliyle öz halkını öldürmek için karar imzalayan bir şahsı barışsever gibi tanımak doğru değildir. Hiçbir savaşta doktorların öldürülmesine izin verilmemiştir. Siz ise öz halkınızın ve o cümleden doktorlarında öldürülmesine karar verdiniz...”³³⁸

Yazov’un askerlerinin şehre girmesinden sonra Azerbaycan halkında öldürülenlerin sayısı hızla artarken, 20 Ocak’ta Azerbaycan Milli Güvenlik Bakanlığı Başkanı V. Hüseyinov duruma el koydu. Onun çalışmaları neticesinde Bakü’ye gelmiş olan Ermeniler şehirden uzaklaştırıldı. Fakat iş işt en geçmiş onlar amacına ulaşmışlardı. Bakü’de olayların yaş andığı ilk gün 100’den fazla Azerbaycan Türkü öldürülürken Ermeniler şehirde idi.³³⁹

Aynı dönemde gazetede çıkan yazı ise manidardı. Habere göre: “Bakü’de Ermeniler talandan kurtarıldıktan sonra şehre askerler götürüldü. Tanklarla ve askeri araçlarla insanlar cezalandırıldı.”³⁴⁰

Şeyhülislam Allahşükür Paşazade olanları;

“19 Ocak’ı 20 Ocak’a bağlayan gece Bakü’de gerçekleştirilen vahş ilikler akla sığmıyordu. Bakü sokakları o gece, yüzlerce günahsız insanın, çocukların, kadınların, yaş lıların kanına bulanmış tı. Bu kanlı kırgına, dehş ete ve korkuyu haklı çıkarmak ise mümkün değ ildi...”³⁴¹ şeklinde değ erlendirmiş ti.

Bahtiyar Vahabzade olayların ertesi günü yaşananları:

“21 Ocakta Azerbaycan’da birkaç kişi toplandı ve karara vardı. Bugün Yüksek Sovet olağanüstü toplanmalı ve ordunun Bakü’den çıkarılmasına dair kararı kabul edilmeliydi. Ben bu amaçla derhal radyo-televizyon kurumuna gidip milletvekillerinin bugün saat 6’da olağanüstü oturuma çağ ırıldığını ilan ettim.” dedikten sonra söylenen saatte milletvekillerinin üç te ikisi toplanmış tı. Gerçekleştirilen toplantı sonrasında SSCB’nin kanunlara aykırı davrandığı kabul edilip ordunun şehirden çıkarılmasına dair karar kabul edildi. Ayrıca facialı olayların sebeplerinin öğrenilmesi için milletvekillerinden oluşan bir komisyon kurulması kararlaştırıldı...”³⁴² şeklinde anlatmış tı.

20 Ocakta yaşanan felaketten sonra ise AHC, “Azerbaycan Halkına” adı altında bir beyanat yayınladı.³⁴³

³³⁸ M. A. Qasimova, O.B. Qasimov, *a.g.e.*, s. 45.

³³⁹ M. A. Qasimova, O.B. Qasimov, *a.g.e.*, s. 48.

³⁴⁰ M. A. Qasimova, O.B. Qasimov, *a.g.e.*, s. 49.

³⁴¹ “Şeyxülislam: “Allahın Mərhəmətinə Bel Bağlayıram”, *Azərbaycan Gəncləri*, No: 9, 30 Yanvar 1990, s. 3.

³⁴² Alxan Bayramoğlu, “Xalq Şairi Bəxtiyar Vahabzadə: Səssiya Çağırmaq Şəxsi Təşəbbüsüm İdi”, *Respublika*, 18 Yanvar 1997, No: 5, s. 2; Sayılov, *a.g.e.*, s. 49.

³⁴³ Balayev, Mirzə, *a.g.e.*, s. 62.

“Azerbaycanlılar, Ruslar, Yahudiler, Gürcüler, Bakü’üzün bütün sakinleri!

Halkımız derin matem içindedir. Azerbaycan milli bağımsızlığımız uğrunda şehit olan evlatlarımızın yasını tutuyoruz. Bu kötü günlerden aklımızdan çıkmıyor ki; devletimizin bağımsızlığını koruman için savaş arabalarının karşısında duran Bakü’nün en muhtelif milletlerine minnettarız. Bütün milletlerden olan Azerbaycan halkları, devletimizin tek gerçek siyasi güce sahip demokratik kurum olan Azerbaycan Halk Cephesi etrafında birleşin! Biz, güçlü siyasi araçlarla kendi işimizi devam ettireceğiz!...

Yaşasın egemen Azerbaycan Cumhuriyeti! Yaşasın özgürlük, kardeşlik, beraberlik!

Azerbaycan Halk Cephesi

23.01.1990”

20 Ocak olayları Azerbaycan’ın özgürlüğünü kazanması yolunda bir kırılma noktası idi. Halkın başlarda yalnızca SSCB yandaşı yönetime karşı istifa talebiyle çıktığı bu yol SSCB’nin ağır ve kanlı müdahalesi sonucunda geri dönülemez bir hâl aldı. Azerbaycan halkının milli uyanışı gerçekleşti ve bağımsızlığa giden yol açıldı.

20 Ocak olaylarının Azerbaycan’ın bağımsızlığındaki önemini vurgulayan A.Ofeliya:

“20 Ocak olaylarından sonra fark ettim ki eğer bunlar yaşanmasaydı biz hâlâ uyanmamış olurduk. 20. Yüzyıl boyunca Ermeniler, Azerbaycan halkını tam üç defa kovuldu. İki muhtelif ses bir yerde yaşayamaz ama gizlice hücum etmek ve arkadan darbe vurmakta olmaz. Azerbaycanlıların Nevruz Bayramı’nda Ermeniler saldırıyorlar. Bütün katliamlar bu bayramda gerçekleştiriliyor...”³⁴⁴

İ. İrade:

“...20 Ocak bağımsızlık isteğimizi güçlendirdi. 20 Ocak’a kadar ancak Karabağ konusunda fikir sahibi idik ve yalnızca Gorbaçov’a danışıyorduk. 20 Ocak olaylarından sonra ise bağımsızlık isteği ortaya çıktı. Eğer o gece yaşanan olaylar olmasaydı bağımsızlık da olmayacaktı...”³⁴⁵ dedi.

3.2. Cenaze Törenleri ve Şehitler Hıyabanı

Azerbaycan’da 19 Ocak’ı 20 Ocak’a bağlayan “Kanlı Cumartesi” gecesi ölenlerin defnedilmesine 22 Ocak sabahı başlandı. Olaylar sırasında hayatını kaybedenlerin, Bakü’de şimdilerde Dağüstü Park³⁴⁶ olarak bilinen Çemberekent Kabristanlığına defnedilmesi kararlaştırıldı. Bu kabristan, 1918 yılında gerçekleştirilen bağımsızlık mücadelesinde hayatını kaybedenlerin defnedildiği yerdi.³⁴⁷

³⁴⁴ Rzayeva, *a.g.e.*, s. 64-65.

³⁴⁵ *a.g.e.*, s. 71.

³⁴⁶ Günümüzde sadece Bakü ve Hazar Denizini değil bütün Azerbaycan’ı gören, Azerbaycan’ın en yüksek dağı en uç zirvesidir. Sayilov, *a.g.e.*, s. 54.

³⁴⁷ Qüdrət Əbdülsəlimzadə, 20 Yaşlı Yanvar, Şirvanəşr, Bakı 2010, s. 19.

Birçok farklı milletin bir arada yaşadığı Bakü’de o gece her millettten ölü vardı. Ölenler içinde yalnız Azerbaycan Türkleri değil, Yahudi, Tatar, Rus, Ermeni, Gürcü ve Çeçenlerden kadın, erkek, yaşlı, genç birçok dine ve millete mensup insan vardı. 20 Ocak sabahı KP MK binası önünde gerçekleştirilen miting sırasında defin törenleri için bir komisyon oluşturulması kararlaştırıldı. Aynı gün yaklaşık 120 kişiden oluşan yardımcı bir grup Dağüstü parka gönderilerek ölenler için yüzlerce kabir kazmaya başladı.

Sovyet askerleri ise kabirlerin kazılmasına mani olmaya çalıştı. Dağüstü parkta ölenlere kabir kazmak için toplanan kalabalığın olağanüstü hâl kararının bozulmasına sebep olduğunu söyleyerek tanklarla cezalandırılacaklarını söylediler. Çünkü akşam 20.00’den sonra sokağa çıkma yasağı vardı.³⁴⁸ Buna rağmen halk, bu tehditleri görmezden gelerek ölenler için cenaze törenleri düzenledi.

Defin Komisyonunda farklı inançlara mensup din adamları, inşaat işçileri, mühendisler, fizikçi, tarihçi, coğrafyacı, memur, gazeteci ve ekonomistler vardı.³⁴⁹

Bu komisyonunun üç temel görevi vardı. Birincisi, Azerbaycan’ın bütün coğrafyasına yayılmış olan ölüleri Şehitler Hıyabanına defnetmek, ikincisi 20 Ocak olayları ile ilgili bütün gerçekleri ortaya çıkarmak ve dünyaya bu doğruları duyurmak, üçüncüsü ise ölenlerin hatırasını korumak ve ebedi bir abide meydana getirmektir.³⁵⁰

22 Ocakta Azerbaycan halkı özgürlüğü ve milli bağımsızlığı uğrunda can vermiş ölüleri için yollara döküldü. Sabah saat 8’de bir grup milletvekili Yüksek Sovyet binasından çıkarak Azatlık Meydanı’na geldi. Saat 10’da ilk cenazeler görüldü. Bir grup cenazenin önünde mollalar, bir grubun önünde Yahudi hahamları, diğer grup cenazenin önünde ise Rus keşişleri duruyordu. Kız kalesinin zirvesinde, evlerin balkonlarında, binaların üstünde kara bayraklar dalgalanıyordu. Şehirde matem vardı.³⁵¹

Olaylar sırasında hayatını kaybedenlerin cenazelerinin götürülmesine şehrin merkezindeki Azatlık Meydanı’ndan başladı. O gün bayraklar indirildi, hıyabanda bulunan ağaçların dallarına ve gövdelerine siyahlar bağlandı. Herkes baştan aşağı siyah giyindi. Yol boyunca duvarlara “Faşist Gorbaçov”, “Cellad Gorbaçov” gibi sözler yazılmıştı. Hazar Denizi’ndeki gemilerin aralıksız verdiği yardım sinyali ve askeri

³⁴⁸ Q. Y. Əbdülsəlimzadə, *Nikbin Faciə...*, s. 104.

³⁴⁹ Qüdrət Əbdülsəlimzadə, *a.g.e.*, s. 28.

³⁵⁰ Q. Y. Əbdülsəlimzadə, *a.g.e.*, s. 9-10.

³⁵¹ Sayılov, *a.g.e.*, s. 50.

araçların şehrin etrafında devriye gezmesine rağmen cenaze törenleri karanlık çökene kadar devam etti.³⁵²

Şehitler Hiyabanına defnedilen ölülerin yaşları ve dini mensubiyetleri birbirinden farklı idi. Cenazeler arasında 66 yaşındaki ihtiyar, 14 yaşında bir genç, gözleri görmeyen bir adam, ambulansa görev yapan bir doktor ya da 9 çocuk babası subay olmak üzere birçok kişi vardı. Herhangi bir ayırım yapılmaksızın Rus, Yahudi, Tatar, Lezgi, genç ya da yaşlı hep birlikte aynı yere defnedildi. Cenaze törenleri yaklaşık 40 gün devam etti.³⁵³

İlk olarak toprağa verilen cenazeler bir karı-kocaya aitti. Eşinin öldürüldüğünü duyan 6 aylık gelin kendini öldürmüştü.

Bu hikayeye şahit olan K. Nuriye gördüklerini:

“...Kabristanda gördüklerim gözümün önünde canlanıyor. Özellikle bir oğlanın hikayesi beni çok etkilemişti. İlham meydanda öldürülmüş. Kocasının öldüğünü duyan hamile karısı da kendi canına kıymış. Şimdi, Şehitler Hiyabanında kabirleri birinci sırada...”³⁵⁴ şeklinde anlattı.

İkinci ölen bir Rus idi. Azerbaycan Türkü dostuyla sinemanın önünde buluşmuştu. Aniden sokakta belirlen tankların ateşi altında can vermişti.³⁵⁵

Cenaze törenleri sırasında Sovyet askerleri halka ateş açıyor daha sonra bunu yanlışlıkla olmuş gibi izah ediyorlardı. Özellikle 62. ölünün gömülmesinden sonra Hiyabanda başka cenaze töreni gerçekleştirilmesine izin vermediler. Bunun sebebi ise resmi kaynaklarda ölen sayısının 62 olarak gösterilmesidir. Aynı dönem ölenlerin kabirlerini açmak içinde girişimde bulunuldu ancak bu halk tarafından engellendi. Çoğu kez cenaze törenleri ateş sesleri altında gerçekleştirilmek zorunda kaldı.³⁵⁶

Azerbaycan Komünist Partisi yöneticileri ise tüm bu olaylar yaşanırken halkın istifa isteğini hiçe sayarak sessiz kalmayı tercih etti. Halkın, 20 Ocakta verdiği ölülerine ve o kötü günün anısına uygun resmi bir yas demeci yayınlamadı, halkın öfkesinden korktukları için ölenlerin cenaze törenlerine katılmadı.³⁵⁷

³⁵² Məhərrəmov, a.g.e., s. 29-32.

³⁵³ Qüdrət Əbdülsəlimzadə, a.g.e., s. 44-46.

³⁵⁴ Rzayeva, a.g.e., s. 58.

³⁵⁵ Vəliyev (Öməroğlu), *Qara Gündəlik 1990-cı il 20 Yanvar Hadisələri*, “Azərbaycan Ensiklopediyası” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, Bakı 1997, s. 25.

³⁵⁶ Qüdrət Əbdülsəlimzadə, a.g.e., s. 47.

³⁵⁷ Ramiz Mehdiyev, *Azərbaycanlılara Qarşı...*, s. 52.

Halkın bu dönemde Azerbaycan yöneticilerinden isteği, “olaylara gereken kıymetin verilmesi, doğru kanıtlara ulaşılmaması ve bunların halkla paylaşılması, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesine uygun olarak Azerbaycan halkından resmi özür dilenmesi, Bakü’de devam etmekte olan olağanüstü hâl kararının kaldırılması, Azerbaycan’da demokratik kurallara bağlı kalarak yeni seçimlerin gerçekleştirilmesi, Azerbaycan’ın bağımsızlığı ve ekonomik gelişimine dair kanunların kabul edilmesi” talep edildi.³⁵⁸ Ancak bu istekler Azerbaycan KP MK tarafından gerçekleştirilmedi.

SSCB 20 Ocak gecesi yaşattıkları ile Azerbaycan halkının bağımsızlık isteğini sindirmek istemişti. Ancak 22 Ocak günü ölülerin defnedilmesi sırasında görüldü ki, Azerbaycan halkı yaklaşık 1 milyonluk bir insan seli idi. SSCB’nin ölüm saçan silahlarından ve askerlerinden çekinmiyordu.

3.3.Ebulfez Elçibey’in 20 Ocak Olayları ile İlgili Görüşleri

Azerbaycan’a Kızıl Ordu’nun müdahalesinden sonra Vezirov görevden alındı, yerine Ayaz Muttalibov devlet başkanlığına getirildi. Ancak asıl amaç AHC lideri Ebulfez Elçibey’i tutuklamaktı. Elçibey ise her şeyden önce Bakü’de olağanüstü hâl kararının sonlandırılmasını ve normal yönetime geçilmesini istemekteydi.³⁵⁹

Ebulfez Elçibey, 20 Ocak gecesi Azerbaycan’da yaşananları “bizim ülkümüz müsavatçılıktır. Müsavatçılık ise milli demokrasi demektir” şeklinde açıklamaktadır. 20 Ocak olayları Azerbaycan halkının bağımsızlık mücadelesiydi. Ona göre Azerbaycan halkının adını kötüye çıkarmak için bu hareketi Sovyet iktidarını yıkmak olarak değerlendirenler olsa da halkın asıl yaptığı hiç kimseyi kabul etmemek ve bağımsız kalmaktı. Halk, ne İran, Türkiye, ABD ne de Almanya gibi büyük devletlere sığınmak yerine bağımsızlıklarını sağlamak ve korumak istediler.³⁶⁰

Elçibey, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Javier Perez de Cuellar’a yazdığı mektupta 20 Ocak olayları ile ilgili düşüncesini açıkça dile getirmiştir:

“Azerbaycan Halkına, Dünyanın Bütün Demokrasi Güçlerine ve Birleşmiş Milletlerin Genel Sekreteri Javier Perez de Cuellar’a;

Milletimin bu ağır günlerinde kendimi toparlayıp kalemi elime alıp size ne yazacağımı bilemiyorum. Bugünlerde ümidimiz sadece kahraman milletimizdir.

³⁵⁸ Q. Y. Əbdülsəlimzadə, *a.g.e.*, s. 20.

³⁵⁹ Hüseyin Adıgüzel, *Türk Dünyasında Azatlığın Köşetaşları*, Bayrak Yayınları, İstanbul 2001, s. 40.

³⁶⁰ Adalet Tahirzade, Elçibey’le 13 Saat, Turan Kültür Vakfı, İstanbul 2001, s. 205.

200 senedir Azerbaycan hem varlıklı memleket olarak hem coğrafi konumundan dolayı bütün dünyanın dikkat merkezine çevrildi. Yurdumun evlatları kendi yuvalarından uzak düştüler. Geride kalanlar kendilerini vatani korumak için siper ettiler.

Azerbaycan toprakları iki yüz senedir özgürlük için kendilerinden vazgeçen evlatlarının kaniyla sulandı. Kime baş sağlığı vereceğimi bilemiyorum, insan kendi kendine nasıl baş sağlığı diler? Şehitlerim, Allah yattığınız yeri nurla doldursun, ölmez ruhlarınız önünde diz çöküyoruz. Dökülen kanınız yerde kalmayacak.

“Siz ey dünyanın demokrasi kuvvetleri!

Bilin ki 200 senedir Azerbaycan’ın bağımsızlığı uğruna çarpışanlarını ve şehit olanları dünya devletleri, “müsavatçı, devrimci, milletçi, isyancı, harami, dinsiz, baş kesen, İslamcı” adlarıyla Azerbaycan halkına karşı nefret yaratmak siyaseti gerçekleştirildi.”

Bugün Azerbaycan halkı her şeye rağmen ayağa kalkmış ve özgürlüğü uğruna ortaya koyduğu iradesini dünyaya bildirmektedir. İki senedir Azerbaycan’da halk hareketi başladı. Bu hareket gittikçe güçlenmektedir. Biz bugün demokrasi, insan hakları ve özgürlük uğruna mücadeleye başladık. Herhangi bir millete karşı değiliz. Hiçbir milletin özgürlüğünde gözümüz yoktur.

Gorbaçov, İslam Devleti yaratmak istediğimizi uydurmakla Hristiyan aleminin gözünde demokrasiye karşı olduğumuzu göstermek istedi. Ama bu iftiraydı. Evet, biz Müslümanız ancak Gorbaçov ve onun bazı yardımcıları bizim Müslüman duygularımızı yaralamakla ne demek istiyorlar? Peki, İran İslam Cumhuriyeti ile Moskova’nın dostluğunu nasıl anlayalım? Hristiyanlara yeni uydurma bir düşman tanıtmak istiyorlar. Gorbaçov bilmiyor ki büyük bir devletin lideri olarak büyük bir yanlışla yol veriyor.

Müslüman devletleri Gorbaçov’un bu uydurma “telaşına” nasıl bakıyorlar? Biz barış ve demokrasi tarafındayız. Demokrasi bizim varlığımız demektir. Bu et, yağ değil ki karne ile alalım. Biz karne ile verilen demokrasiyi reddediyoruz. O yüzden Azerbaycan’a kendi haramilerini gönderen Moskova kendini yanılttı. Gorbaçov olmayan bir suçu İslam’da, Yazov Azerbaycan Halk Cephesi’nde, Şevarnadzse Zakafkasya’daki çatışmalarda arıyor. İran Hükümeti Azerbaycanlıları Müslüman oldukları için savunuyor. Kim bizi savunuyorsa biz onlara teşekkür ediyoruz. Ancak İran Hükümeti Azerbaycan halkının dini uyanışını takdir etse de milli uyanışından çekiniyor.

Rusya ile İran Devletleri Azerbaycan için her zaman karşı karşıya geldi. Azerbaycan’ın özgürlüğü meselesi gün yüzüne çıktığında ise geçici olsa da birbirleriyle barıştılar. İki devlette bizim bütün bir ülke, millet gibi dinimizle, medeniyetimizle tam bağımsız olmamızı istemiyor. Siz ey dünyanın demokrasi kuvvetleri bir anlığına da olsa dikkatinizi Azerbaycan’da yöneltmenizi istiyorum. Bugün Azerbaycan Halk Cephesi halkla birlikte yargılanıyor. Bir sorun bakalım orduyu şehre AHC mi getirdi, günahsız halkın üstüne bu tankları AHC mi sürdü, kadınları, çocukları tankların altına AHC mi itti, sokakta balkonda duran kadınlara AHC mi silah çekti?

Azerbaycan’a 4 tip ordu gönderildi. Birincisi askeri kuvvetler, ikincisi dahili ordu kuvvetleri, üçüncüsü KGB’nin orduları, dördüncüsü özel ordu birlikleriydi. Bu dördüncünün yani özel kuvvetlerin ne olduğunu kimse bilmiyor. 30 Ocak 1990 yıl tarihinde “Bakü İşçisi” gazetesinde SSCB milletvekili N. Petruşenko’ya bu konu hakkında soru sorulduğunda o da onlarla ilgili çok az şey bildiğini söyledi. “Hangi özellikleri olduğunu tam olarak bilmiyorum” demiştir. Azerbaycan gazetecilerinden onların peşine düşmesini ve onlar hakkında geniş bilgi edinmelerini ve onlara

söylemelerini rica etmiştir. Bu nasıl acınacak bir şeydir. Biz bu ordu tipini Bakü’de nasıl gördük?

Hepsi canlı, çok sağlam vücutlu, başlarında miğfer, miğferin altında omuzlarına kadar dökülmüş uzun saçlar, insan suratını kaybetmiş cani, harami desteleriydi. Sokakta her tarafa ateş açıyor, gördüklerini mahvediyor, kadını çocuğu yaşlıyı aman vermeden öldürüyor. Sağ kalanları ise süngüye geçiriyordu. Bunlar sadece ve sadece paralı harami destesinden başka bir şey değildi. İki gece Bakü’de katliam ve talan yaptıktan sonra yok oldular. Bu insanlara ne kadar korkunç ve facialı görünse de Gorbaçov ve Yazov emir vermişler. ABD Cumhurbaşkanı Bush, Fransa Cumhurbaşkanı Mitterrand, Türkiye Cumhurbaşkanı Özal ve hürmet ettiğim Margaret Thatcher Gorbaçov’un bu emrini beğenmiyorlar. Eğer bile bile beğeniyorlarsa söyleyecek söz yok. Eğer bilmeye bilmeye beğeniyorlarsa böyle nüfuzlu devlet başkanları bu tür ihmalkarlığın gelecekte daha ne tür facialar getireceğini anlamak istemiyorlar. Onlar bilmiyorlar mı ki “zulüm ile yaşatılan bir devlet bir gün adaletle yıkılır”.

Azerbaycan halkı, dünya demokrasi kuvvetleri, hürriyet uğrunda mücadele eden halklar uyanık olun! Sayın Genel Sekreterim Javier Perez de Cuellar! Sizin başkanlık ettiğini BM dünyanın en nüfuzlu teşkilatıdır. 35 milyonluk Azerbaycan milletinin bu nüfuzlu teşkilattan dışarıda kalmasına siz nasıl bakıyorsunuz. Sizden rica ediyorum, korduğunuz milletlerin hatırına Azerbaycan milletinin özgürlük hakkını savunmakta kuvvetlerini esirgemeyin. Bugün vatan aşkından bizim canımızda aşkar bir derdimiz var, dermanı özgürlüktür.

Azerbaycan Halk Cephesi Lideri

Ebülfez Elçibey

Bakü 30.01.1990³⁶¹

3.4. Haydar Aliyev’in Olayla İlgili Görüşleri ve 20 Ocak Kararları

Haydar Aliyev, 1969 da Azerbaycan KP MK genel sekreteri oldu. 1982 yılında ise SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı’nın birinci yardımcısı görevine atandı. 20. yy başında değişmeye başlayan SSCB’nin siyasi düzeninden dolayı 1987 yılında görevinden istifa etti. 20 Ocak olayları yaşandıktan sonra Azerbaycan’a dönen Aliyev, 1993 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçildi.³⁶²

Gorbaçov’un başlattığı glasnost ve perestroyka SSCB’ye bağlı yaşayan uluslarda bağımsızlık heyecanı yarattı. Baltık ülkeleri ve Kafkasya coğrafyasında karışıklıklar hakimdi. Ermenistan’ın topraklarında hak iddia ettiği Azerbaycan’a saldırılarda bulunması ve SSCB’nin bu duruma sessiz kalması Kafkasya’yı savaş alanına çevirdi. 19 Ocak’ı 20 Ocak’a bağlayan gece SSCB’nin halkın haberi olmaksızın olağanüstü hâl ilân ederek Azerbaycan’a müdahale etmesi bir katliama sebep oldu.

³⁶¹ Ebülfez Elçibey, *Bu Mənim Taleyimdir*, Gənclik, Bakı 1992, s. 194-197.

³⁶² Haydar Aliyev’in hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: İrfan Ülkü, *Kızıl Yıldızdan Hilâle*, Kamer Yayınları, İstanbul 1996.

Azerbaycan KP MK yetkilileri ise Bakü’de yaşananlara karşı sessizliğini korumaktan başka bir şey yapmadı. Haydar Aliyev ise 21 Ocak 1990’da Moskova’dan bir açıklama yaptı.

“Geçtiğimiz iki yıldır, Azerbaycan ile Ermenistan arasında milletlerarası bir kavga var. Bunun sebebi Dağlık Karabağ ve onun etrafında gerçekleşen hadiselerdir. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki olayları ülkenin siyasi parti liderlerinin son vermek ve her milletin SSCB içinde bağımsız yaşamasını sağlamak için 2 yıl yeterli bir süre idi. Ama iki yıldır bunu gerçekleştirmek için yeterli iş yapılmamıştır. Dağlık Karabağ olaylarının ilk aşamasında ülkenin siyasi organlar gerekli tedbirleri alsaydı gerginlik bu kadar büyümez, her iki tarafta kayıplara maruz kalmazdı. En önemlisi ise 19’ndan 20’sine geçen gece çok sayıda insanın ölümüne sebep olan askeri müdahale içinde zemin hazırlanmazdı. A. Vezirov görevinde olduğu süre boyunca Azerbaycan’daki durumu düzeltmek için hiçbir şey yapmamıştır. Aksine, hatalı adımları, yetersiz iş üslubu, yanlış siyasi manevraları ile halkla arasında uçurum yaratmıştır. Halk bu durumda daha çok sinirlenmiştir. Bu yüzden Bakü’de ve Azerbaycan’ın diğer şehir ve rayonlarında gerçekleştirilen mitinglerde defalarca istifası talep edilmiştir. Yalnız, dün Bakü şehrine SSCB ordusu sokulurken, halka karşı katliamlar gerçekleştirilirken Vezirov Azerbaycan’dan kaçmıştır. Bu büyük bir hatadır. Ama en büyük hata bu göreve asla yakışmayan bir adamın bir dönem Azerbaycan KP MK birinci sekreteri olması idi. Onlar ülkenin içinde bulunduğu duruma yeterli önemi vermemiş, Azerbaycan halkının psikolojisini anlamamış ve halkın birbiriyle olan iletişimini zayıflatmışlardır. Hiç kimse onlarla görüşmek istemiyordu. Tekrar ediyorum, halkı sakinleştirmek için imkanlar tükenmediği halde 2-3 ay önce Azerbaycan partisi liderlerinin istikrarı sağlansaydı durum gerginleşmez, şehre ordu sokulmasına gerek kalmazdı. Ben bu düşünülmüş olayı kötülüyorum. Yaşananları, antihümanist, antidemokratik ve kanun karşıtı olarak kabul ediyorum. Bu ağır günlerde halkı akıllı-uslu olmaya ve iş birliğine davet ediyorum...”³⁶³

Aliyev, 21 Ocak 1990’da Azerbaycan KP MK ile Bakanlar Kuruluna olaylarla ilgili üzüntüsünü dile getirdiği bir telgraf çekti.

“Azerbaycan Halkına!

Bakü Şehrine Sovyet ordularının getirilmesiyle birlikte halkımızın başına gelmiş faciadan dolayı büyük üzüntü duydum. Bu matem gününde şehit ailelerine ve yakınlarına, bütün Azerbaycan halkına derin üzüntümle başsağlığı diliyorum. Ben bu düşünülmüş olayı, antihümanist, antidemokratik ve kanunlara aykırı olarak değerlendiriyorum. Bu ağır günde sizi birlik olmaya davet ediyorum. Bu telgrafımın cumhuriyetin radyo ve televizyonlarında verilmesini, matem mitinglerinde okunmasını temenni ediyorum.”³⁶⁴

Azerbaycan’ın resmi yöneticilerinin olaylara sessiz kalmasına rağmen Aliyev, Moskova’dan Azerbaycan halkının üzüntüsünü paylaştığını gösteren bu telgrafi yayınlamıştır. Böylece Azerbaycan halkının yanında olduğunu göstermiş, birkaç yıl sonra cumhurbaşkanı olduğunda 20 Ocak olaylarının gereken siyasi önemi kazanması içinde kararlar almıştır.

³⁶³ Bünyatov, *a.g.e.*, s. 18-20.

³⁶⁴ Bünyatov, *a.g.e.*, s. 121.

H. Aliyev, olaylardan birkaç yıl sonraki açıklamalarında ise 20 Ocak olaylarının Azerbaycan tarihindeki önemine vurgu yapıyordu.

“Bu saldırı, Azerbaycan halkına karşı gerçekleştirilmiştir. Hayatını kaybedenler Azerbaycan’ın bağımsızlığı uğruna şehit olmuşlardır. Ancak, Azerbaycan’ın yöneticileri şehitlerin cenaze töreninde bile bulunmadılar. Şimdi bazıları, geldiler, gittiler ama onlar cenaze törenlerinin başında durmalıydılar diyorlar. Eğer onlar halka liderlik ediyor olsaydılar gelip orada bulunmaları gerekirdi. Bu durum tesadüfi değildir. Çünkü, halka aralarında manevi birlik değil, uçurum vardı. Ocak ayının 19’ndan 20’sine geçen Azerbaycan halkında bir heyecan ve coşku meydana geldi. Halkın kalbindeki güçlü duygular uyandı. 22 Ocak günü Azerbaycan halkının gayretli adamları, vekilleri ve aydınları dönemin halktan uzak yöneticilerine rağmen bir araya gelerek Azerbaycan Yüksek Sovyeti’nin olağanüstü oturumunu topladılar. O ağır duruma rağmen SSCB’nin ilân ettiği olağanüstü hâli hiçe sayan karar kabul edildi. Günahkarlar ise kenarda beklediler, kendi menfaatleri için halkın tarihi faciasını görmezden geldiler. Azerbaycan halkına karşı 20 Ocak 1990’da gerçekleştirilen facia büyük bir ihanettir. Olaydan iki yıl sonra bile sorumluların ortaya çıkarılamaması, boş sözlerle halkın oyalanması ihanettir. 20 Ocak olayları faciadır evet. Ancak bu facia Azerbaycan halkının bağımsızlığı uğruna mücadeleye kalkmasıdır. Azerbaycan halkında milli ruh yüksekmiş, milli uyanış ve diriliş başkaldırmıştır. Birçok insanın kalbinde var olan bu hisler 20 Ocak olayları ile gün yüzüne çıkmıştır. Aynı ayrı grupların değil bütün halkın iradesine dönmüştür.”³⁶⁵

Haydar Aliyev 3 Ekim 1993’te Azerbaycan Cumhuriyeti’nin cumhurbaşkanı seçildi. 3 ay sonra ise “20 Ocak Faciasının Dördüncü Yıldönümü” hakkındaki karar kabul edildi. Bu karar şu maddeleri içermekteydi;

- Azerbaycan’da milli bağımsızlık hareketini ortadan kaldırmak ve demokratik bir Azerbaycan Cumhuriyeti oluşturmak için mitingler gerçekleştiren halkın inanç ve iradesini kırmak için SSCB ordusu Bakü şehrine sokulmuştur. Bu durum silahsız halka karşı gerçekleştirilmiş askeri bir tecavüz ve cinayettir olarak görülmeli ve bu güne gereken kıymet atfedilmelidir.
- İşgal siyaseti ile Azerbaycan’ın bağımsızlığına kastederek, halk hareketini bozmak için SSCB ile ittifak içinde bulunan Komünist Partisi, SSCB ve SSCB’nin o dönemdeki resmi lideri Gorbaçov’un Azerbaycan halkına karşı gerçekleştirdikleri ağır cinayetler kaydedilsin.
- Halka karşı gerçekleştirilen bu askeri saldırının mesuliyeti aynı zamanda Azerbaycan KP üyelerinin üzerine düşüyor. Halkın bağımsızlık hareketine karşı Sovyet ordularının Azerbaycan’a çağırılıp halkın karşısına çıkmasına rıza gösteren ve vatandaşlarının güvenliğini sağlamayıp Azerbaycan halkına “ihanet” ettikleri kaydedilsin.

³⁶⁵ a.g.e, s. 21-23.

- Azərbaycan Yüksək Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanı Elmira Gafarova'nın ve Azərbaycan KP Bakü Şehir Komitesi sekreteri Müslüm Memmedov'un vətəndaşların güvenliğini sağlamakla zorunda olmalarına rağmen ordunun şəhərə girişi sırasında hiçbir güvenlik tədbiri almadıkları bu yüzden siyasi məsuliyyət daşıdıkları qəbul edilsin.
- Azərbaycan KP MK tərəfindən qurulmuş komitenin "Kanlı Ocak Faciası"nın mahiyyətini və asıl səbəblərini haldan gizlətmək və cinayətləri ört bas etmək üçün qurulmuş olduğu qayıtlara keçsin.
- Ocak faciəsinin Azərbaycan haldının tarixindəki siyasi önemi göz önündə bulundurularaq, Azərbaycan'ın bağımsızlığı uğruna şəhit olanların hatırasını əbədləşdirmək üçün Bakü şəhərində hatıra kompleksi yaradılsın.³⁶⁶

1994 yılında qəbul edilən qərarla birlikdə hər yıl "20 Ocak Şəhitlərini Anma Günü" gerçəkləşdirilməkdədir. 31 Mart 1998'də isə "20 Ocak Şəhidi" fəhri adının oluşturulmasıyla ilgili qərar qəbul edildi.

"20 Ocak 1990'da Azərbaycan haldının tarixinə gəçən Kanlı Ocak olayları yaşandı. Azərbaycan'da bağımsız, demokratik bir dövlət yaratmaq amacıyla ayağa kalkən haldın inanç və iradəsini kırmək üçün Sovyet ordusu Bakü'ye və çeşitli rayonlara sokulmuşdur. Azərbaycan haldına qarşı totaliter kommünist rejim tərəfindən askeri təcavüz gerçəkləşdirilmişdir. Sokaklara çıkan Azərbaycan haldı, Sovyet ordusu tərəfindən ağır saldırlara uğramış və yüzlerce insan ya yaralanmış ya da ölmüşdür. Bu yüzden 20 Ocak Azərbaycan haldının kahramanlık günüdür. Bağımsızlık uğruna canını vermiş şəhitlərimizin fədakarlığı haldımızın kalbində daima yaşayacaq, gələcək nəsillərimizə kahramanlık dərsi olacaqdır. Azərbaycan'ın bağımsızlığı uğruna şəhit olanların hatırasını əbədləşdirmək üçün qərar alıyorum: 20 Ocak gecəsi şəhit olmuş Azərbaycan vətəndaşları üçün "20 Ocak Şəhidi" fəhri adı təsis edilsin.

Haydar Aliyev

Azərbaycan Cümhuriyyəti Cümhurbaşkanı

Bakü, 31 Mart 1998.³⁶⁷

9 Ekim 1998'də Haydar Aliyev tərəfindən 20 Ocak Şəhitlərinin hatırası üçün inşa ettirilən "Əbədi Meşəl" anıtının açılışı yapılmışdır. Şəhitlər Hıyabanı ərazisində yer alan bu anıt, 8 köşəli yıldız üzərində bulunen kızıl rəngli cam kubbedən oluşmaktadır. 17 Ocak 2000'də 20 Ocak olayları nəticəsində şəhitlərin ailələrinə və səkət kalanlara bir dəfəyə məhsus olmaq üzere bir milyon Azərbaycan manatı yardım yapıldı.³⁶⁸ Olayların 10. yılı üçün Azərbaycan Cümhuriyyəti bəkanlıqlarının, gənçlərə milli-mənəvi duyğuları,

³⁶⁶ Mehdiyev, *Azərbaycanlılara Qarşı...*, s. 58-60.

³⁶⁷ Bünyatov, *a.g.e.*, s. 236-237.

³⁶⁸ *a.g.e.*, s. 29-30.

vatanperverliği ve bağımsızlığı aşılması için toplumsal tedbirler alıp, konferanslar ve tematik dersler vermeleri kararı alındı. Ayrıca olayla ilgili uzun metrajlı bir film çekilmesi kararlaştırıldı.³⁶⁹ Bu kararların amacı, tüm dünyaya Azerbaycan’da gerçekleştirilen facianın resmini göstermekti. 19 Ocak 2011 yılında İlham Aliyev tarafından ise olaylar sırasında sakat kalmış kişilere emekli maaşı bağlanması konusunda karar alındı.

“20 Ocak 1990 yılında yaşanan olaylarda sağlıklarını yitirerek sakat kalmış kişilerin sosyal güvencelerini arttırmak ve devlet desteği sağlamak için bu kararı alıyorum:

20 Ocak hadiseleri ile ilgili olarak malul kalmış kişiler Azerbaycan Cumhuriyetinin emeklilik hakları tahsis edilsin. Aylık meblağları şu şekilde tayin edilsin: I. Grup malullere: 150 manat, II. Grup malullere: 130 manat, III. Grup malullere: 100 manat.

Azerbaycan Cumhurbaşkanının kararı ile tahsis edilen bu maaş, Azerbaycan Cumhuriyeti, Emek ve Halkın Sosyal Güvenliği Bakanlığı tarafından devlet bütçesinin “Sosyal Koruma ve Sosyal Teminat” bütçesi ile ödensin.

İlham Aliyev

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

Bakü, 19 Ocak 2011.”³⁷⁰

İlham Aliyev’in aldığı son kararlar birlikte halkın sosyal güvencesi de sağlandı. Haydar Aliyev ile birlikte Azerbaycan’ın bağımsızlık tarihinde bir dönüm noktası olan 20 Ocak olaylarına gereken siyasi önem verilmiş oldu.

3.5. Azerbaycan Basınında 20 Ocak Olayları

Sovyet Ordusunun 19 Ocak gecesi Azerbaycan’a müdahalesi sonrasında ülkedeki basın organları da zarar gördü. Yaklaşık bir ay boyunca *Seher* ve olayla ilgili birkaç haberlere yer veren *Komünist* gazeteleri hariç gazeteler basılmadı. Olayların sonunda yayınlanan ilk haberde Bakü’de ölenlerin cenaze törenleri ve yaşananlar anlatılıyordu.

22 Ocak Pazartesi günü Bakü yas içindeydi. İki milyonluk şehirde gülümseyen tek bir yüz görmek mümkün değildi. Cenazelerin ardından yürüyen binlerce anne-baba, eş, çocuk, komşu, akraba insan seliydi. Yol kenarındaki binaların balkonlarına, elektrik direklerine, ağaçlara şehrin yasını gösteren siyah bayraklar asıldı. Sokaklara çıkamayan

³⁶⁹ Mehdiyev, *Azərbaycanlılara Qarşı...*, s. 66-67.

³⁷⁰ Bünyatov, *a.g.e.*, s. 270.

yaşlılar ya da yararılar cenaze törenlerini evlerinin balkonlarından izledi. İlk cenaze 13.35 sularında Azneft meydanına getirildi. Yas içindeki halk Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü için hayatını kaybedenlerin cenazelerinin üstüne kırmızı karanfiller attı. Bakü'nün Dağüstü Parkı hiçbir zaman böyle bir insan seli görmedi. Milyonlarca insan ölüleri için yollara döküldü.³⁷¹

Olaylardan hemen sonra açıklama yapan Zakafkasya Müslümanları Ruhani İdaresi Başkanı Şeyhülislam Allahşükür Paşazade ise Azerbaycan halkına karşı gerçekleştirilen ve ordunun şehre girmesi için ortaya atılan bütün ithamları halk adına şiddetle ve nefretle reddettiğini dile getirdi. 19 Ocak gecesi Bakü'de yaşanan olayları akla sığmaz olarak niteleyen Şeyhülislam, Bakü'deki Sovyet ordularının geç olmadan şehirden çıkarılmasını talep etti.³⁷²

Olay gecesi yaşananları araştırmak için kurulan komisyonda görev alan Adile Namazova ise Azerbaycan'ın zor günlerden geçtiğini ve kaybının büyük olduğunu dile getirdi. Komisyonun kurulma amacının olayın araştırılması ve masum insanların ölümüne sebep olanların bulunması olarak açıklayan Namazova, ilk amaçlarının ise kayıp vatandaşlara ne olduğunu açığa çıkarmak olduğunu söyledi. Baskına maruz kalan yerler gezilip, şahitlerin ifadesi toplandı. Ayrıca olaylar sırasında yaralananlara yardım etmek için yardım hatları oluşturuldu.³⁷³

1988 yılında yaşanan 18 günlük büyük mitinglerden sonra 19 Ocak gecesi Bakü'de yaşananlar, şehri Rus askerlerinden koruma içgüdüsü ile halkı bir araya getirdi. Başkanlık binasının karşısındaki meydan insanlarla doluydu. Şehrin giriş ve çıkış noktaları özellikle Rus ordusunun kolaylıkla giriş yapabileceği noktalar arabalarla ve büyük beton yığınları ile kapatıldı. Çeşitli noktalara barikatlar kuruldu. Ancak şehri korumak için toplanan halkın elinde bundan fazlası yoktu. Zaten hiç kimse bunca zaman bağlı kaldıkları Rusya'dan kendilerine zarar geleceğini düşünmedi. Gece yarısı yaşananlar ise Azerbaycan halkını şoka uğrattı. Sovyet ordusunun askerleri sokaklarda silahsız olan halka ateş açtı. Metronun şimdiki 20 Yanvar durağında beklemekte olan halka dahi ateş açıldı.

³⁷¹ "Bakı Şəhidlərlə Vidalaşır", *Azərbaycan Gəncləri*, No: 9, 30 Yanvar 1990, s. 2-4.

³⁷² "Şeyxülislam: "Allahın Mərhəmətinə Bel Bağlayıram", *Azərbaycan Gəncləri*, No: 9, 30 Yanvar 1990, s. 3.

³⁷³ "E. Qədirov, R. Rəfizadə, "İtkin Düşmüşlər?...", *Kommunist*, 3 Fevral 1990, No: 22, s. 1.

Metro yanındaki otobüs durağında bekleyen S. Zarife yaşadıklarını:

“...O gece Gençlik Metrosunun yanıdaydım. Çok fazla kişiydik. Herkes otobüsünü bekliyordu. Birden eski Lenin Caddesi 20 veya 30 kişi bize doğru gelmeye başladı. Bunlar kimdi bilmiyorduk. Ellerinde sopalar vardı ancak biz bunu önemsemedik. Çünkü o kadar uzun zamandır elleri silahlı adamların olmasına alışmıştık ki. Birden bize doğru koşmaya başladılar, ellerindeki sopaları sallıyorlardı. Dehşet içinde hepimiz kaçıyorduk. Kadın, erkek demeden herkesi dövdüler. Biz deste deste kaçıyorduk. Her kaçan grubun arkasında eli silahlı 2-3 asker vardı. Bunlar kimdi biz bilmiyorduk. 20 Ocak’tan bir gün sonra ise hâlâ insanlara ateş etmeye devam ediyorlardı. Biz bunları görüyorduk. Hiçbir siyasi partiye mensup olmayanları hiçbir mitinge katılmamış olanları da öldürdüler³⁷⁴ şeklinde anlatmıştı.

Sovyet askerleri, o gece Gençlik Metro su yakınında bekleyen genç, yaşlı, kadın, erkek, çocuk herkese saldırdı. Bir süre sonra ordunun şehre girme amacının, Sovyet yönetimini ve halkı korumak değil Azerbaycan halkının bağımsızlığını engellemek olduğu anlaşıldı. 20 Ocak faciası Azerbaycan halkının bağımsızlığı için bir dönüm noktası olurken Rusya’nın Ermenilerle birlikte Azerbaycan topraklarına gerçekleştirildiği işgalin anlaşılması açısından da önemliydi.³⁷⁵

Dağlık Karabağ problemi Azerbaycan’da büyük gerginliğe sebep oldu. Ermeniler “Türksüz Ermenistan” ideallerini hayata geçirirken yaklaşık 250 bin Azerbaycan Türkünü doğma yurtlarından çıkardı. Azerbaycan KP MK Sekreteri A. Vezirov ile A. Muttalibov ise Moskova’ya şifreli telgraflar göndererek Sovyet ordusunun şehre sokulması için ortam hazırladı. Faciadan sonra olaylara siyasi kıymeti veren ilk kişi ise Haydar Aliyev oldu. Azerbaycan topraklarına karşı gerçekleştirilen tecavüzü ve halkın uğradığı zulmü yüksek sesle dile getirdi. Aliyev’in girişimiyle Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’nde Gorbaçov, Girenko, Yazov, Vezirov ve Muttalibov’un olaylardan sorumlu olduğu kabul edildi. Böylece 20 Ocak olaylarına gerekli siyasi kıymet verildi.³⁷⁶

Şeyhülislam Allahşükür Paşazade olaydan birkaç yıl sonra yaptığı açıklamasında, “Bir devlet başkanı olarak sizin imzanızla gerçekleştirilen bu kanlı kırgın için hiçbir beraat olamaz. Milletlerarası münasebetleri kızıştırarak, halkının üzerine ordu salan bir devlet rezil olmaya mahkumdur” dedi. Çünkü Azerbaycan halkı olay gecesinden sonra çok zor durumda kaldı. Ölenlerin kefenleri için bez, tabutları için tahta ve gerekli diğer ihtiyaçlar çok zor karşılandı. Yine de Yahudi ve Ortodoks din adamları ile bütün halk bir arada hareket etti. Yaşanan olaylar Azerbaycan halkının

³⁷⁴ Rzayeva, *a.g.e.*, s. 54-55.

³⁷⁵ Səfərli, “a.g.m.”, s. 1-2.

³⁷⁶ Səyyad Ağbabalı, “Zaman - Ədalətli Hakim”, *Respublika*, 18 Yanvar 1997, No: 5, s. 3.

Rusya'ya karşı nefretini arttırdı. Allahşükür Paşazade'nin çabaları ile "20 Yanvar Cemiyeti" kuruldu. Amacı, zor durumda kalan halka yardım etmek, yeni binalar inşa etmek ve olaylar sırasında gazi olan kişilere hayatlarına kolayca devam edebilmeleri için yeni iş olanakları sağlamaktı.³⁷⁷ Ancak bu cemiyet daha sonra siyasi bir kimlik kazandığından bekleneni veremedi.

Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı gerçekleştirdiği toprak iddiası yüzünden Azerbaycan Türkleri kendi topraklarını terk ederken, Azerbaycan halkında oluşan bağımsızlık isteğini durdurmak için SSCB ordusu her cinayete hazır olarak ülkeye girdi. Tanklar ve zırhlı araçlar yüzlerce masum insanın ölümüne sebep oldu. Azerbaycan halkının düşüncesine göre Sumgait Olayları, 13-14 Ocak Bakü Olayları, 20 Ocak gecesi yaşananların hepsinin faili belliydi. Bütün bunların asıl amacı Azerbaycan'da artan bağımsızlık hareketine son vermektir. Azerbaycan yöneticilerinin olaylara sessiz kalması, milli menfaatlere uygun hareket etmemesi yüzünden Azerbaycan toprakları SSCB ordusunun saldırısına uğradı.³⁷⁸

Tarih boyunca birçok kez başka devletlerin yönetimi altında kalan Azerbaycan için 20 Ocak gecesi yaşananlar bir ilk değildi ancak yaşananların en ağırıydı. O geceyi unutmak mümkün değildi. O gece insan bedenleri SSCB ordularının tanklarının paletleri altında kaldı. Şehrin sokaklarından kanlar sel gibi aktı. Binaların dışı kurşun izleriyle doluydu. Yollar ise ölen insanların cesetleri ile doldu. Ermenilere yardım eden ve onların çirkin iddialarını hayata geçirmeleri için yardım eden Gorbaçov idi. Gorbaçov, 20 Ocaktan birkaç gün önce Bakü'de olağanüstü hâl ilân edilmesi hakkında karar vermişse de o gece yaşananlar sonrasında karar radyoda okundu. O gece Bakü şehrine 66.500 kişilik ordu girdi. Onların içinde Ermenilerden oluşan "Alfa" grubu da vardı. Azerbaycan KP MK yöneticilerinin aciz tutumlarından dolayı SSCB ordusu şehirde her türlü kıyımı rahatça gerçekleştirdi.³⁷⁹

Her halkın tarihinde kanlı facialar olabilir ancak 20 Ocak olayları Azerbaycan halkının kahramanlık sayfasıydı. İran sınırındaki tellerin sökülmesi, 13-14 Ocak günü Bakü'de gerçekleşen Ermeni talanları Moskova'nın Azerbaycan halkını cezalandırmak için eline geçen fırsattı. 1989 yılından itibaren Azerbaycan KP MK yöneticilerinin Moskova'ya yardım çağrısı yaparak gönderdikleri şifreli telgraflar ordunun şehre

³⁷⁷ Qüdrət Piriyeu, "Moskva Mənə Də Qarmaq Atdı", *Xalq Qəzeti*, 19 Yanvar 2000, No: 13, s. 2.

³⁷⁸ Quliyev, "a.g.m.", s. 3.

³⁷⁹ Zeynal Vəfa, "20 Yanvar Faciəsindən 12 İl Keçdi", *Azərbaycan*, 20 Yanvar 2002, No: 16, s. 3.

getirilmesi için gerekli ortamı hazırladı. Azerbaycan'ın cezalandırılması için hukuki bir dayanak gerekli idi. Bunun için Gorbaçov Dağlık Karabağ sorununun üzerine gitti. Dağlık Karabağ'da olağanüstü hâl ilân edilmesinden hemen sonra Sovyet yetkililerinin bu kararın Azerbaycan'ı etkilemeyeceğini söylemesine rağmen 19 Ocak günü halka haber verilmeden Bakü'de olağanüstü hâl ilân edildi. Olağanüstü hâl kararının 20 Ocak günü geçerli olacağı söylenmesine rağmen Sovyet askerleri 19 Ocak gecesi saat 21:00 sularında şehre girdi. 20 Ocak faciası sonraları Nobel Barış Ödülü'ne layık görülen Gorbaçov'un Azerbaycan halkına karşı aldığı en acılı tedbirdi.³⁸⁰

Azerbaycan İlimler Akademisi İnsan Hakları Enstitüsünün 20 Ocak olayları ile ilgili kararı ise *Dirçəliş-XXI Əsr* dergisinde yayınlandı. Buna göre:

1. SSCB, Azerbaycan halkına karşı gerçekleştirdiği haksız saldırı ile Birleşmiş Milletlerin insan hak ve özgürlükleri, devletlerin kendi haklarını tayin etmesi prensibini çiğnedi.
2. SSCB, 20 Ocak müdahalesi ile üstün hukuk kurallarına aykırı davranarak katılımcısı olduğu 1966 tarihli Milli ve Siyasi Hakların Uluslararası Paktını hiçe saydı. Paktın 6.maddesi olan “yaşamak, her insanın vazgeçilmez hakkıdır” maddesi çiğnenerek masum halk hiçbir suçu yokken bu hakkından mahrum bırakıldı.
3. Paktın, “hiç kimse işkenceye, gaddarca ve gayrı insani davranışa veya cezaya maruz kalmamalıdır” maddesi toplumun neredeyse tamamının alçaltılması, insanların işkencelere maruz kalması ve yüzlerce ailenin sevdiklerinden habersiz kalmasının önüne geçilmeyerek çiğnendi.
4. Azerbaycan halkına karşı gerçekleştirilmiş saldırı sonunda hapsedilen kişiler için Paktın, “her insanın özgürlüğü ve şahsi dokunulmazlığı hakkı” yok sayıldı.
5. Özgürlüklerinden kanunsuz olarak mahrum bırakılmış olan kişilerin bu süre zarfında hümanist yaklaşımdan uzak davranılarak insan haklarına uyulmadı.
6. SSCB, uzun bir süre halkın ülke içinde serbestçe hareket etmesi kısıtlandı. Gorbaçov, Azerbaycan'da gerçekleştirilen kıyıma olağanüstü hâl ilân ederek bir kılıf uydurmaya çalışsa da olağanüstü hâl kurallarından olan geri çekilmeye yol vermeden yaşamak ve işkence etmemek kurallarına uyulmadı.

³⁸⁰ Nazim Mustafa, “Həm Faciə, Həm Də Qəhrəmanlıq Sənaməsi”, *Xalq Qəzeti*, 20 Yanvar 2002, No: 16, s. 1-2; Habiboğlu, a.g.e., s. 39.

Azerbaycan halkına karşı gerçekleştirilmiş bu saldırı, halkın azmini, özgürlük ve bağımsızlık arzusunu kırmak yerine mücadele ruhunu arttırdı.³⁸¹

Kanlı Ocak olaylarının görünen ve görünmeye sebepleri ise gazete yazılarının bir başka konusuydu. Olayın halka sunulan sebepleri: Sovyet rejiminin tehlike altında olması, Ermeni-Rus halkını kurtarmak zorunluluğu doğması, İslam ve Türk milliyetçiliğinin karşısına geçilmek, Azerbaycan halkının bağımsızlığı uğruna Sovyet yönetimine karşı başkaldırı gerçekleştirmesi. Tüm bunlar o dönem halka gösterilen haklı sebeplerdendi. Ancak Sovyet ordusunun Bakü'ye sokulmasının sebepleri daha derindeydi. Asıl sebep Azerbaycan halkının Rusya'ya olan inancını yitirmesi idi. Artık Sovyet ittifakını bir arada tutmak gelişen teknoloji ve yeni dünya düzeninde imkansızdı. Azerbaycan ise bu dağılmayı durdurmasa bile yavaşlatmak güç gösterisi yapmak için tek yoldu. Asıl sebep uydurma Ermeni meselesinin Hristiyan devletler tarafından desteklenmesi ve Ermenilere güçlü maddi olanaklar sağlanarak güçlendirilmesi idi. Ermenilerin silahlandırılıp Azerbaycan Türkleriyle karşı karşıya getirilmesi, Bosna'da, Afganistan'da, Çeçenistan'da sözde "Ümmetçilik" hakkında aslı olmayan iddialar, Müslüman halklarının nüfusunun hızla artarak güçlenmeleri Azerbaycan'da yaşanan olayların asıl sebepleri idi. Türklerin, Bakü'de, Almatı'da, Tiflis'te Komünist Partiye olan güvenlerini kaybedip sokaklara dökülmesi XX. yy'da dünyanın gözü önünde Azerbaycan'daki faciayı hazırladı.³⁸²

Aslında 20 Ocak olayları birden bire ortaya çıkmadı. Uzun yıllardan beri süregelen 1905-1907, 1918-1920, 1948-1953 gibi bütün bir asır boyunca Ruslar tarafından Azerbaycan Türklerine karşı gerçekleştirilen kıyımların sonuncu halkasıydı. Sonuncuyu gerçekleştirmenin gerekçesi ise Dağlık Karabağ idi. 22 Şubat 1988'de Karabağ'da dökülen ilk kan olayları başladı.³⁸³ 1989 yılının sonunda SSCB desteğini arkasında hisseden Ermeniler 200'den fazla Azerbaycan Türkünü öldürdü. Rusya'nın Azerbaycan politikası üç farklı faktörden ibaretti. Bunlar, din, Kafkasya ve milli faktördür. Azerbaycan halkının dini mensubiyetinin Rusya'dan farklı olması, Kafkasya topraklarının yüzyıllardır Rusya'nın menfaatlerine uygun olması ve tarihi süreç içinde

³⁸¹ "20 Yanvar Faciəsi ilə Bağlı Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İnsan Hüquqları İnstitutunun Məlumatı", *Dirçəliş-XXI Əsr*, No: 47, 2002, s. 61-62.

³⁸² Əlikram Tağıyev, "Qanlı Yanvar Faciəsinin Görünən Və Görünməyən Tərəfləri", *Dirçəliş-XXI Əsr*, No: 82-83, 2004-2005, s.115-121.

³⁸³ Dağlık Karabağ, Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçasıdır mitingleri sırasında Ermeniler Stepanakert-Ağdam yolunda 2 Azerbaycan Türkü'nü öldürdü. Habiboğlu, *a.g.e.*, s.15.

Rusya'nın sürekli olarak Türklere karşı düşmanlık beslemesi 20 Ocak olaylarının temeliydi.³⁸⁴

Bakü'de 12 Ocak 1990 günü karışıklık olacağına dair haberler yayıldı. Buna göre insanlar miting alanlarını terk ederek şehri terk etmeyen Ermenilere saldıracaktı. Bu Bakü'ye ordu sokmak için bir bahane idi. SSCB, bağımsızlık haklarını talep eden diğer bütün devletlere ders vermek amacıyla Azerbaycan'ı seçti. Bakü'ye gönderilen ordu sıradan askerlerden oluşmuyordu. Özel olarak eğitim gören, çoğunun saçları boynuna kadar dökülen kişiler asker adı altında bölgeye sevk edildi.³⁸⁵ O geceyi yaşayan kişilerin ifadeleri de bu durumu destekler nitelikteydi. Asker olarak bölgeye getirilen kişilerin aslında özel olarak seçilen ve askerlikten uzak kişiler olduğu açıktı.

O geceye şahit olan Ş. Elmira'nın gördüklerini:

“...O günlerde çocuğum küçük olduğu için hep evde kalıyordum. Eşim ise her gün erkenden çıkardı, doktordu. Olayların meydana geldiği gece, sabaha karşı eve geldi. Gördüklerini anlatıyordu. Askerler için diyordu ki, onlar çok uzun boylu ve çoğunun şapkasının altından uzun saçları görünüyor. Hatta bunu kendi aramızda tartıştık. Askerlerde uzun saç olmazdı. Hatta o dönemde asker olanlar kel idi. O ise saçlarının uzun olduğu konusunda ısrarcı idi...³⁸⁶ şeklinde anlattı.

Bir diğer şahit A. Sona yaşadıklarını:

“... O gece elektrikler yoktu. Elektrikler geldiğinde içeri birden subaylar girdiğini fark ettim. Elllerinde silahları vardı. Slavlar gibi görkemli ve sakallıydılar. Dediler ki, eğer aşırı gruplara ve haydutlara yardım ederseniz sizi cezalandırırız çünkü onlar bizim düşmanlarımız. Sakallı, uzun boylu idiler. En uzunları neredeyse 1.90 idi. Ayrıca hiçbirisi genç değildi. Televizyonda gösterilen askerlere benzemiyorlardı. Sadece o gece insanları öldürdüler sonra ortadan kayboldular...³⁸⁷ şeklinde anlattı.

Azerbaycan basınında çıkan haberlerin geneli değerlendirildiğinde 20 Ocak olaylarının sebepleri ve olayın sorumlusu üzerinde durulduğu görülmektedir.

3.6. Türk Basınında 20 Ocak Olayları

SSCB'nin Azerbaycan'da olağanüstü hâl ilân etmesinden hemen sonra bölgede yaşanan olaylar Türkiye'yi etkiledi. Azerbaycan'ın, Türkiye'yi kardeş ülke olarak görüp

³⁸⁴ Araz Ağayev, “Qəhrəmanlıq Sənaməsinin Parlaq Səhifəsi”, *Kaspi*, No: 15, 20-24 Yanvar 2015, s. 1-2.

³⁸⁵ Vahid İmanov, “20 Yanvar Hadisələri Xalqın Azadlıq Və Müstəqillik Əzmini Daha Da Gücləndirdi”, *Xalq Qəzeti*, 20 Yanvar 2007, No: 12, s. 1.

³⁸⁶ Rzayeva, *a.g.e.*, s. 26-27.

³⁸⁷ *a.g.e.*, s. 26.

yardım beklemesi ve Kars Antlaşması'ndan doğan şartlar Türkiye'nin bölge ile ilgilenmesini gerektirmekteydi.

Azerbaycan'da bağımsızlık olaylarının yavaş yavaş hız kazandığı dönemde Başbakan A. Muttalibov Türkiye'ye geldi. Bu gezi sırasında kendisine başbakan olmasına rağmen “cumhurbaşkanı protokolü” uygulandı. Ancak protokol resmi belgelere yansımada. Bu durumun sebebi, Türkiye'nin SSCB ile Azerbaycan arasında bir denge kurmak istemesiydi.³⁸⁸ Batılı analistlere göre ise, hem İran'da hem de Azerbaycan'da yaşayan Azerbaycan halkı kendini önce “Türk” kabul ediyor, bu yüzden Ankara ile yakınlaşmak istiyordu.³⁸⁹ Bu sırada Nahçıvan'da halkın Türkiye sınırına yürümesi bu tezi destekler nitelikteydi. Halk, İran ve Türkiye sınırındaki tüm engelleri yıkıyordu.³⁹⁰

Dönemin Dışişleri Bakanı Mesul Yılmaz bir televizyon programında;

“..Sovyetler Birliği bünyesinde Türkçe konuşan halklara karşı bizim sıcak duygular beslememiz, hatta bu duyguların karşılıklı olması son derece doğaldır. Ama biz bunu Sovyetler Birliği'yle devamlı gelişme gösteren ikili ilişkilerimiz içerisinde ve özellikle ekonomik ve kültürel boyuta katkıda bulunan bir unsur olarak değerlendiriyoruz. Yoksa, bu çerçevede şoven duygulara yer yoktur..”³⁹¹ şeklinde bir açıklama yaptı.

Bu açıklamanın sebebi ise bir Sovyet gazetesinin Türkiye'yi Azerbaycan halkını kışkırtmakla suçlaması idi.

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki gerginlik gazetelerde, “Sovyetler Birliği Kaynıyor”³⁹², “Azeriler ile Ermeniler Tetikte”³⁹³, “Kafkasya'da Kara Bulutlar”³⁹⁴, “Azeri-Ermeni Gerginliği Patlama Noktasında”³⁹⁵, “Savaş Kapıda”³⁹⁶, “Bakü'de Ayaklandı”³⁹⁷, “Azerbaycan Kan Gölüne Döndü”³⁹⁸, “Azerilerle Ermeniler Çarpışıyor”³⁹⁹, “Bakü Kana Bulandı: 30 Ölü”⁴⁰⁰, “Azerbaycan'da İç Savaş

³⁸⁸ Ertuğrul Özkök, “Azerbaycan Başbakanı'na Cumhurbaşkanlığı Protokolü”, *Hürriyet*, 5 Ocak 1990, s. 15; “Azerbaycan'la Yakın İlişki”, *Milliyet*, 6 Ocak 1990, s. 15.

³⁸⁹ Artun Ünsal, “Azerilerin Umudu Ankara”, *Hürriyet*, 6 Ocak 1990, s. 12; “Nahçıvan Kaynıyor”, *Milliyet*, 11 Ocak 1990, s. 13.

³⁹⁰ Ahmet Ali Arslan, “Azerbaycan'da Ölüm Kalım Savaşı”, *Türkiye*, 4 Ocak 1990, s. 4; Ahmet Ali Arslan, “Sovyet Tankları Azerbaycan Kapısında”, *Türkiye*, 5 Ocak 1990, s. 13; “Nahçıvan Halkı Türkiye Sınırına Yürüdü”, *Hürriyet*, 6 Ocak 1990, s. 12; “Bakü Dış Dünyaya Kapatıldı”, *Türkiye*, 6 Ocak 1990, s. 6; “Nahçıvan'da Sınır Kalmadı”, *Milliyet*, 9 Ocak 1990, s. 12.

³⁹¹ “Türkiye, Azerileri Kışkırtıyor...”, *Hürriyet*, 11 Ocak 1990, s. 12.

³⁹² “Sovyetler Birliği Kaynıyor”, *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1990, s. 14.

³⁹³ “Azeriler ile Ermeniler Tetikte”, *Milliyet*, 12 Ocak 1990, s. 4.

³⁹⁴ “Kafkasya'da Kara Bulutlar”, *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1990, s. 14.

³⁹⁵ “Azeri-Ermeni Gerginliği Patlama Noktasında” *Hürriyet*, 14 Ocak 1990, s. 14.

³⁹⁶ “Savaş Kapıda”, *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1990, s. 14.

³⁹⁷ “Bakü'de Ayaklandı”, *Türkiye*, 14 Ocak 1990, s. 6.

³⁹⁸ “Azerbaycan Kan Gölüne Döndü”, *Hürriyet*, 15 Ocak 1990, s. 14.

³⁹⁹ “Azerilerle Ermeniler Çarpışıyor”, *Türkiye*, 15 Ocak 1990, s. 6.

⁴⁰⁰ “Bakü Kana Bulandı: 30 Ölü”, *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1990, s. 16.

Tehlikesi”⁴⁰¹, “Kafkasya Kaynıyor”⁴⁰², “Azerbaycan’da Kan Gövdeyi Götürüyor”⁴⁰³ başlıklarıyla yer buldu. Karabağ üzerinde hak iddia eden iki ülke karşı karşıyaydı ve Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasında çıkan çatışmalarda çok sayıda yaralı ve  l ler vardı.

Azerbaycan Türkü-Ermeni  atışmasını SSCB’nin bütünlüğünü bozmaya yönelik bir hareket olarak değerlendiren Gorbaçov, 17 Ocak’ta Azerbaycan’a ordu ve donanma birlikleri sevk etti. Türkiye ise sınırında yaşanan bu olaylardan tedirgindi. Ancak bu durumun SSCB’nin “iç meselesi” olduğu ve silahlanmanın rahatsız ediciliğini dile getirdi. SSCB bölgeye yaklaşık 10.000 kişilik ordu sevk etti. Bunun  zerine Türk Silahlı Kuvvetleri ve İçişleri Bakanlığı oluşacak herhangi bir tehdide karşı sınırda güvenlik önlemleri aldı.⁴⁰⁴

Aslında bu beklenmeyen bir durum değildi. Birçok etnik unsuru, özerk bölgeyi ve cumhuriyeti içinde barındıran SSCB’nin, bağımsızlık hareketlerine izin vermeyeceği Gorbaçov’un Litvanya gezisi sırasındaki tutumundan anlaşılmaktaydı. Gorbaçov, bağımsızlık isteğiyle yola çıkan ülkelerin ayağına kadar gidip sorunları diyalog yoluyla çözmeyi denedi. Ancak burada gerçekleştirdiği her konuşmasında “ayrılıkçı düşüncelere” müsaade edilmeyeceğini de vurguladı.⁴⁰⁵

Olayların bu boyuta gelmesinden sonra Gorbaçov’un tek şansı askeri müdahale ile durumu kurtarmaktı. Böylece hem birliğin dağılmasının önüne geçilecek hem de SSCB’ye bağlı diğer cumhuriyetlere bir ders verilecekti. Her şey beklenildiği gibi giderse Gorbaçov, yumuşak tutumuna karşı istendiğinde ne kadar sert olabileceğini Moskova’ya da göstermiş olacaktı. Ancak askeri müdahale Azerbaycan’da beklenen sonucu vermedi. İçişleri Bakanlığı’nın orduya ateş emri vermesi olayları hızlandırdı. Bakü’de “masum insanların kanı aktı, katliam ateşleri yandı.”⁴⁰⁶ Azerbaycan’ın bağımsızlık isteğinin önüne geçmek artık mümkün değildi.

⁴⁰¹ “Azerbaycan’da, İç Savaş Tehlikesi”, *Hürriyet*, 16 Ocak 1990, s. 14.

⁴⁰² “Kafkasya Kaynıyor”, *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1990, s. 14.

⁴⁰³ “Azerbaycan’da Kan Gövdeyi Götürüyor”, *Türkiye*, 16 Ocak 1990, s. 11.

⁴⁰⁴ “Ve Kremlin Müdahale Etti”, “Ankara Olaylardan Kaygılı”, *Hürriyet*, 17 Ocak 1990, s. 12; “Kızıl Ordu Azerbaycan’da”, *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1990, s. 14; “Kızıl Ordu Azerbaycan’da”, *Türkiye*, 17 Ocak 1990, s. 11; “Azerbaycan Savaş Alanı”, *Hürriyet*, 18 Ocak 1990, s. 12.

⁴⁰⁵ Sami Kohen, “Sovyetler ‘Birliği’ Ne Olacak?”, *Milliyet*, 6 Ocak 1990, s. 4; “Gorbaçov Sertleşiyor”, *Türkiye*, 2 Ocak 1990, s. 6; “Gorbaçov Baltık Cumhuriyetlerini İknaya  alışıyor”, *Türkiye*, 12 Ocak 1990, s. 6.

⁴⁰⁶ Mehmet Ali Birand, “Gorbaçov’un Büyük Kumarı”, *Milliyet*, 17 Ocak 1990, s. 4; Cenk Başlamış, Kafkasya’da Göğüs Göğüse  arpışmalar”, *Milliyet*, 17 Ocak 1990, s. 4; “Dağlık Karabağ’da İç Savaş”, *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1990, s. 14; “Karabağ Kan Deryası”, *Türkiye*, 18 Ocak 1990, s. 11.

Bu sırada Türkiye Dışışleri Bakanı Mesul Yılmaz, Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan olaylar hakkında bilgi almak için SSCB'nin Ankara Büyükelçisi Albert Çernişev ile görüştü. Görüşmenin sonunda M. Yılmaz “tamamen insani çerçevede Azerbaycan Türklere ve Ermenilere yardıma hazır olduklarını ve Azerbaycan Türklerinin tahriklere karşı dikkatli davranmaları gerektiğini” dile getirdi.⁴⁰⁷ Bu sırada Azerbaycan'da ölü sayısı 66'ya yükseldi. Halk, Kızıl Ordu tanklarının önüne geçerek protesto mitingleri düzenliyor, SSCB'nin Azerbaycan'dan çekilmesi ve olağanüstü hâl kararının yürürlükten kaldırmasını istiyordu.⁴⁰⁸

Azerbaycan'da 20 Ocak günü yaşananlar ise manşetlere “Azerbaycan'da Durum Felaket”, “Kızıl Ordu Azerilere Ateş Açtı”, başlıklarıyla yansıdı. Daha önceden Azerbaycan Halk Cephesine ultimatoma veren SSCB üst makamları, isteklerinin yerine getirilmemesi üzerine barikatları yıkarak ve sivil halkın üzerine ateş açarak şehre girdi.⁴⁰⁹

Bu sırada ABD'de bulunan T.C. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın yaptığı açıklama Azerbaycan Türklerini hem kırmış hem de kızdırmıştı. Özal; “Azerbaycanlılar Türklerden çok, İran'daki Azerilere yakındır. Onlar Şii biz Sünniyiz” demişti. Daha sonra bu sözlerinin yanlış anlaşıldığını Azerbaycan'da yaşanan olaylara dair üzüntüsünü dile getirmiş olsa da açıklaması tepkiye neden olmuştu. Azerbaycan Türkleri bu sözlerinden dolayı Özal'ı protesto etti. AHC'nden Ebulfaz Aliyev, “Biz Şii de olsak önce Türk'üz. Bir cumhurbaşkanı mezhep ayrımı yapmamalı” açıklamasını yaptı.⁴¹⁰

20 Ocak gece Azerbaycan'da yaşanan olaylar ise “Her Yer Tabut Dolu”, “Bakü Kan Ağlıyor”, Azerbaycan'da Soykırım Var”, başlıklarıyla manşet oldu. Bakü'de binlerce yaralı, yüzlerce ölü vardı. İstanbul'da Azerbaycan Türklerinin yaşadığı olaylara tepki olarak toplanan yaklaşık beş bin kişi İstiklal Caddesi'nde SSCB Başkonsolosluğu önünde gösteri yaptı.⁴¹¹

Türkiye'nin olaylar karşısındaki tutumu ise Mesut Yılmaz'ın 23 Ocak 1990'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmasından anlaşılmaktadır:

⁴⁰⁷ “Mesut Yılmaz: Azeri ve Ermenilere Yardıma Hazırız”, *Hürriyet*, 19 Ocak 1990, s. 12; “Türkiye'den Bölgeye Hassas Yaklaşım”, *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1990, s. 14.

⁴⁰⁸ “Azerbaycan Meydan Okuyor”, *Hürriyet*, 19 Ocak 1990, s. 12.

⁴⁰⁹ “Kızıl Ordu Azerilere Ateş Açtı”, *Hürriyet*, 20 Ocak 1990, s. 12.

⁴¹⁰ “Özal: Azerilerle İlgili Sözlerim Yanlış Anlaşıldı”, *Hürriyet*, 21 Ocak 1990, s. 21; “Azeri Türkleri Özal'ı Protesto Etti”, *Hürriyet*, 21 Ocak 1990, s. 21; “Özal Özür Dilesin”, *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1990, s. 17.

⁴¹¹ “Her Yer Tabut Dolu”, *Hürriyet*, 21 Ocak 1990, s. 14; “Bakü Kan Ağlıyor”, *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1990, s. 14, “Azerbaycan'da Soykırım Var”, *Hürriyet*, 22 Ocak 1990, s. 12; “Azerbaycan'da Katliam”, *Sabah*, 21 Ocak 1990, s. 17; “İstanbul'da Azeriler İçin Gösteri Yapıldı”, *Hürriyet*, 22 Ocak 1990, s. 17.

“...Bugün hem kardeş addettiğimiz Azerbaycan halkının acılarının, hem de ilişkilerimize her zaman çok önem verdiğimiz komşumuz Sovyetler Birliği’nin bu olaylarla irtibatlı olarak aldığı yaranın üzüntüsünü yaşamaktayız.

Türkiye’nin gelişmeler karşısındaki resmi tutumu açıktır ve zamanında ortaya konulmuştur. Gelişmeleri, ilke itibarıyla Sovyetler Birliği’nin içişleri olarak değerlendirmekteyiz. Ancak, bu durum Sovyetler Birliği’nin sınırlarımızın hemen ötesinde, yakın kültürel bağlarımız olan Azeri halkını etkileyen kötü gelişmelere karşı ilgisiz kalacağımız anlamına gelmediği ve bu şekilde anlaşılmaması gerektiği açıktır.

Nitekim bu tutumumuzun dış politika uygulamamızdaki ifadesini, ilgisizlik veya kayıtsızlık şeklinde değil, olayların niteliği ve boyutlarıyla orantılı meşru ilgi ve hassasiyetimizin hiçbir yanlış anlamaya yer bırakmayacak bir açıklıkla, iyi niyetli telkinlerde bulunmak suretiyle ortaya konulması şeklindedir...”⁴¹²

Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz tarafından TBMM’nde gerçekleştirilen bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere Türkiye, yaşananları SSCB’nin içişleri olarak değerlendirmektedir. İki ülke arasında denge politikası izleyerek ikili ülke ilişkilerinde ekonomik ve kültürel paylaşımların en üst mertebeye kalması sağlanmak istediği açıktır.

23 Ocak’ta *Sabah* gazetesinde yer alan haber ise manidardı. “Kızıl Ordu-Ermeni Elele” başlıklı yazıda, Bakü’de cenazelere katılacaklar için ordunun, radyo, televizyon ve hoparlörle “Törene katılanlar cezalandırılacaktır, ateş açılacaktır” tehditlerine rağmen yaklaşık 1 milyon Azerbaycan vatandaşı cenazeleri için meydana toplanmıştır. Cenaze törenlerinden sonra miting meydanında siyah ve kırmızından oluşan bir insan seli oluşturan halk, öldürülenlerin cesetlerini denize dökmek isteyen ordu birliklerini engellemiştir.⁴¹³

Gorbaçov’un Azerbaycan’da durumun ciddiyetinin farkına varıp AHC yönetimi ile görüşmeyi kabul etmesi, Moskova’nın Azerbaycan’da bir gerilla savaşı olabileceğini kabul ederek geri adım atmasıydı. Çünkü Azerbaycan halkı, SSCB ordusunu işgal ordusu olarak görmekteydi. Bu geri adıma rağmen SSCB, Bakü’de Rus ve Yahudilere yönelik “öldürülebilirsiniz” provokasyonuna devam ediyordu. AHC ise, halkın can güvenliğinin sağlanmasının onların görevi olduğunu bu tür iddialar inanmaları gerektiğine dair vurgu yapıyordu.⁴¹⁴

Azerbaycan’da tüm bunlar yaşanırken yabancı ülkelerin olaylara karşı tutumu ise, SSCB lehine bir sessizlikti. 20. yüzyılda dünyanın gözü önünde gerçekleşen bu olaya batılı ülkeler ve Arap dünyası beklenen tepkiyi vermedi. Yabancı basında ise

⁴¹² Bilâl N. Şimşir, *Azerbaycan Azerbaycan’ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2011, s. 115.

⁴¹³ Serdar Ünsal, “Kızılordu-Ermeni Elele”, *Sabah*, 23 Ocak 1990, s. 15.

⁴¹⁴ Aydın Bilgin, Serdar Ünsal, “Gorbaçov’dan İlk Geri Adım”, *Sabah*, 25 Ocak 1990, s. 15.

Azerbaycan “yasak bölge” olduğu için gerçeği yansıtan haberler televizyon ekranlarına yansımıyordu.⁴¹⁵

3.7. Yabancı Basında 20 Ocak 1990 Olayları

SSCB’nin bölgede uyguladığı basın yasağından dolayı Azerbaycan olaylarını dışarıdan takip etmek zorunda kalan yabancı basın bölgedeki karışıklıkla yakından ilgilendi.

New York Times, SSCB’nin bölgeye asker sevk etmesini “Doğu’da Karışıklık: Sovyet Birliği Moskova Azerbaycan’a 11.000 Asker Sevk Etti” başlığıyla verdi. Sovyet hükümeti Azerbaycan Türkleri ile Ermeni gruplar arasındaki silahlı çatışmaları bahane göstererek bölgeye önce 5.000 sonra 6.000 kişi olmak üzere 11.000 kişilik ordu sevk etti. Bölgede ölenlerin sayısı 56’ya yükselirken başkent Bakü karışıklık içindeydi. *New York Times*’ın dikkat çektiği nokta ise 1989 yılından itibaren Bakü’de İçişleri Bakanlığı’na bağlı olarak görev yapan 5.000 askerin bölgeye sevk edildiği idi. Azerbaycan’daki durum “iç savaş” olarak nitelendirildi. Ancak SSCB Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Gennadi Gerasimov “Azerbaycan’da yaşananları bir iç savaş olarak değil ulusal bir çekişme” olarak nitelediklerini açıklamasını yaptı.⁴¹⁶

18 Ocak 1990’da yayınlanan haberde ise, Gorbaçov’un milletler meselesindeki tartışmalı durumlarda aldığı kararların üzerinden uzun süre geçmesine rağmen aldığı önlemlerin halk üzerindeki etkisine değinilmekteydi. Ülke genelinde alınan önlemlerin, Sovyetlerin Baltık ülkeleri ve Kafkasya’da yaşanan milliyetçilik hareketlerine karşı durmasının SSCB’ye bağlı halkların Komünist Parti’den uzaklaştıklarını göstermekteydi. Bu durum SSCB’nin çöküşünü getirdi.⁴¹⁷

Gorbaçov ise 20 Ocak günü televizyon üzerinden yaptığı açıklamasında, “Bakü’de aşırı grupların isyan ettiğini” iddia etti. Ülkenin geleceği ve milletin güvenliği için milletlerarası problemlerin ortadan kaldırılmasına dair her türlü müdahalenin gerçekleştirileceğini söyledi.⁴¹⁸

Olayın üzerinden zaman geçmesine rağmen yabancı basın ülkede yaşananları öğrenmekte güçlük çekmekteydi. AHC liderlerinden Yusuf Samedoğlu ise verdiği

⁴¹⁵ Sami Kohen, “Neden Susuyorlar”, *Milliyet*, 26 Ocak 1990, s. 4.

⁴¹⁶ “Upheaval in the East: SOVIET UNION; Moscow Dispatches 11.000 Troops to Azerbaijan”, *New York Times*, 17 Ocak 1990.

⁴¹⁷ “Upheaval in the East: Gorbachev Is Backed On Azerbaijan Combat”, *New York Times*, 18 Ocak 1990.

⁴¹⁸ *New York Times*, 20 Ocak 1990.

röportajlarda Azerbaycan'da suçsuz halkın, kadınların, çocukların öldürüldüğünü, SSCB'nin soykırım yaptığını söyledi. Amerikalı gazeteci Robert Novak yaşananları üzüntü ile karşıladığını ancak SSCB lideri Gorbaçov'un olanlardan hiç rahatsızlık duymadığını yazdı.⁴¹⁹

New York Times'ın 22 Ocak 1990 tarihli yazısında Azerbaycan bir diğer Afganistan mı? yazmaktaydı. Azerbaycan'da yaşanan olaylardan çekinen Gorbaçov'un bölgeye asker sevk etmesinin asıl amacı aslında bölgenin Afganistan gibi karışık hâle gelmesinin önüne geçmektir. Ancak Azerbaycan beklenenden uzun sürecek bir işgale uğradı.⁴²⁰

Yabancı basının ülkeye girmesinin yasak olduğu dönemde haberleri yalnızca *İzvestiya* gazetesinden Moskova merkezli olarak öğrenen dış basın, Sovyet askerlerinin isyancıları tutukladığı ve hükümetten habersiz oluşturulan yapıları yasadışı örgüt ilân ettiklerini duyurdu. Bakü'de işler askeri müdahaleden dolayı durma noktasına geldi, halkın geneli grevdeydi. *İzvestiya*'dan alınan bilgiye göre Azerbaycan'daki Rus mirası tehlikedeydi. Müdahale bu yüzden gerçekleşti. SSCB ise Bakü'de yaşananlar hakkında dış basına sadece taslak bilgi vermekle yetinmekteydi. Bakü televizyonsuz ve gazetesiz sessiz bir şehirdi.⁴²¹

Arye Gut, Azerbaycan'da yaşananları Sovyet ordularının halk tarafından davet edilmeksizin Bakü'ye dâhil olmasını işgalle birlikte gelen zulüm olarak nitelemekteydi. Acımasız katliam barış yanlısı halk üzerinde gerçekleşti, yüzlerce insan kayboldu, yaralandı ve öldü. Bugün bile o gece ülkede yaşananlar yabancı basın yasağından dolayı tüm gerçekliği ile bilinmemekte demektir. Bakü'de 20 Ocak 1990'da meydana gelen kanlı olayda SSCB, silahlı kuvvetlerini bu kez yabancı güçlere karşı değil kendi halkına karşı kullandı. Bu durum, SSCB'nin halk karşıtı ve kanlı yüzünü gösterdi.⁴²²

Bu trajik olayın üzerinden neredeyse 30 yıl geçti. SSCB'nin, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki problemlere müdahalesinden dolayı o gün yaşananlar şahitlerin gözünün önünden hâlâ film şeridi gibi geçmekte. Bakü, karanlıkta parlayarak masum insanların ölümüne sebep olan mermilerle, zırhlı araçlarla, tanklarla, sokaklara saçılmış ölü bedenlerle ve yaralılarla dolup taşan hastanelerle her zaman insanların aklında. 20

⁴¹⁹ *New York Times*, 21 Ocak 1990.

⁴²⁰ "Upheaval in the East: SOVIET UNION; Hornet's Nest In the Soviet South: Is Azerbaijan Another Afghanistan?", *New York Times*, 22 Ocak 1990.

⁴²¹ "Upheaval in the East: SOVIET UNION; Moscow Arrests Azerbaijan Rebels", *New York Times*, 25 Ocak 1990.

⁴²² Arye Gut, "Bloody 'Black January' Became The Starting Point For Independence Of Azerbaijan", *The Jerusalem Post*, 19 Ocak 2018.

Ocak 1990, Azerbaycan milletinin parlak geleceği için hayatlarını feda eden şehitler için bir yas günüdür.⁴²³

Orta Asya ve Kafkasya Enstitüsü ve İpek Yolu Çalışmaları Merkezi Direktörü olan Svante Cornell Azerbaycan'da yaşananları şu şekilde özetlemektedir:

“...Azerbaycan'da SSCB tarafından öncelikle sivil nüfusa yönelen ve artan dinamizmi sonlandırmak için ayrıntılı olarak planlanmış iyi bir çaba vardı. 20 Ocak'ta gece yarısından sonra sivilleri, ambulansları ve arabaları ezmek için tanklar Bakü'ye geldi. Askerler rastgele binalara dahi ateş etti. O dönemin popüler liderlerinin çoğu tutuklandı. SSCB ise bölgeye müdahale etmesini etnik gruplar arasındaki huzursuzluk ve İslam devleti yaratma çabasına karşı bir savunma olarak lanse etti.

Aslında Kara Ocak, Azerbaycan'da çatlakların ve buna bağlı olarak ülkenin karakterinin ortaya çıkması bakımından önemliydi. Sovyet müdahalesinin en ciddi sonucu olayın uzun vadedeki etkisiydi. Bu olayla Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nden yabancılaştı ve bu konu SSCB için geri dönülemez bir hâl aldı. Nisan 1989'da Tiflis'te yaşananlar gibi SSCB kısa vadede iktidarda kalmaya başardı ise de halkın güvenini yeniden kazanma şansını yitirdi.”⁴²⁴

Soğuk Savaş'ın sona yaklaştığı dönemde yabancı basın Azerbaycan'da yaşanan ve insanlık tarihi için yıkım niteliğinde olan 20 Ocak 1990 olayları hakkında batılı muhabirlere olan yasaktan dolayı sadece Moskova merkezli bilgilerle haber yaptığı anlaşılmaktadır.

⁴²³ Aygul Salmanova, “Black January: Anniversary Of Tragic Events In Baku”, *Azernews*, 20 Ocak 2018.

⁴²⁴ Svante E. Cornell, *Azerbaijan Since Independence*, M.E. Sharpe, New York, 2011, s. 54-56.

SONUÇ

Tarih boyunca doğal zenginlikleri ve jeopolitik öneminden dolayı birçok devletin egemenliği altında kalan Azerbaycan üzerinde hâkimiyeti sağlayan devletlerden biri de Rusya idi. Rusya'nın, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği olarak üzerinde tahakküm kurduğu devletlerden biri de Azerbaycan oldu. Birliği oluşturan 15 cumhuriyetten biri olan Azerbaycan, yaklaşık 70 yıl boyunca zengin petrol yatakları, doğalgazı ve madenleri ile SSCB'nin ekonomik olarak en büyük dayanaklarından biriydi. Ancak, değişen dünya düzeninde SSCB'nin yıkılması da kaçınılmaz oldu.

Tarihi süreç içinde Rusya tarafından oluşturulan Ermenistan'ın saldırgan tutumu neticesinde sürekli karşı karşıya gelen Azerbaycan için Dağlık Karabağ olayları, halkın Komünist Partiye ve SSCB'ne olan inancını yitirmesine, tepkisini ortaya koymasına ve bağımsızlık isteğini göstermesine neden oldu. 1918-20 yılları arasında bağımsızlığını kazanan ve bu ruhu tadan Azerbaycan Türkleri için 20 Ocak 1990 olayları bir dönüm noktası oldu. Bağımsızlık isteği ile ayağa kalkan Azerbaycan'ın "büyük kardeş" olarak gördüğü SSCB tarafından gerçekleştirilen ağır müdahaleye maruz kalması "milli uyanışını" sağlaması için en büyük adım oldu. Bu uyanış aynı zamanda SSCB'nin dağılması sürecini de etkiledi.

Azerbaycan'da başlayan bağımsızlık mitinglerine karşı SSCB, "halkı habersiz bıraktığı" olağanüstü hâl kararını almış, şehre ağır silahlarla donatılmış ordu sokmuş, silahsız ve savunmasız halkı sindirebilmek için aşırı güç kullanmış ve birçok masum insanın ölümüne sebep olmuştur. SSCB tarafından gerçekleştirilen bu müdahale Azerbaycan halkını sindirmek yerine bağımsızlık isteğini arttırmış böylece bağımsızlığa giden sürecin önü açılmıştır.

20 Ocak gecesi yaşananlar aslında Azerbaycan tarihinde Rusya tarafından gerçekleştirilenlerin son aşamasıydı. 1905 yılında Ruslar tarafından Azerbaycan Türklerine karşı başlatılan saldırılar, 1920 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını sonlandırmak için gerçekleştirilen ordu müdahalesi, 1937 yılında Stalin tarafından gerçekleştirilen "halkın düşmanlardan temizlenmesi" politikası ve 1948-53 yılları arasında Azerbaycan Türklerinin kendi topraklarından "gönüllü göçürülmesi" o gece yaşanacakların birer habercisi gibiydi. SSCB, bayrağı altında yaşayan ve bağımsızlıklarını talep eden halklara gözdağı vermek için Azerbaycan'ı seçti. O gece

bölgeye sözde asker olarak sevk edilen kişilerin aslında askerlikten uzak kişiler olduğu açıktı. Şahitlerin ifadeleri de bu durumu destekler niteliktedir.

20 Ocak gecesi Azerbaycan halkı, bağımsızlığı uğruna kayıplar vermiştir. Türk, Rus, Tatar, Lezgi, her milletten genç, yaşlı birçok vatandaşın ölümüne sebep olan olaylar SSCB ile Azerbaycan arasındaki uçurumun derinleşmesine neden olmuştur.

Siyasi süreçte Azerbaycan KP'nin olaylara gereken önemi atfetmemesi, yaşananlara sessiz kalması, ülkesindeki olaylara müdahale etmesi için SSCB'den yardım istemesi halkın komünist sisteme olan inancını yitirmesine sebep olmuştur. Bu sırada, elindeki maddi imkânsızlıklara rağmen halkın yanında olan Azerbaycan Halk Cephesi ise hızlı bir yükselişe geçmiş, bu durum AHC'ye bağımsız Azerbaycan'da iktidarın yolunu açmıştır.

Olayları incelemek için kurulan araştırma grubunun, olayla ilgili topladığı materyalleri numaralandırmaması, kayıt altına almaması ve ciltlemeden, birbirinden bağımsız 100 dosya şeklinde Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcılığına göndermesi, siyasi süreç içinde olaylara gereken önemin verilmemesi, Bakü'nün dünyadan tecrit edilmeye çalışılması ve olayın gizlenmesi olarak yorumlanabilir. Üzerinden 28 yıl geçmesine rağmen gerçek suçlular yargılanmamış ve cezalandırılmamıştır.

20 Ocak olayları, XX. yüzyılın sonunda dünyanın gözü önünde dağılmamak için her yolu deneyen bir devletin kendi tebaasına karşı gerçekleştirdiği bir katliamdı. Belki kayıplar Dünya Savaşlarında yaşamını yitiren ya da Bosna'da soykırıma maruz kalan Müslümanlar kadar çok değildi. Fakat 19 Ocak'ı 20 Ocak'a bağlayan gece Bakü'de yaşananlar, SSCB'nin ne kadar ileri gidebileceğinin bir göstergesi oldu.

Azerbaycan'ın yakın tarihinin en önemli olayı olan 20 Ocak olayları, halkın kendi kaderini tayin etme yolunda attığı en önemli adımdır. Yöneticilerine güvenmeyen bir milletin kendi tarihini yazmasının örneğidir. Bu facia ile Azerbaycan halkı, SSCB'ye olan güvenini tamamen yitirmiş, yeniden doğmuş, ruhunu tanımış ve bağımsızlığı için ayağa kalkmıştır. Kanlı Ocak, Azerbaycan halkının “milli uyanışını” sağlaması, bağımsızlığını kazanması yolunda bir dönüm noktasıdır.

KAYNAKÇA

- Абасов М. Т., vd., *Черный январь Баку-1990: Документы и материалы. Сборник*, Баку: Азернешр, 1990.
- A. M., *Azerbaycan'ın Teşekkülü*, Ahmediye Matbaacılık Şirketi, İstanbul 1334 (1918).
- Abbaslı, Nazile., *Azerbaycan'da Özgürlük Mücadelesi*, Beyaz Balina Yayınları, İstanbul 2001.
- Acar, Kezban., *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi*, Nobel Yayınları, Ankara 2004.
- Adıgüzel, Hüseyin., *Türk Dünyasında Demokrasi Hareketleri Özbekistan Birlik Halk Hareketi ve Azerbaycan Halk Cephesi*, İnsan ve Demokrasi Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- Adıgüzel, Hüseyin., *Türk Dünyasında Azatlığın Köşetaşları*, Bayrak Yayınları, İstanbul 2001.
- Ağaoğlu, Samet., *Sovyet Rusya İmparatorluğu*, Baha Matbaası, İstanbul 1967.
- Ağayev, Elnur., “Azerbaycan'ın Etnik Yapısı”, *Yeni Türkiye*, C. IX, S: 53 [Türk Dünyası Özel Sayısı I], Ankara 2013, s. 1030-1048.
- Ahmedov, Elçin., “Ermenistan'ın Etnik Temizlik, Soykırım ve Saldırganlık Politikasının Aşamaları”, *Azerbaycan ve Dağlık Karabağ Üzerine Analizler*, haz. Cavid Kasımlı, İsa Arslan, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2005.
- Akarıslan, Mediha., *Değişen Dünya Dengeleri Rusya Federasyonu Yakın Çevre Politikası ve Türk Cumhuriyetleri*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1994.
- Aliyeva, Gönül., “SSCB Döneminde Azerbaycan'da Dil Planlaması”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.
- Armaoğlu, Fahir., *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi I 1906-1918*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.
- Aslan, Betül., “Sovyet Rusya Hakimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak “Birleştirilmiş Türk Alfabesi”nden “Rus Kiril Alfabesine Geçirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 40, Erzurum 2009, s. 357-374.
- Aslan, Yasin., *Aşkarlık ve Yenidenkurma Döneminde Azerbaycan'ın Bağımsızlık Mücadelesi*, Yağmur Basın Yayın, Ankara 1992.
- Aslanlı, Araz., “Bölgesel ve Küresel Dengeler Açısından Abhazya Sorunu”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 5, Çorum 2005, s. 116-136.
- Aslanlı, Araz., *Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2005.
- Aslanlı, Araz., “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. VII, S. 1, Bahar 2001, s. 393-430.

- Aslanlı, Araz., *Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu*, Eko Avrasya Yayınları, Ankara 2013.
- Attar, Aygün., *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005.
- Aydın, Mustafa., “Karabağ”, *DİA*, C. XXIV, 2001, s. 367-368.
- Azer, Candan., *Babadan Oğula Güney Kafkasya Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri*, Truva Yayınları, İstanbul 2011.
- Azərbaycan Tarixi 1941-2002-ci illər*, C. VII, Elm Nəşriyyatı, Bakı 2008.
- Bacon, Elizabeth E., *Esir Orta Asya*, çev. Tansu Say, Tercüman 1001 Temel Eser, Garanti Matbaacılık ve Neşriyat, İstanbul.
- Bal, Halil., *Azərbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi (1914-1918) ve Kafkas İslam Ordusu*, Âlem Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Balayev, Aydın. Mirzə, Rasim., *20 Yanvar Hadisələri, Sənədlər, Mövqelər, Şərhlər (1990-2000)*, Çaşıoğlu Nəşriyyatı, Bakı 2000.
- Balayev, Aydın., “20 Ocak 1990 Olayların Sebepleri ve Sonuçları”, *İRS Tarih Bilinci*, 2012, s. 4-8.
- Balayev, Aydın., “Karabağ Çatışmasının Nedenleri”, *İRS Karabağ*, S. 3 (11), Kış 2014, s. 46-51.
- Bennigsen, Alexandre. Lemerrier Quelquejay, Chantal., *Sûfi ve Komiser Rusya'da İslam Tarikatları*, çev. Osman Türer, Akçağ Yayınları, Ankara 1988.
- Bilgin, Taner., *Bir Türk Beyi Ebulfez Elçibey*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2016.
- Brejnev, Leonid., *SBKP M.K Genel Sekreteri Leonid İliç Brejnev'in 70 Yılı*, çev. Halim Güven, Temel Yayınlar, Ankara 1977.
- Brzezinski, Zbigniew., *Büyük Çöküş*, çev. Gül Keskil, Gülsev Pakkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.
- Buniyatov, Ziya Musa., “Azerbaycan”, *DİA*, C. IV, 1991, s. 317-322.
- Bushkovitch, Paul., *Rusya'nın Kısa Tarihi*, çev. Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2016.
- Bünyadov, Ziya., *Stalin Döneminde KGB Arşivlerinde Kırmızı Terör*, çev. Sebahattin Şimşir, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Bünyatov, Şövqi., *20 Yanvar Hadisəsi və Aprel Döyüşlərinin Milli Ruhumuzun İnkişafındaki Rolü*, “Zərdabi LTD”MMC, Bakı 2017.
- Baykara, Hüseyin., *Azərbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, Azərbaycan Halk Yayınları, İstanbul 1975.
- Cafersoy, Nâzim., *Elçibey Dönemi Azərbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993) Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2001.
- Cevanşir Bey, Ahmet., “1747'nci Yıldan 1805'inci Yıla Kadar Karabağ Hanlığının Siyasi Vaziyetine Dair”, *Şanlı Tarihi, Acı Talihi Karabağ*, haz. Rasim Ekşi, akt. Yusuf Gedikli, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2010.

- Coşkunasan, Hakan., “Azerbaycan’ın Bağımsızlık Sürecinde Azerbaycan Halk Cephesi’nin Yeri”, *Türkler*, C. XIX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Çapraz, Hayri., “19. Yüzyılda Rusya’nın Karabağ Politikası”, *Belgi*, S. III, Kış 2012/1, s. 231-240.
- Dağı, Zeynep., *Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika Rusya’nın Dönüşümü*, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Dedeyev, Bilal., “Dağlık Karabağ Sorununun Tarihi Arka Planına Bakış”, *Karabağ Savaşı Siyasi-Hukuki-Ekonomik Analiz*, Ed. Osman Nuri Aras, Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Bakü 2008.
- Dedeyev, Bilal., “19. Yüzyıl Ermeni Milliyetçiliğinin Yapılanmasında Rusya’nın Rolü”, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, C. I, Haz. M. Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 2009.
- Devlet, Nadir., *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1985.
- Devlet, Nadir., *Millet ile Sovyet Arasında 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul 2011.
- Elçibey, Ebülfez., *Bu Mənim Taleyimdir*, Gənclik, Bakı 1992.
- Əbdülsəlimzadə, Q. Y., *Nikbin Faciə (Qanlı Yanvar Düşüncələri)*, Bakı 2002.
- Əmirov, Müşfiq. Coşğun, Mədəd., *20 Yanvar Faciəsi və Rabitəçilər*, Nurlan, Bakı 2003.
- Gaibov, B. Şerifov, A., *İlan Edilmeyen Harp*, çev. S. Mehmetova, Azərbaycan Yayınevi, Bakü 1992.
- Gorbaçov, Mihail., *Perestroika Ülkemiz ve Dünya İçin Yeni Düşünce*, çev. Kasım Yargıcı, Güneş Yayınları, İstanbul 1988.
- Gökçe, Cemal., *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1979.
- Gökçe, Mustafa., “Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, Volume 6/1, Winter 2011, s. 1111-1126.
- Gökçe, Mustafa., “İki Kardeş Devletin Ortak Sorunu: Karabağ ve Ermeni Meselesi”, *Yeni Türkiye*, S. 77 [Kafkaslar Özel Sayısı-VII], Ankara 2015, s. 310-320.
- Guliyeva, Vefa., “Rusların Ermenileri Güney Kafkasya’ya Yerleştirme Siyaseti ve Azerbaycan Topraklarının Parçalanması”, çev. Semra Alyılmaz, *Karadeniz Araştırmaları*, S. II, Yaz 2004.
- Habiboğlu, Hidayet Veli., *Şahidler...20 Yanvar 1990...*, Gençlik, Bakı 1992.
- Hasanlı, Cemil., *Azerbaycan Tarihi 1918-1920*, çev. Aslan Erturun, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1988.
- Hasanoğlu, Murteza. Süleymanlı, Nesrin., “Ermenistan Devleti’nin Oluşum Sürecinde Güney Kafkasya’da Nüfus Mücadelesi ve Azerbaycan”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)*, II/2, 2013, s. 289-303.
- Hayit, Baymirza., *Sovyet Rusya Emperyalizmi ve Türk Dünyası*, Güven Yayınları, Ankara 1975.
- Hosking, Geoffrey., *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Kezban Acar, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

- Xanməmmədova, Şövkət., *20-dən 20-yə*, MBM, Bakı 2010.
- İbadov, Adalet., “Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu: Çözümler, Öneriler”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2007.
- İbrahimli, Fezail., “Cumhuriyetin Çöküşünün Ardından Azerbaycan’da Siyasal Baskı ve Tutuklamalar”, *Büyük Devletler Kışkacında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, ed. Qiyas Şükürov, Vasif Qafarov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.
- İbrahimova, Almaz., “İstiklâlin İlânı Öncesinde Azerbaycan’da Siyasî Durum (1917-1918)”, *Büyük Devletler Kışkacında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, ed. Qiyas Şükürov, Vasif Qafarov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.
- İrge, N. Filiz., *Sovyetler’den Rusya Federasyonu’na (Balkanlar- Orta Asya- Kafkaslar) Kapitalist Kuşatma*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.
- İsgenderov, Anar., “Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920)”, *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin Oluşumu*, ed. Mehmet Rıhtım-Mehman Süleymanov, akt. Salih Savaş vd., haz. Metin Akkuş-Hasan Aktaş, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2012.
- İsmayılov, Eldar. Həsənov, Cəmil. Qaffarov, Tahir., *Azərbaycan Tarixi*, Öyrətmən Neşriyyat, Bakı 1995.
- İsmail, Zeyneş., *Kazak Türkleri*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- İşyar, Ömer Göksel., *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.
- İzzatov, Elshan., “Tarihten Günümüze Azeri-Ermeni İlişkilerinde Karabağ Sorunu”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.
- Kaçaznuni, Ovanes., *Taşnak Partisi’nin Yapacağı Bir Şey Yok (1923 Parti Konferansı’na Rapor)*, çev. Arif Acaloğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008.
- Kara, Abdulvahap., “Kazakistan’da 1986 Almatı Olaylarının İç Yüzü ve Etkileri”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.
- Kara, Abdulvahap., *Kazakistan’ın Yeniden Doğuşu 1986 Aralık Olayları*, Ufukötesi Yayınları, İstanbul 2006.
- Kara, Abdulvahap. Yeşilot, Okan., *Avrasya’nın Yükselen Yıldızı Kazakistan*, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 2011.
- Karac, Ahmet., “Azerbaycan’da Bağımsızlık Hareketleri”, *Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, haz. İmran Baba, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- Karaca, Ahmet., *Azerbaycan’ın Yakın Tarihine Kısa Bir Bakış*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1982.
- Karaca, Ahmet., “Azerbaycan Halk Cephesi Hareketi ve Kaynakları”, *Türk Yurdu*, C. X, s. 31 (377), Ankara 1990, s. 27-31.
- Karacagil, Kürşad., “Kazakistan’ın Bağımsızlığının Ayak Sesleri: Almatı Olayları (1986)”, *History Studies International Journal of History*, Volume: 6, Issue: 1, January 2014, s. 101-114.

- Kenkerli, Kulu., *Ganlı Şenbeye Geden Yol*, Azərbaycan Ensiklopediyası Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, Bakı 1997.
- Kennedy, Paul., *Yirmibirinci Yüzyıla Hazırlanırken*, çev. Fikret Üçcan, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1995.
- Kerblay, Basile., “Gorbaçov’un Politikalarının Genel Çizgileri”, *Gorbaçov’un Rusyası*, çev. Osman Akınhay, haz. Cem Akas, Sevin Okyay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.
- Kesici, Kayyum., *Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Kılınçkaya, Derviş M., “Azerbaycan Halk Cephesinin Doğuşu ve Azerbaycan’ın Bağımsızlığı Yolundaki Faaliyetleri”, *Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı’ya Armağan*, Yıldız Matbaası, Ankara 1995.
- Kurat, Akdes Nimet., *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Qafarov, Vasif., “Rusya-Azerbaycan İlişkileri ve Nisan İstilasası”, *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, ed. Qiyas Şükürov, Vasif Qafarov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Qasımlı, Musa., *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi 1920-1945*, çev. Ekber N. Necef, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006.
- Qulu Kəngərli., *Qara Yanvar Şəhidləri*, Gənclik, Bakı 1992.
- Mehdiyev, Ramiz., *Azərbaycanlılara Qarşı Soyqırım Gerçəklikləri*, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Mətbəəsi, Bakı 2000.
- Mehdiyev, Gaffar Çakmaklı., “Türksüz Ermenistan” İdeolojisinin Sonuçları: Ermenistan’ın Tek Uluslu ve Monoetnik Devlete Dönüştürülme Süreçleri”, *Tesam Akademi Dergisi*, S. 2 (1), Ocak 2015, s. 7-28.
- Mehdiyev, Ramiz., *Dağlık Karabağ Kaynakların Diliyle Tarih*, çev. Araz Aslanlı, Berikan Yayınevi, Ankara 2015.
- Mehmetzade, Mirza Bala., *Milli Azərbaycan Hareketi*, haz. Ahmet Karaca, Azərbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1991.
- Məhərrəmov, Vahid., *Qanlı Gecə-Qanlı Tarix*, Hərbi Nəşriyyat, Bakı 2011.
- Musabeyov, Rasim., “Azerbaycan’daki Etnik Azınlıklar”, *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel Sayısı*, C. VII, S. I, İlkbahar 2001, s. 177-196.
- Mustafayev, Beşir., “İlk Cumhuriyet Döneminde Azerbaycan Petrolünün Ermeni Faaliyetlerindeki Rolü (1918-1920)”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. I, Nisan 2012, s. 59-79.
- Mustafayev, Beşir., “Kafkaslarda Müslüman-Türk Soykırımı (1905-1920)”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/I, Yaz 2012, s.533-561.
- Mustafayev, Beşir., “Karabağ’ın İşgal Süreci ve Bölgede Yaşanan Son Olaylar Çerçevesinde Çözüm Arayışları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 49, Erzurum 2013, s. 281-294.
- Mustafayev, Beşir., “Sovyet Döneminde Rusya’nın Dağlık Karabağ Politikası”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 39, Güz 2013, s. 53-68.

- Mustafayev, Beşir., “Rus ve Ermeni Tehdidine Karşı Kuzey Azerbaycan’da Kurulan İlk Türk Siyasi Teşekküller”, *Yeni Türkiye*, S. 60, Summary 2014, s. 1-10.
- Neciyev, Elçin., “Azerbaycan’ın Sovyetler Tarafından İşgali ve Baskı Siyaseti (1920-1937)”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.
- Nesibli, Nesib., “Azerbaycan’ın Milli Kimlik Sorunu”, *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. VII, S. 1, s. 132-160.
- Onay, Yaşar., *Batı’ya Direnen Devlet Rusya*, Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul 2008.
- Özdemir, Burcu., “Tarihçi ve Aydın Kimliği ile Ebulfaz Elçibey”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.
- Özyılmaz, Emine Vildan., “Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15/2, 2013, s. 191-208.
- Purtaş, Fırat., *Bağımsız Devletler Topluluğu*, Barış Kitap Basım Yayın, Ankara 2005.
- Qasimova, M. A. Qasimov, O.B., *Ağla, Qərənfil, Ağla...*, Victory Mətbəəsi, Bakı 2014.
- Quliyev, Ramiz., Məmmədli, Bəşarət. “Milli Fəciənin İbrət Dərsləri”, *Respublika*, 19 Yanvar 2002, N: 15.
- Resulzade, Mehmet Emin., *Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti)*, haz. Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Sabahattin Çağın, Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul 1990.
- Resulzade, Mehmet Emin., *Azerbaycan Cumhuriyeti*, Entiyat Edebiyatı, Bakü 1990.
- Resulzade, Mehmet Emin., *Azerbaycan Problemi*, çev. Perihan Mete, Sebahattin Şimşir, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1996.
- Riasanovsky, Nicholas V. Steinberg, Mark D., *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, çev. Figen Dereli, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2016.
- Rzayeva, Olqa., *1990 İl 20 Yanvar Fəciəsi Azərbaycan Qadınlarının Gözü ilə*, Mətbəə-3, Bakı 2003.
- Sadikov, Ramin., “Şubat Devriminden Sonra Rusya’da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimine Giden Yol”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXIX, S. 48, s. 101-118.
- Saray, Mehmet., *Rusya’nın Türk İllerinde Yayılması*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1975.
- Saray, Mehmet., *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, Nesil Yayınları, İstanbul 1993.
- Saray, Mehmet., *Kazakların Uyanışı*, TİKA Yayınları, Ankara 2004.
- Saray, Mehmet., *Quzey və Güney Azərbaycan Türklərinin Tarixi*, Şərq-Qərb, Bakı 2010.
- Sariahmetoğlu, Nesrin., “Sumgait Olaylarının Düşündürdükleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 9, Erzurum 1998, s. 181-188.
- Sariahmetoğlu, Nesrin., “Güney Kafkasya’da Ermenistan’ın Yayılma Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri”, *Kafkas Dosyası*, Haz. Ali Ahmetbeyoğlu vd., Tatav Yayınları, İstanbul 2006.
- Sariahmetoğlu, Nesrin., *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

- Sariahmetoğlu, Nesrin., “Azerbaycan’da Stalin Dönemi”, *Stalin ve Türk Dünyası*, ed. Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2007.
- Sariahmetoğlu, Nesrin., *Karabağ*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Sariahmetoğlu, Nesrin., “Stephan Şaumyan’ın Taşnaksutyun ve Ermeni Milliyetçiliğine Bakışı”, *Yeni Türkiye*, S. 60, Summary 2014, s. 1-17.
- Sayılov, Əlirza., *Ucalıq*, Araz Nəşriyyatı, Bakı 2001.
- Seferov, Rehman., ”Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Azərbaycan Nüfusunun Etnik Yapısındaki Değişimler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. XVII, Konya 2005, s. 395-409.
- Subaşı, Turgut. Abbaslı, Sabina., “Sovyetler Birliği’nin Rusçayı Azerbaycan’da Hâkim Kılma Politikaları, *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Vol. 3, S. 1, Bahar 2018, s. 256-271.
- Sultanov, Çapay., *İmparatorluğun Son Darbesi Bakü, 20 Ocak 1990*, Çev. Ali Ekber Aliyev, Kısmet Neşriyat, Bakü 2008.
- Suny, Ronald Grigor., *Bakü Komünü Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf*, Belge Yayınları, İstanbul 1990.
- Süleymanov, Ebulfez., “Sovyetler Döneminde Azerbaycan’da Milli Kimlik Arayışları”, *Azerbaycanlı Genç Bilim Adamları I. Sempozyumu Bildirileri*, haz. Vügar İmanov, Azerbaycan Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul 2005.
- Süleymanzadə, Məzahir., *20 Yanvar: Güllələnmiş Qəzet*, Nurlan, Bakı 2010.
- Süleymanzadə, Məzahir., Yaqubov, Şakir. *Qara Yanvar Dialogu*, Elm və Təhsil, Bakı 2015.
- Sünbül, Tahir., *Azerbaycan Dosyası I*, Kök Yayınları, Ankara 1990.
- Swietochowski, Tadeusz., *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, çev. Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul 1988.
- Svyatoçovski, Tadeuş., *Rusiya və Azərbaycan Sərhədanı Bölgə Keçid Dövründə*, tər. Lalə Mircəfərova, Bəylər Hacıyev, Xəzər Universitəsi Nəşriyyatı, Bakı 2000.
- Şadıhanov, Emil., “Sovyetler Birliği’nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri”, *Sosyoloji Konferansları*, S. 33, 2006, s. 1-22.
- Şıxlar, Hacı Niftali., *Dünyamızın 20 Yanvar Faciəsi*, Müəllim Neşriyyatı, Bakı 2010.
- Şimşir, Bilâl N., “Azerbaycan: Kızıl Ordu’nun Azerbaycan’ı İşgali ve Türkiye’nin Tepkisi (Ocak 1990)”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Enstitüsü Atatürk Dergisi*, 1 (1), Erzurum 2012, s. 57-93.
- Şimşir, Sebahattin., *Mehmet Emin Resulzâde’nin Türkiye’deki Hayatı, Faaliyetleri ve Düşünceleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995.
- Şükürov, Kerim., “Cumhuriyet Döneminde Azerbaycan’ın Yüzölçümü ve Demografik Durumu (1918-1920)”, *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, ed. Qiyas Şükürov, Vasif Qafarov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Taşkıran, Cemalettin., *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

- Tahirzade, Adalet., *Elçibey'le 13 Saat*, Turan Kültür Vakfı, İstanbul 2001.
- Tuğaç, Hüsamettin., *Bir Neslin Dramı Kafkas Cephesinden Çarlık Rusyasında Tutsaklıktan Anılar*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1975.
- Türkmen, Zekeriye., “XIX. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası (1800'lerin Başından 1828 Türkmençay Antlaşmasına Kadar)”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No: 10, s. 9-23.
- Uras, Esat., *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları (Dün-Bugün-Yarın), İstanbul 1987.
- Ülkü, İrfan., *Kızıl Yıldızdan Hilâle*, Kamer Yayınları, İstanbul 1996.
- Vernadsky, George., *Rusya Tarihi*, çev. Doğukan Mızrak-Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.
- Vəliyev (Öməröğlu), İsmayıl., *Qara Gündəlik 1990-cı İl 20 Yanvar Hadisələri*, “Azərbaycan Ensiklopediyası” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, Bakı 1997.
- Walker, Martin., “Parti Liderliğinde Yeni Kuşak”, *Gorbaçov'un Rusyası*, çev. Abdullah Yılmaz, haz. Cem Akas, Sevin Okyay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.
- Walker, Martin., “Mihail Gorbaçov'un Yükselişi”, *Gorbaçov'un Rusyası*, çev. Abdullah Yılmaz, haz. Cem Akas, Sevin Okyay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.
- Yaqubov, Şakir., *Mən Şahidəm ki.. Qara Yanvar: Əvvəl və Sonra*, Azərbaycan Nəşriyyatı, Bakı 1992.
- Yanar, Savaş., *Türk Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Yeşilot, Okan., “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 36, Erzurum 2008, s. 187-199.
- Yeşilot, Okan., *Ateş Çemberinde Azerbaycan*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.
- Yeşilot, Okan., *Şah'ın Ülkesinde: Rus Çarı I. Petro'nun İran Elçisi Artemiy Volinskiy'nin Kafkasya Raporu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.
- Yıldırım, Dursun., Özönder, Cihat. *Karabağ Dosyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1991.
- Yıldırım, Hüsamettin., *Rus-Türk-Ermeni Münasebetleri (1914-1918)*, Kök Yayınları, Ankara 1990.
- Yıldız, Kerim. Russo, Deborah., *Azerbaycan-Ermenistan İnsan Hakları-Etnik Azınlıklar ve Kürtler*, çev. Bahar Öcal Düzgören, Scala Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Yılmaz, Mehmet Yalçın., “İşgal Dönemi Türkistan'da Rus Dil Planlaması ve Cedid Hareketi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 24, Sonbahar 2014, s. 339-349.
- Zeyrek, Yunus., *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Pozitif Matbaacılık, Ankara 2001.
- 20 Yanvar Tariximizin Qanlı və Şanlı Səhifəsi*, AzərTAc, Şərq-Qərb Mətbəəsi, 2014

GAZETELER

- Ağayev, Araz., "Qəhrəmanlıq Salməsinin Parlaq Səhifəsi", *Kaspi*, No: 15, 20-24 Yanvar 2015.
- Ağbabalı, Səyyad., "Zaman - Ədalətli Hakim", *Respublika*, 18 Yanvar 1997, No: 5.
- Arif, Qalib., "20 Yanvar Azərbaycan Xalkına Qarşı Törədilən Ən Ağır Cinayətlərdən Biridir", *Xalq Qəzeti*, 7 Yanvar 2000, N: 4.
- Arslan, Ahmet Ali., "Azerbaycan'da Ölüm Kalım Savaşı", *Türkiye*, 4 Ocak 1990.
- Arslan, Ahmet Ali., "Sovyet Tankları Azerbaycan Kapısında", *Türkiye*, 5 Ocak 1990.
- "Azerbaycan'la Yakın İlişki", *Milliyet*, 6 Ocak 1990.
- "Azerbaycan Kan Gölüne Döndü", *Hürriyet*, 15 Ocak 1990.
- "Azerbaycan'da Kan Gövdeyi Götürüyor", *Türkiye*, 16 Ocak 1990.
- "Azerbaycan'da, İç Savaş Tehlikesi", *Hürriyet*, 16 Ocak 1990.
- "Azerbaycan Savaş Alanı", *Hürriyet*, 18 Ocak 1990.
- "Azerbaycan Meydan Okuyor", *Hürriyet*, 19 Ocak 1990.
- "Azerbaycan'da Soykırım Var", *Hürriyet*, 22 Ocak 1990.
- "Azeriler ile Ermeniler Tetikte", *Milliyet*, 12 Ocak 1990.
- "Azeri-Ermeni Gerginliği Patlama Noktasında" *Hürriyet*, 14 Ocak 1990.
- "Azerilerle Ermeniler Çarpışıyor", *Türkiye*, 15 Ocak 1990.
- "Azeri Türkleri Özal'ı Protesto Etti", *Hürriyet*, 21 Ocak 1990.
- "Bakü Dış Dünyaya Kapatıldı", *Türkiye*, 6 Ocak 1990.
- "Bakü'de Ayaklandı", *Türkiye*, 14 Ocak 1990.
- "Bakü Kana Bulandı: 30 Ölü", *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1990.
- "Bakı Şəhidlərlə Vidalaşır", *Azərbaycan Gəncləri*, No: 9, 30 Yanvar 1990, S. 2-4.
- Başlamış, Cenk., "Kafkasya'da Göğüs Göğüse Çarpışmalar", *Milliyet*, 17 Ocak 1990.
- Bayramoğlu, Alxan., "Xalq Şairi Bəxtiyar Vahabzadə: Səsiyə Çağırmaq Şəxsi Təşəbbüsüm İdi", *Respublika*, 18 Yanvar 1997, No: 5.
- Bəşarət Məmmədli, Quliyev., "Milli Fəciənin İbrət Dərsləri", *Respublika*, 19 Yanvar 2002, N: 15.
- Bilgin Aydın, Ünsal Serdar., "Gorbaçov'dan İlk Geri Adım", *Sabah*, 25 Ocak 1990.
- Birand, Mehmet Ali., "Gorbaçov'un Büyük Kumarı", *Milliyet*, 17 Ocak 1990.
- "Dağlık Karabağ'da İç Savaş", *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1990.
- Əliyev, Rahim., "Qırx Günün Düşüncələri", *Azərbaycan*, No: 4, 2 Mart 1990.
- "Gorbaçov Sertleşiyor", *Türkiye*, 2 Ocak 1990.
- "Gorbaçov'un Kumar Gezisi", *Hürriyet*, 12 Ocak 1990.
- "Gorbaçov Baltık Cumhuriyetlerini İknaya Çalışıyor", *Türkiye*, 12 Ocak 1990.
- Gut, Arye., "Bloody "Black January" Became The Starting Point For Independence Of Azerbaijan", *The Jerusalem Post*, 19 Ocak 2018.

- Xasayovlu, Faiq., “20 Yanvara Gədən Yol”, *Azad Azərbaycan*, 19 Yanvar 2005, N: 10.
- “Her Yer Tabut Dolu”, *Hürriyyət*, 21 Ocak 1990.
- İmanov, Vahid., “20 Yanvar Hadisələri Xalqın Azadlıq Və Müstəqillik Özmini Daha Da Gücləndirdi”, *Xalq Qəzeti*, 20 Yanvar 2007, No: 12.
- “İstanbul’da Azerilər İçin Gösteri Yapıldı”, *Hürriyyət*, 22 Ocak 1990.
- “Kafkasya’da Kara Bulutlar”, *Cumhuriyyət*, 13 Ocak 1990.
- “Kafkasya Kanıyor”, *Cumhuriyyət*, 16 Ocak 1990.
- “Karabağ Kan Deryası”, *Türkiyə*, 18 Ocak 1990.
- “Kızıl Ordu Azərbaycan’da”, *Cumhuriyyət*, 17 Ocak 1990.
- “Kızıl Ordu Azərbaycan’da”, *Türkiyə*, 17 Ocak 1990.
- “Kızıl Ordu Azerilərə Ateş Açtı”, *Hürriyyət*, 20 Ocak 1990.
- Kohen, Sami., “Neden Susuyorlar”, *Milliyet*, 26 Ocak 1990.
- Kohen, Sami., “Sovyetler “Birliğı” Ne Olacak?”, *Milliyet*, 6 Ocak 1990.
- “Mesut Yılmaz: Azeri və Ermenilərə Yardıma Hazırsınız”, *Hürriyyət*, 19 Ocak 1990.
- Mustafa, Nazim., “Bağıya Qoşunların Yeridilmesine Mən Əmr Vermişəm”, *Dövrən*, 9-11 Sentyabr 1997, N. 16.
- “Nahçıvan Halkı Türkiyə Sınırına Yürüdü”, *Hürriyyət*, 6 Ocak 1990.
- “Nahçıvan’da Sınır Kalmadı”, *Milliyet*, 9 Ocak 1990.
- “Nahçıvan Kaynıyor”, *Milliyet*, 11 Ocak 1990.
- Nazim, Mustafa., “Həm Faciə, Həm Də Qəhrəmanlıq Salnaməsi”, *Xalq Qəzeti*, 20 Yanvar 2002, No: 1.
- New York Times*, 20 Ocak 1990.
- New York Times*, 21 Ocak 1990.
- “Özal Özür Dilesin”, *Cumhuriyyət*, 20 Ocak 1990.
- “Özal: Azerilərlə İlgili Sözlerim Yanlış Anlaşıldı”, *Hürriyyət*, 21 Ocak 1990.
- Özkök, Ertuğrul., “Azərbaycan Başbakanı’na Cumhurbaşkanı Protokolü”, *Hürriyyət*, 5 Ocak 1990.
- Piriyev, Qüdrət., “Moskva Mənə də Qarmaq Atdı”, *Xalq Qəzeti*, 19 Yanvar 2000, N:13.
- Rüstəmxanlı, Sabir., “And Yerimiz”, *Azərbaycan*, 24 Fevral 1990.
- Salmanova, Aygöl., “Black January: Anniversary Of Tragic Events İn Baku”, *Azernews*, 20 Ocak 2018.
- “Savaş Kapıda”, *Cumhuriyyət*, 14 Ocak 1990.
- Səfərli, Söhbət., “Bayraqlar Sırasında Bayrağımız Dalğalanırsa”, *Azərbaycan*, 18 Yanvar 1996, No: 12.
- “Sovyetler Birliğı Kaynıyor”, *Cumhuriyyət*, 11 Ocak 1990.
- “Şeyxülislam: “Allahın Mərhəmətinə Bel Bağlayıram”, *Azərbaycan Gəncləri*, No: 9, 30 Yanvar 1990, S. 3.

- Tağıyev, Əlikram., “Qanlı Yanvar Faciəsinin Görünən Və Görünməyən Tərəfləri”, *Dirçəliş-XXI Əsr*, No: 82-83, 2004-2005.
- “Türkiye, Azerileri Kışkırtıyor...”, *Hürriyet*, 11 Ocak 1990.
- “Türkiye’den Bölgeye Hassas Yaklaşım”, *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1990.
- “Upheaval in the East: SOVIET UNION; Moscow Dispatches 11.000 Troops to Azerbaijan”, *New York Times*, 17 Ocak 1990.
- “Upheaval in the East: Gorbachev Is Backed On Azerbaijan Combat”, *New York Times*, 18 Ocak 1990.
- “Upheaval in the East: SOVIET UNION; Hornet’s Nest In the Soviet South: Is Azerbaijan Another Afghanistan?”, *New York Times*, 22 Ocak 1990.
- “Upheaval in the East: SOVIET UNION; Moscow Arrests Azerbaijan Rebels”, *New York Times*, 25 Ocak 1990.
- Ünsal, Artun., “Azerilerin Umudu Ankara”, *Hürriyet*, 6 Ocak 1990.
- “Ve Kremlin Müdahale Etti”, “Ankara Olaylardan Kaygılı”, *Hürriyet*, 17 Ocak 1990.
- Vəfa, Zeynal., “20 Yanvar Faciəsindən 12 İl Keçdi”, *Azərbaycan*, 20 Yanvar 2002, No: 16.
- “20 Yanvar Faciəsi ilə Bağlı Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İnsan Hüquqları İnstitutunun Məlumatı”, *Dirçəliş-XXI Əsr*, No: 47, 2002.
- “Qanlı Yanvar – 1990”, *Azərbaycan*, 20 Yanvar 2001, N: 16.
- Qədirov E, Rəfizadə, R., “İtkin Düşmüşlər?...”, *Kommunist*, 3 Fevral 1990, No: 22.
- Quliyev, Ramiz. Məmmədli, Bəşarət., “Milli Faciənin İbrət Dərsləri”, *Respublika*, 19 Yanvar 2002, No: 1.

İNTERNET KAYNAKLARI

http://files.preslib.az/projects/aggression/m3_az.pdf [Erişim Tarihi: 02.08.2018].

EKLER

Ek 1: Olayla İlgili Fotoğraflar

20 Yanvar Tariximizin Qanlı və Şanlı Səhifəsi, AzərTAc, Şərq-Qərb Mətbəəsi, 2014.













SAYI	EK 2: OLAYLAR SIRASINDA ÖLENLERİN LİSTESİ
1.	ABBASOV ZÖHRAB HEYDARALİ OĞLU
2.	ABBASOV SABİR RZAKULU OĞLU
3.	ABBASOVA FERİDE NERİMAN KIZI
4.	ABDULLAYEV EYYUB MAHMUD OĞLU
5.	ABDULLAYEV ZAHİD ABDULLA OĞLU
6.	ABDULLAYEV TARİYEL ORUC OĞLU
7.	AĞAVERDİYEV ASLAN ALİKRAM OĞLU
8.	AĞAKİŞİYEV ŞAKİR HANDADAŞ OĞLU
9.	AĞAHÜSEYNOV AĞAHASAN YARI OĞLU
10.	ALİMOV RAMİS HARİSOVİÇ
11.	ALLAHVERDİYEV İLHAM EJDER OĞLU
12.	ALLAHVERDİYEV FERİZE ÇOBAN KIZI
13.	ALLAHVERDİYEV RUSLAN KAMAL OĞLU
14.	ALMEMMEDOV TEYMUR YAHYA OĞLU
15.	ATAKİŞİYEV BEHRUZ TOFİK OĞLU
16.	BABAYEV RAHİM VAKİF OĞLU
17.	BABAYEVA SÜREYYA LATİF KIZI
18.	BABAYEV FUAD YAVER OĞLU
19.	BAĞIROV BALOĞLAN HABİB OĞLU
20.	BAĞIROV TELMAN MALİK OĞLU
21.	BALAHÜSEYN MİRKAZAB OĞLU
22.	BAYRAMOV İSABALA ALİ OĞLU
23.	BAŞALIYEV ELÇİN MİRZA OĞLU
24.	BESSANTİNA VERA LVOVNA
25.	BOKDANOV VALERİ ZAKİROVİÇ
26.	BÜNYADZADE ÜLVİ YUSİF OĞLU
27.	KAYIBOV ELESGER YUSİF OĞLU
28.	KASIMOV ABBAS ŞEMMED OĞLU
29.	KASIMOV YUSİF İBRAHİM OĞLU
30.	KARAYEV İLKAR ALİ OĞLU
31.	KEYBULLAYEV ELÇİN SİYEDDİN OĞLU
32.	KANİYEV MİRZA RZABALA OĞLU
33.	KOCAMANOV ALİYUSİF BİLAL OĞLU
34.	KULİYEV SEHAVET BALAY OĞLU
35.	EMİNOV VEFADAR OSMAN OĞLU
36.	EBÜLFETOV MİRCAMAL MİRSALEH OĞLU
37.	EBÜLHASANOV İLKAR YUSİF OĞLU
38.	AZİZOV HABİL KOMUNAR OĞLU
39.	ALAKBEROV AZER NESİB OĞLU
40.	ALİYEV ZAHİD BAYRAM OĞLU
41.	ALESGEROV ZAUR RASİM OĞLU
42.	ALİZADE FAİK EHDÜLHÜSEYN OĞLU
43.	ALİYEV BAYRAM MEDET OĞLU
44.	ALİYEV NAMİK K KAMAL OĞLU

45.	ALİYEV RÜSTEM ŞAHVELED OĞLU
46.	ALİYEV HELKAN YUSİF OĞLU
47.	ALİYEV ZEBULLA HEYRULLA OĞLU
48.	ASADULLAYEV ASİF KAMAL OĞLU
49.	ASGEROV NOVRUZ FAİK OĞLU
50.	AHMEDOV İLKAR HÜMMET OĞLU
51.	EŞREFOV REHMAN İSMİHAN OĞLU
52.	ZÜLALOV İSBENDİYAR ADİL OĞLU
53.	İBRAHİMOV İBRAHİM İSMAYİL OĞLU
54.	İBRAHİMOV İLKAR REŞİD OĞLU
55.	İMANOV ELÇİN BEYDULLA OĞLU
56.	İSAYEV MÜŞFİK AĞAALİ OĞLU
57.	İSAYEV RAUF SOLTANMECİD OĞLU
58.	İSAYEV FAHRDDİN HUDU OĞLU
59.	İSMAYILOV REŞİD İSLAM OĞLU
60.	İSMAYILOV TOFİK BABAHAN OĞLU
61.	İSMAYILOV CAVAD YUNİS OĞLU
62.	İSRAYILOV AĞANAZAR ARAZ OĞLU
63.	YAKUBOV NÜSRET İSMAYİL OĞLU
64.	YEFİMİÇEV BORİS VASİLYEVİÇ
65.	YUSUPOV OLEK KERİM OĞLU
66.	KAZIMOV EFLATUN HAŞİM OĞLU
67.	KERİMOV ALEKSANDR RAMAZAN OĞLU
68.	KERİMOV İLKAR İSA OĞLU
69.	KERİMOV OKTAY EYVAZ OĞLU
70.	MARHYEVKA ALEKSANDR VİTALYEVİÇ
71.	MEEROVİÇ YAN MAKİMOVİÇ
72.	MEMMEDOV VİDADİ ÜZEYİR OĞLU
73.	MEMMEDOV ELDAR ZEYNAL OĞLU
74.	MEMMEDOV İBİŞ BEHBUD OĞLU
75.	MEMMEDOV İLHAM İSLAM OĞLU
76.	MEMMEDOV KAMAL SEYİDKURBAN OĞLU
77.	MEMMEDOVA LARİSA FERMAN KIZI
78.	MEMMEDOV MEMMED YARMEMMED OĞLU
79.	MEMMEDOVA SVETLANA HAMİD KIZI
80.	MEMMEDOV SEHAVƏT HEYDER OĞLU
81.	MİRZAYEV AZAD ALİHEYDAR OĞLU
82.	MİRZAYEV VAKİF SEMED OĞLU
83.	MİRZAYEV ELÇİN HÜSEYNKULU OĞLU
84.	MÖVLUDOV FUAD FERHAD OĞLU
85.	MURADOV MEHMAN ESED OĞLU
86.	MURSAKULOV İSMAYİL HESEN OĞLU
87.	MUSTAFAYEV MAHİR VAKİF OĞLU
88.	MUHTAROV RASİM MUSTAFA OĞLU
89.	NESİBOV ALLAHYAR İSGENDER OĞLU

90.	NESİROV YANVAR ŞİRALI OĞLU
91.	NİKOLAYENKO ALLA ALEKSEYEVNA
92.	NİŞŞENKO ANDREY ALEKSANDROVIÇ
93.	NOVRUZBEYLİ AĞABEY OKTAY OĞLU
94.	ORUCOV ŞEMSEDDİN ABİLHASAN OĞLU
95.	POLADI SALEH ALİKULU OĞLU
96.	RAHMANOV İSLAM OKTAY OĞLU
97.	RZAYEV AZAD ALLAHVERDİ OĞLU
98.	RÜSTEMOV RÖVŞAN MEMMED OĞLU
99.	SADIKOV YUSİF ALLAHVERDİ OĞLU
100.	SALAHOV ŞERAFEDDİN MÜZEFFER OĞLU
101.	SEMYONOV ALEKSANDR VLADİMİROVIÇ
102.	SEFEROV BAFADAR AĞAMİRZA OĞLU
103.	TOKAREV VLADİMİR İVANOVİÇ
104.	TURABOV TENKİZ MEMMED OĞLU
105.	TUHTAMIŞEV FERKET ŞEREFULLAYEVIÇ
106.	HAMMEDOV BABA MEHEMMED OĞLU
107.	HANMEMEDOV CEBRAİL HÜSEYNHAN OĞLU
108.	HARİTONOV VLADİMİR ALEKSANDROVIÇ
109.	HACIYEV MÜBARİZ MEHEMMED OĞLU
110.	HAMİDOV İZZET ATAYKIŞI OĞLU
111.	HASANOV ALİ HUDAVERDİ OĞLU
112.	HASANOV MEHMAN İBRAHİM OĞLU
113.	HASANOV MÜZAFFER KEZENFER OĞLU
114.	HASANOV SAHİB NESİB OĞLU
115.	HAŞİMOV İSRAFİL AĞABABA OĞLU
116.	HÜSEYNOV ALİMERDAN ABİL OĞLU
117.	HÜSEYNOV NERİMAN VELİ OĞLU
118.	HÜSEYNOV RAHİB MEMMED OĞLU
119.	CAVANŞİROV İLKİN ZÜLKADER OĞLU
120.	ŞERİFOV MÜRVET RAHİM OĞLU
121.	ABDULLAYEV TARIEL HACIBALA OĞLU
122.	BAHŞIYEV SALMAN BABAHAN OĞLU
123.	BEDELOV RÖVŞAN SEYFULLA OĞLU
124.	MEMMEDOV VAKİF MEHEMMED OĞLU
125.	MEMMEDOV RAHİM VELİAĞA OĞLU
126.	MEMMEDOV ŞAHİN ZAHİD OĞLU
127.	AĞAHÜSEYNOV NUREDDİN ASLAN OĞLU
128.	CAFEROV EBÜLFİZ BÖYÜKAĞA OĞLU
129.	VELİYEV NEMAN ALİ OĞLU
130.	KASIMOV RUZİGAR İMRAN OĞLU
131.	ALİYEV BAHTİYAR NADİR OĞLU
132.	KOSAYEV ALİK [YUSİF] ZABİT OĞLU
133.	MEMMEDOV ABBASKULU AZİM OĞLU
134.	NESİBOV BAYRAM İSMAYİL OĞLU

135.	HACIYEV SEBUHİ FEHREDDİN OĞLU
136.	HÜSEYNOV ALEKBƏR SÖYÜN OĞLU
137.	HÜSEYNOV ALİKARA ALİASLAN OĞLU
138.	AHMEDOV ETİBAR RZAKULU OĞLU
139.	ZEYNALOV VELİ MEMMED OĞLU
140.	MEMMEDOV İDRİS ALESGER OĞLU
141.	MEMMEDOV MEHEMMED ALİ OĞLU
142.	NEZERALİYEV ABBASALİ KARAGÖZ OĞLU
143.	NESİROV ELVİN TOFİK OĞLU
144.	NESİROV MALİK TOFİK OĞLU
145.	SEYİDOV MEHEREM MİRİZİZ OĞLU
146.	SEYİDOV MİRHAŞİM MİRŞAMİL OĞLU
147.	İSİMSİZ
148.	İSİMSİZ

